

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

No. 4

**BUXORO – 2024
«DURDONA» NASHRIYOTI**

ILMIY – METODIK JURNAL
TAHRIR HAY'ATI TARKIBI

Bosh muharrir:

**Ma'murov Bahodir
Baxshullayevich**

Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, p.f.d. (DSc), professor

Tahrir hay'ati raisi:

Qahhorov Siddiq Qahhorovich
pedagogika fanlari doktori, professor.

Muqimov K.M.	– O'zRFA akademigi, fizika-matematika fanlari doktori, professor
Xamidov O.X.	– iqtisod fanlari doktori (DSc), professor
Murodov Sh.N.	– fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ikramov A.A.	– pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Raximov Sh.A.	– fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent
Muxtorov E.M.	– psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
Niyozov A.K.	– texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Sharipov A.Z.	– falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Qahhorov O.S.	– iqtisod fanlari doktori (DSc), professor
Barotov Sh.R.	– psixologiya fanlari doktori, professor
Olimov Sh.Sh.	– pedagogika fanlari doktori, professor
Rasulov T.H.	– fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
O'rayeva D.S.	– filologiya fanlari doktori, professor
Amonov M.R.	– texnika fanlari doktori, professor
Bo'riyev S.B.	– biologiya fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B.	– pedagogika fanlari doktori, professor
Abdullayev M.J.	– pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jo'rayev A.R.	– pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Saidova M.J.	– pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Nazarov M.R.	– fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent
Izbullayeva G.V.	– pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent Tadjixodjayev Z.A. texnika fanlari doktori, professor
Tosheva D.A.	– filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
Byulent Bayram	– filologiya fanlari doktori, professor (Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro Turk-Qozoq universitet)
Timur Kojaog'lu	– filologiya fanlari doktori, professor (AQSH Michigan davlat universiteti)
Irina Pokrovskaya	– filologiya fanlari doktori, professor (Taras Shevchenko nomidagi Kiyev milliy universiteti)
Murat Elmali	– filologiya fanlari doktori, professor (Istanbul universiteti)
Mehmet Y.Y.	– filologiya fanlari doktori, professor (Istanbul universiteti)
Starikov Marcelo	– pedagogika fanlari doktori, professor (New York)

Muassis: Buxoro davlat pedagogika instituti

Tahririyat manzili: Buxoro shahar Piridastgir ko'chasi 2-uy.

Telefon: (+998 65) 226-10-97

Faks: (+998 65) 226-66-75

Elektron manzil: buxdpi@buxdpi.uz.

ISSN – 2181-4201

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA METODIKA

TA'LIM MUASSASALARIDA TARBIYA JARAYONI SAMARADORLOGINING ASOSIY PSIXOLOGIK SHART- SHAROITLARI

*Jumayev Furqat Shodmonovich, Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti
umumqo'shin tayyorgarlik sikli dotsenti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy resurslarning eng asosiy indikatorlaridan va shaxs xulq-atvorining asosi hisoblangan tarbiya va uning sifat, xususiyat va fazilatlarini shakllantirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan o'rganilgan.

Tayanch tushunchalar: sifat, xususiyat, fazilat, axloq, tarbiya, g'oya, mafkura, yondashuv, ijtimoiy-psixologik omil, tahdid, illat.

Аннотация: В данной статье теоретически и практически исследуется образование, считающееся одним из основных показателей социальных ресурсов и основой поведения личности, формирование его качества, характеристик и качеств.

Основные понятия: качество, особенность, качество, нравственность, воспитание, идея, идеология, подход, социально-психологический фактор, угроза, порок.

Annotation: In this article, education, which is considered one of the main indicators of social resources and the basis of personal behavior, and the formation of its quality, characteristics and qualities, is studied theoretically and practically.

Key words: quality, feature, quality, morality, education, idea, ideology, approach, socio-psychological factor, threat, vice.

Tarixga nazar solsak, yer yuzida inson paydo bo'libdiki, o'z og'irini yengillatish uchun tinimsiz izlanadi, o'qiydi, o'rganadi va nimalarnidir yaratadi. Aynan shu harakat tufayli inson psixikasi doim taraqqiyot etib boradi. Qolaversa shu yo'l bilan ham o'zi yuksalib boradi, ham o'z bilganlarini o'zgalarga o'rgatish orqali insoniyat tamaddunining yuksalishiga o'z hissasini qo'shib boradi. Barcha xalqlarda, ajdodlar va avlodlar o'rtasidagi vorislik ta'minlanadi. Yana tarixga nazar solsak, ilk muloqot va munosabatga kirishish va avlodlarga meroslarni qoldirish, ya'ni ijtimoiy xotirotdagi ijtimoiy bilimlarni shakllanish yo'lidagi qadimiy belgi-rasmlar orqali o'z fikrini ifodalagan kromonyon odami bilan hozirgi fan-texnika samarasi bo'lgan internet orqali axborot almashishgacha bo'lgan tarixiy taraqqiyot buning yaqqol isbotidir. Bu yutuqlarning zamirida shak-shubhasiz inson uning intilishlari, qiziqishlari, shuningdek, u bilan birga birga bo'lgan atrofidagi kishilarning qo'llab-quvvatlashi, yaqinlarining ishonchi muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy-iqtisodiy fanlarda inson, uning bilimi, so'g'ligi ishchanligi, malakasi kabilar inson kapitali deyilsa, uning atrofidagi

yaqinlari bilan munosabati, hamkorligi, ishonch, umumiy qiziqishlar oqibatida yuzaga keluvchi ijobiy munosabatlar va samara, o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash kabilar ijtimoiy capital va inson resurslarini ning tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Biz tadqiqotimizda ta'limning globallashtirishda inson resurslarini birlashtirish, ya'ni ta'lim samaradorligidagi eng asosiy omillardan biri bo'lgan tarbiya masalasiga to'xtalmoqchimiz.

Bugungi yangi davr, globallashtirish davri, ta'lim samaradorligini oshirishda inson omili, inson kapitali va inson resurslarini tadqiq qilishda, har tomonlama yondashuvlar mavjud. Biz mazkur masalada ta'limni rivojlantirishda ijobiy inson resurslaridan biri hisoblangan tarbiya masalasini ko'rib chiqmoqchimiz. Mazkur resurs barcha millatlarni kelajagi va taraqqiyoti uchun eng dolzarb inson resurslaridan biri hisoblanadi[1]. Aynan mazkur tarbiya resursini atroflicha tadqiq qilmasdan turib uni rivojlantirish mushkul kechadi. Butun dunyoda virtuallashish kuchayib, mutatsiyalashib borayotgan bir vaqtda insonlardagi tarbiya resursini o'rganish va uning zamonaviy indikatorlarini aniqlab, amaliyotga tatbiq etish eng ustuvor masalardan biri bo'lishi kerak. Bugungi zamon va makon shaxsning eng asosiy resurslaridan biri bo'lgan tarbiya masalasiga, yangicha talablarni qo'yayotgani biz soha vakillarini doim diqqat markazimizda bo'lishiligi lozim. Zero, shiddati virtuallashish jarayoni kuchaytgan bir davrda ta'lim-tarbiya masalasiga aniq, ilmiy asoslarga, qat'iy talablar bilan yondashish juda muhim pedagogik-psixologik omillardan biri hisoblanadi [2].

Tadqiqotlarimiz globallashtirish davrida shaxsning ijtimoiy voqelikka ijtimoiylashuvdagi eng asosiy resurslaridan biri bo'lgan tarbiya masalasi ham shaxsning kamoloti, ham ta'limni rivojlantirish uchun eng asosiy masalalardan biridir. Hozirgi kunda barcha xalqlar uchun ham barkamol shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirish masalasi har qachongidanda muhim ahamiyatga egaligi bizga ma'lum. Sababi, globallashtirish jaddalashgan sari odamlarda marginalizm (ijtimoiy begonalashuv, ijtimoiy yakkalanish), e'tiborsizlik, loqaydlik, beparvolik, ishtiyoqsizlik kabi xususiyatlar ortib bormoqda. Mazkur holat sotsiumning ijtimoiy-ma'naviy muhitini beqarorlashuvini yuzaga keltiradi. Shu sababi bugungi kunda yoshlarda asosiy resurslardan biri bo'lgan tarbiya masalasini ijtimoiy-psixologik omillari va barkamol shaxs tarbiyasidagi asosiy yo'nalishlarni belgilab olish, ularning ustuvor indikatorlarini ishlab chiqish juda zarur hisoblanadi. Yoshlarda tarbiyaning ijobiy fazilatlarini shakllanishining ijtimoiy-psixologik-omillarida ularning aniq belgilab olingan ma'naviy-axloqiy sifatlar va fazilatlarini ma'naviy indikator sifatida tahlili qilish juda muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa tarbiya ishlaridagi profilaktika ishlarini maqsadli va manzilli tashkil qilishdagi psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo'llash bilan bog'liq masalalarni ham o'z ichiga oladi. Jumladan, bu yo'nalishda dastlab tarbiyaviy maqsadni belgilash bosqichida tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishga mas'ul shaxsning vazifasi ta'lim muassasasi jamoasi imkoniyatlarini yagona g'oyaga yo'naltirish, mavjud pedagogik-psixologik shart sharoitlardan unumli foydalanish chora-tadbirlarini belgilash, tarbiyalanuvchilarning muayyan ta'sir tizimini qabul qilishga tayyorgarlik darajasiga tashhis qo'yishdan iboratdir. XXI asrda tarbiyaning idealistik, pragmatik, realistik,

antropotsentristik, erkin tarbiya, gumanistik va texnokratik modellariga amal qilinmoqda. Mazkur tizimni amalga oshirishda ushbu modellarning ijobiy jihatlari milliy tarbiya xususiyatlari bilan uyg'unlashtiriladi.

Bugungi kunda yoshlar tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda. Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda uning psixologik mexanizmlarini o'rganish, mazkur masalada oila, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, aksariyat insonlarda Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar ularning ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit qizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ayrim o'quvchi-yoshlarda yuksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlarini yetarli rivojlanmaganligi ta'lim sifatiga ham zarar ko'rsatmoqda. Xar bir xalq o'zining yoshlarida tarbiya va milliy tarbiya resurslariga alohida e'tibor qaratadi. Biz tadqiqotimizda yoshlarda asosiy ijobiy resurslardan biri bo'lgan milliy tarbiya shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari tadqiq qilishda milliy tarbiyaning manbalarini o'rganish muhim jarayondir deb hisoblaymiz.

Bizningcha, milliy tarbiyaning manbai - milliylikdir. «Millat», «milliylik», «milliy g'urur», «milliy odob», «millatlararo muloqat madaniyati» tushunchalarining o'zagini arabcha «mil» so'zi tashkil qiladi. Bu so'z arabchada «o'zak», «tub mohiyat», «negiz» ma'nolarini anglatadi. «Millat» so'zi esa bir necha ma'noni; 1) din: mazhab; 2) ummat: bir mazhabga mansub aholi; 3) xalq ma'nolarini anglatadi. «Millat», «milliylik» tushunchalarining talqini bilan tanishar ekanmiz, ularning g'arbona va sharqona tarzlari bor ekanligini ko'ramiz. Aniqrog'i, g'arbiy talqin xristian, sharqiy talqin esa islomiy o'zaklarga borib tutashadi. Ya'ni Ovrupo xalqlari tillariga «millat» tushunchasi lotincha «natio» - qabila, xalq sifatida xristian dini bilan birga kirib kelgan bo'lsa, Osiyoga esa Islom ta'limoti orqali yuqoridagi uch xil ma'noda kirib kelib, singdi. «Tarbiya» so'zi esa «milliy tarbiya» tushunchasining tarkibiy qismi bo'lganligi tufayli bu tushunchaga ham yangicha yondoshgan holda, xolis ilmiy-pedagogik psixologik ta'rif berish juda muhim sanaladi. Arabcha «tarbiya», «tarbiyat» so'zlari 1) parvarish qilmoq; ta'lim bermoq; o'rgatish; odob o'rgatish; 2) navozish, mehribonlik ko'rsatish: ko'z-quloq bo'lish; himoya qilish kabi ko'pqirrali mazmunga ega. «Tarbiyachi» so'zi esa shu ko'pqirrali tarbiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchidir. Demak, milliy tarbiyaning lug'aviy ma'nosini «yosh avlodlarni o'z xalqiga

xos milliy fazilatlar namunasida shakllantirish, ta'lim bermoq» sifatida aniqlash mumkin. Ta'lim va tarbiya davlat tomonidan amalga oshirilar ekan, o'z mamlakatining iqtisodiy, ma'naviy, tarbiyaviy va mafkuraviy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirildi. Mustaqil O'zbekistonda ta'lim va tarbiyaning milliy asosga qurilishining eng oliy kafolati uning Konstitutsiyasida himoyaga olindi.

Konstitutsiyaning mohiyati ochiqlik, hamkorlik, milliy madaniyatlar ravnaqi, millatlararo inoqlik ruhiga ega. O'zbekistonda milliy madaniyatlarni tiklash, ravnaq toptirish yo'lida milliy madaniy markazlar tashkil etilib, ularning faoliyati matbuot, radio va televideniya keng yoritilishi milliy qadriyatlarni tiklash, boyitish orqali umumfuqaroviy va umuminsoniy totuvlikka erishish yo'li tanlaganini ko'rsatdi. Chunki "o'zbek milliy madaniyati, tili an'analarini haqqoniy ravishda tiklash va rivojlantirish aholining boshqa milliy guruhlaridagi mana shunday jarayonlar hisobiga bo'lmasligi" davlat tomonidan kafolatlandi. Qaysi bir jamiyatda ijtimoiy islohot zarurati yuzaga kelsa, o'sha jamiyatda maktabga, tarbiyaga e'tibor keskin kuchayib, tarbiyani, jamiyatni takomillashtirishning bosh vositasi deb tan olinib boshlanadi. Tarix bu kabi misollarga boy. Ana shu nuqtai-nazardan Yangi O'zbekiston maktablari qarshisida turgan vazifa dolzarb va murakkabdir. Chunki endilikda ular o'z xalqining eng go'zal fazilatlaridan bo'lgan milliy g'urur, millatlararo muloqot madaniyati, O'zbekiston vatanparvarligi, milliy odob, sof vijdonni o'ziga mayoq qilib olib, Yangi O'zbekiston sharafiga xizmat qila oluvchi o'g'il-qizlarning yangi avlodini tarbiyalab yetishtirishi kerak. Bu ijtimoiy buyurtma oila, bolalar bog'chalari, maktab, mahalla, turar joylarda, maktabdan tashqari muassasalarda hamkorlikda olib boriluvchi milliy tarbiya jarayonini ilmiy nazariy tadqiq qilishni taqozo qiladi[3].

"Milliy tarbiya" tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, uning: milliy qadriyatlar asosida olib boriluvchi maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy faoliyat; umuminsoniy tarbiyaning har bir xalqqa xos va mos betakror shakli; xalq va uning madaniyatini saqlab qolish, tiklash va rivojlantirish (YUNESKO tamoyili) vositasi; ta'limga oid siyosatning maqsad, vazifa va tamoyillarining tarkibiy qismi; turli millatlar bolalarini har tomonlama rivojlantirish jarayonining xususiy, ma'naviy manbai; o'quvchilarni axloqiy, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, go'zallik, iqtisodiy, ekologiya va boshqa yo'nalishlarda tarbiyalashning bosh tamoyili; millatlararo muloqot madaniyatini tarbiyalash va buning natijasida umumfuqaroviy totuvlikka erishishining insonparvarona yo'li va vositasi; ijtimoiy va maktab tarbiyalari uyg'unligining pedagogik sharti; insoniyatni umumbashariy uyg'unlikka olib borishning pedagogik yechimi; ijtimoiy-ma'naviy jabhada milliy xavfsizlikni ta'minlashning strategik ob'ekti va vositasi; etnopsixologik nuqtai-nazardan, o'quvchilarda milliy (avto va getero) stereotiplarni maqsadga muvofiq ravishda shakllantirish, rivojlantirish jarayoni ekanligi aniqlandi.

Yuqoridagi ta'riflardan kelib chiqib, aytish mumkin-ki, milliy tarbiya tizimi – bu har bir xalqning o'ziga xos milliy xarakteri, axloq qoidalariga va taraqqiyotining tarbiyaviy talablariga asoslanib, yangi kompetensiyalarga ega avlodlarni yetishtirishning pedagogik

jarayonidir. Milliy tarbiya ilmiy-pedagogik atama sifatida kam o'rganilganiga qaramasdan u har bir xalq bilan azaldan birga, mavjud edi. Chunki har bir xalqning tarixi – uning o'zligiga, xalqchil madaniyatiga asoslangan tarbiyaning tarixidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yoshlarimiz ta'lim-tarbiyasida ahamiyat kasb etadigan milliy fazilatlar va ularning shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari, indikatorlari, mezonlari juda muhim hisoblanadi. Bu masalada ota-onalarning, tarbiyaga mas'ul shaxslarning milliy tarbiya, milliy xarakter, milliy fazilatlar va ularning shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini bilmasdan turib ularni barkamol qilib tarbiyalashning ta'sirchanligi sust bo'ladi. Qolaversa bugungi yoshlarimiz real voqelikdan ko'ra, virtual voqelik ta'siriga ko'proq tobe bo'lib borayotgan bir vaqtda tarbiya masalasidagi ishlarimizni yangicha, zamonaviy yo'nalish va yondashuvlarda tashkil etishimiz juda muhim hisoblanadi. Shuning uchun mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarni ko'lamini kengaytirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Quronov M. Milliy tarbiya. Monografiya. T.: 2004. B.210
2. Jabborov X.X.. Психологические особенности идеологического влияния “массовой культуры” на человеческий разум. СОЦИАЛЬНЫЙ ПСИХОЛОГ журнал для психологов. Основан в 2000 году в Ярославль. 2016 №2 (32). -С. 56-66.
3. Shodmonovich, J. F. (2023). Harbiy xizmatchilarni axloqiy-psixologik tayyorlash. ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 3(4), 18-22.
4. Shodmonovich, D. F. (2023). Methods for studying the psychological characteristics of sergeants of the ministry of defense.
5. Жумаев, Ф. Ш. (2021). Национальные чувства как фактор формирования молодежи на уроках военного образования. *Вестник науки и образования*, (16-2 (119)), 94-97.
6. Жумаев, Ф. Ш. (2020). Перспективные направления внедрения современных информационных технологий в систему военного образования. *Вестник магистратуры*, (3-1 (102)), 20-22.
7. Холиков, И. Р. (2022, May). Олий таълим муассасаси талабаларида педагогик компетенцияни шакллантириш. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 248-250).
8. XOLIQOV, I. (2022). HARBIY TA 'LIM FAKULTETI TALABALARIDA PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI. *Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali*, 2(2).
9. Roziqovich, X. I., & O'tkirjonovich, E. U. (2023). HARBIY TA'LIM FAKULTETI TALABALARIDA TARBIYAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISH USULLARI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(3), 38-41.
10. XOLIQOV, I. (2022). РЕЗЕРВДАГИ ВА ЗАХИРАДАГИ ОФИЦЕРЛАРНИ

БАТАНПАРВАРЛИК РУХИДА ТАРБИЯЛАШДА МИЛЛИЙ
ЦАХРАМОНЛАРИМИЗНИНГ УРНИ. *Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali*, 2(2).

11. XOLIQOV, I. (2022). THE IMPORTANCE OF ARTISTIC LITERATURE IN THE MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH. *Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali*, 2(2).

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ERTAK JANRINI O'QITISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH

Adizova Nodira Baxtiyorovna

*filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, boshlang'ich ta'lim kafedrasida dotsenti. Buxoro davlat
pedagogika instituti*

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-0469-1705>

Nematova Malika Hikmatovna

Buxoro davlat pedagogika instituti 1-kurs magistri

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich sinflarda ertak janrlarini o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanishning ahamiyatini ochib beradi hamda maqolada amaliy misollar keltirilgan bo'lib, ular orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ertaklarni o'qitishni yanada samarali qilish imkoniyatlari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, interfaol metod, innovatsion, o'qituvchi, ma'naviyat, janr, qadriyat, ertak, rivoyat, afsona,

Kirish. Shu kunlarda, madaniyat sohasida jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yoshlarimizni haqiqiy o'zlikni anglashga o'rgatish, ularning mafkuraviy olamini sog'lom shakllantirish bo'yicha oldimizda muhim vazifalar turganini unutmagan holda milliy qadriyatlarni o'zida saqlab kelayotgan ertak, rivoyat, afsonalarni yoshlar ma'naviyatiga singdirish muhim oldimlashlarimizdan biri hisoblanadi. Bu kabi milliy adabiyotimizning na'munalarida badiiy tafakkurining eng sara badiiyati yashiringan [1.4].

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni ertak janri bilan tanishtirish, ularning tasavvurini kengaytirish va badiiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ertaklar nafaqat bolalarga qiziqarli hikoyalar taqdim etadi, balki ularga axloqiy saboqlar beradi va turli hayotiy vaziyatlarga tayyorgarlik ko'rishda yordam beradi. Shu sababli, o'qituvchilar ertaklarni o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish orqali dars jarayonini yanada samarali qilish imkoniyatiga ega.

METODLAR. Ertaklar dunyodagi boshqa xalqlar og'zaki ijodida keng tarqalganidek, o'zbeklarda ham eng ommaviy janrlardan biri sifatida turli viloyatlarimizda yashaydigan yurtdoshlarimiz tomonidan sevib aytib kelingan. [4.107-b].

Ertaklar – bolalarning tasavvurini shakllantiruvchi, axloqiy qadriyatlarni o'rgatadigan va madaniy merosni uzatishda muhim rol o'ynaydigan adabiy janrdir. Boshlang'ich sinflarda ertaklarni o'qitish jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish, nafaqat bolalarning bilimini oshirish, balki ularning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda ham samarali vosita hisoblanadi.

Ertaklarni o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanish ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Interfaol metodlar o'quvchilarni faol ishtirok etishga, o'z fikrlarini ifoda etishga va muloqot qilishga rag'batlantiradi. Quyida ertaklarni o'rgatishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan ba'zi interfaol metodlar keltirilgan:

1. Rol o'ynash: O'quvchilar ertakdagi qahramonlarni ifodalash uchun rol o'ynashlari mumkin.

Bu usul orqali ular hikoyaning hissiyotlarini chuqurroq his qilishadi va qahramonlarning xarakterini yaxshiroq tushunishadi.

2. Kichik guruhlarda muhokama: Ertakni o'qigandan so'ng, o'quvchilar kichik guruhlarga bo'linib, hikoyaning asosiy g'oyalarini muhokama qilishlari mumkin. Bu usul fikr almashish va turli nuqtai nazarlarni tinglash imkonini beradi.

3. Ertak yaratish: O'quvchilardan berilgan motiv yoki qahramon asosida yangi ertak yozishni so'rashingiz mumkin. Bu ijodiy yondashuv ularning tasavvurini rivojlantiradi.

4. Vizual materiallar: Ertakning asosiy voqealarini ko'rsatadigan rasmlar yoki videolar yordamida darsni jonlantirish mumkin. O'quvchilar ushbu vizual materiallar orqali hikoyani yanada yaxshi tushunadilar.

5. Sahnalashtirish: O'quvchilar ertakdan bir nechta sahnalarni tanlab olib, ularni sahnalashtirishi mumkin. Bu ijodiy jarayon ularga ertakning tuzilishini va mazmunini yaxshilab tushunishga yordam beradi.

6. Savol-javob sessiyalari: Dars oxirida savollar berish orqali o'quvchilarning ertakni qanday tushunganliklarini aniqlash va ularning fikrlarini tinglash imkoniyatini yaratishingiz mumkin.

7. Interaktiv texnologiyalar: Onlayn platformalar yoki ilovalar yordamida interaktiv darslar o'tkazish, masalan, kahoot yoki quizizz kabi vositalardan foydalanish orqali o'yin shaklida bilim olish imkoniyatini yaratishingiz mumkin.

Bu metodlar o'quvchilarning diqqat-e'tiborini oshiradi va dars jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlaydi, shuningdek, ular uchun ertaklarning mazmuni yanada qiziqarli bo'ladi.

Quyida bir qator interfaol metodikalarning tavsifi va mohiyatini keltiramiz:

"Charxpalak" metodi – O'quvchilarni dars jarayonida mantiqiy fikrlash, o'z fikrlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zlarini baholash, yakka va guruhlarga ishlashga, boshqalar fikriga hurmat bilan qarashga, ko'p fikrlardan keraklisini tanlab olishga o'rgatadigan metodlardan biri. Boshlang'ich sinf dars mashg'ulotlarining barcha turlarida dars boshlanishida yoki dars oxirida yoki o'quv predmetining biror bir bo'limni tugallaganda, o'tilgan mavzularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilganlik darajasini baholash, takrorlash, mustahkamlash maqsadlarida qo'llaniladi.

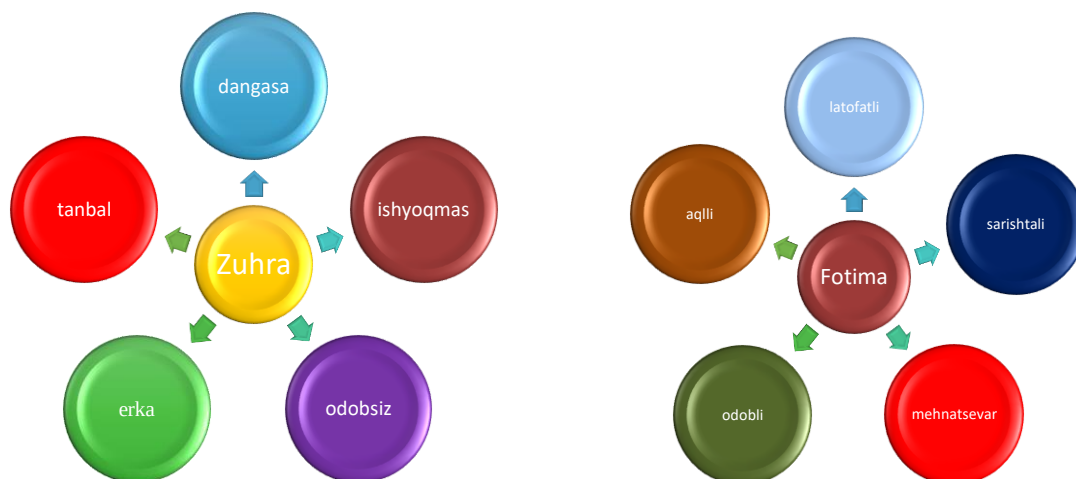
"Yelpig'ich" metodi-muammo xarakterdagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. Bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir yo'la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida nuqtalarda muhokama etiladi. Masalan, ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, foyda va zararlari belgilanadi. Ushbu metod orqali o'quvchi mavzu yuzasidan xulosa chiqarishni o'rganadi.

Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilish natijasida, o'quvchilarda ko'proq nutqiy kompetensiyalikni rivojlantirishga qaratilganini kuzatishimiz mumkin. Boshlang'ich sinflarda asosan Klaster metodi, Bumerang metodi, Yagona davra metodi, T metodi, Suhbat metodi kabi metodlar bilan o'quvchilar mavzuni yanada mukammal tushunishiga imkon beradi.

Yuqorida nomi ko'rsatilgan metodlar dars jarayonida o'quvchini mavzuni aniq o'rganishiga yordam beradi. Masalan: 3-sinf 71-betdagi "G'aroyib tanlov" ertak Klasster metodi orqali o'tganimizda an'anaviy dars metodiga nisbatan bu metod yaxshiroq samara berganiga guvoh bo'ldik.

3-sinf O'qish savodxonligi

"G'aroyib tanlov" ertagini mukammal o'rganishga yordam berishi uchun "Klasster usuli" dan foydalangan holda ijobiy va salbiy xususiyatlarini sanadik. Bunday usul orqali dars o'tganimizda an'anaviy dars metodiga nisbatan bu metod yaxshiroq samara berganiga guvoh bo'ldik chunki interfaol metodlarni ertak janrida qo'llash nafaqat ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi, balki bolalarda madaniy qadriyatlarni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Bu usullar tajribali pedagoglar tomonidan ertaklarni yanada jonlantirishga imkon yaratadi va bolalarning bilim olish jarayonini qiziqarli hamda samarali qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning hayotiy tajribalariga asoslangan holda bilim olishlariga yordam beradi. Shuningdek, bu usullar bolalarning tasavvurini kengaytiradi va ularni ertaklar dunyosiga chuqurroq kirishga imkoniyat yaratadi. Natijada, innovatsion metodlardan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida ertak janriga bo'lgan qiziqishni oshirish va ularning hikoya qilish qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoev Sh.M. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir (O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruza) .4 b
2. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida. – Toshkent: Fan, 1964. – 68 b.;
3. Asqarova O'. Mo'minova D. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. 2019
4. Madayev O. Sobitova T, Xalq og'zaki poetik ijodi.-Toshkent.: "Sharq", 2010 -yil 17-29 betlar
5. Safarov O. O'zbek xalq og'zali ijodi.-Toshkent.: "Musiqqa" 2010- yil.7-9 bet
6. Bakhtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lyubat Ilkhomovna. "Таълим Муассасаларида Таълим-Тарбия Жараёнларида Интерфаол Методлардан Фойдаланишнинг Ҳозирги Кундаги Ҳолати." Spanish Journal of Innovation and Integrity 5 (2022): 330-333.
7. Adizova, Nodira, and Uktamova Mohinur. "Interfaol mashqlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish" E Conference Zone. 2023.
8. Baxtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lubat Ilhomovna. "Faol ta'lim asosida darslarni tashkil qilish–ta'lim samaradorligini oshirish omili sifatida." PEDAGOGS jurnali 1.1 (2022): 52-53.
9. Bakhtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lubat Ilhomovna. "Basic principle of personalized educational technology." barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlaYN ILMIY JURNALI 2.10 (2022): 296-298.

APPLICATION OF THE QUALIMETRIC APPROACH IN THE MANAGEMENT OF QUALITY OF STUDENT TRAINING IN MODERN UNIVERSITIES

Salimova Sarvinoz Farkhadovna

Bukhara State Pedagogical Institute

Associate Professor of the Department of Natural Sciences

Annotation. The article examines the application of the qualimetric approach in managing the quality of student education in modern universities. The qualimetric approach offers a systematic and comprehensive assessment of the quality of teaching, taking into account such aspects as strength, depth, awareness and consistency of students' knowledge. The author emphasizes the importance of introducing qualimetric principles into the educational process to ensure high standards of learning and optimal conditions for the development of students.

Key words: qualimetric approach, quality management, student training, modern university, strength of knowledge, depth of knowledge, awareness of knowledge, systematic knowledge.

Аннотация. В статье рассматривается применение квалиметрического подхода в управлении качеством обучения студентов в современных вузах. Квалиметрический подход предлагает систематическую и комплексную оценку качества обучения, учитывая такие аспекты, как прочность, глубина, осознанность и системность знаний студентов. Автор подчеркивает важность внедрения квалиметрических принципов в образовательный процесс для обеспечения высоких стандартов обучения и оптимальных условий для развития студентов.

Ключевые слова: квалиметрический подход, управление качеством, обучение студентов, современный вуз, прочность знаний, глубина знаний, осознанность знаний, системность знаний.

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy universitetlarda talabalarni o'qitish sifatini boshqarishda kvalimetrik yondashuvni qo'llash ko'rib chiqiladi. Kvalimetriya yondashuvi talabalarning bilimlarining mustahkamligi, chuqurligi, xabardorligi va izchilligi kabi jihatlarni hisobga olgan holda ta'lim sifatini tizimli va har tomonlama baholashni taklif etadi. Muallif yuqori o'quv standartlari va talabalarning rivojlanishi uchun maqbul sharoitlarni ta'minlash uchun o'quv jarayoniga kvalimetrik tamoyillarni kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: kvalimetrik yondashuv, sifat menejmenti, talabalarni o'qitish, zamonaviy universitet, bilimlarning mustahkamligi, bilimlarning chuqurligi, bilimlarning xabardorligi, bilimlarning izchilligi.

Introduction

The qualimetric approach is a methodical strategy that is utilized for the purpose of measuring and evaluating the quality of a variety of processes and products. Within the context of the field of education, this term refers to the use of objective criteria and methods

in order to evaluate and evaluate the level of student learning that is taking place in a modern educational establishment. You will have a greater degree of control over the educational process and will be able to guarantee that it is in accordance with the most recent standards and criteria if you use the qualimetric technique.

Literature review

In the context of reforming the system of higher professional education, researchers are actively studying aspects related to the quality of education (S.I. Arkhangelsky, A. Ponukalin and others) [1], they develop methods and mechanisms for managing this quality (N.V. Basova, V.I. Zagvyazinsky, M.V. Nikitin, V.P. Sergeeva and others) [2], they also introduce a variety of knowledge control and assessment systems into the educational process (I.V. Alexandrov, N.N. Dikanskaya, Yu. Pereverzev and others) [3]. The study of psychological and pedagogical literature shows that many authors pay considerable attention to the concept of “qualitative technology” (G.G. Azgaldov, F.R. Miftakhutdinova, V.K. Fedyukin, A.V. Cherekovich and others) [4]. Qualitative technologies mean educational technologies developed in accordance with the theory of quality, which introduce new approaches to managing the quality of the educational process into the system of postgraduate education, based on the principles of qualimetry as a scientific discipline.

Research Methodology

It is essential to take into consideration both the educational and professional parts of the process when assessing the quality of training that individuals who are interested in becoming experts have received. For each and every institution, the educational component is the most important component. This component is responsible for demonstrating the professional focus in the curriculum through the utilization of a certain set of disciplines. When it comes to ensuring that children receive an education of the highest possible quality, the most important components are giving students' needs top priority and creating conditions that are conducive to their learning and development.

In addition to the phases of human growth, the conditions and consequences of the educational process, and the criteria for measuring the effectiveness of an educational institution, the quality of education is a multidimensional metric that covers all of these aspects. This involves the achievement of achievements that are achievable and that are in accordance with the mandates of the government as well as the expectations of society and individuals alone.

The integration of an entity's internal and exterior components is what contemporary viewpoints on education quality mean when they talk about improving educational standards. When evaluating and analyzing the students' comprehension, it is essential to take into account not only their overall capabilities, but also the indicators and qualities of internal certainty. These include the extent to which the students comprehend the material, the consistency of their knowledge, and their capacity to adjust to a variety of situations.

Analysis and results

V.P. Sergeeva notes that the management of educational systems lies in the conscious and purposeful interaction of participants in the pedagogical process, based on an understanding of its objective laws and aimed at achieving optimal results. Managing the quality of student education, like any activity, is based on compliance with a number of principles [5]:

1. The notion of *democratization and humanization of management* aims to foster the engagement and autonomy of all individuals involved in the educational process, including instructors, students, and parents. Collegial decision-making is a type of engagement in management. Attaining this objective may be accomplished by ensuring the accessibility and transparency of management information, which includes providing frequent updates from the administration to both the teaching staff and students.

2. *Systematicity and integrity in management*: Excluding a unilateral approach, the application of this principle presupposes the interdependence and interaction of all management functions. Recognizing the pedagogical process as a systemic and holistic phenomenon establishes tangible circumstances for its efficient administration.

3. *The most effective balance between centralization and decentralization*: The ideal allocation of powers while making management choices is achieved by combining these two techniques. Excessive centralization can stifle the autonomy of lower levels, while excessive decentralization can diminish the authority of the leader and result in difficulties in the functioning of educational institutions.

4. *Collegiality*: Collective decision-making, which incorporates the perspectives of managers at various hierarchical levels and performers, serves as a means to surmount managerial subjectivism and authoritarianism. However, collegiality does not absolve each team member of personal accountability for the execution of designated responsibilities.

5. *Scientific validity of management*: Managers are obligated to examine and accurately implement empirical patterns and trends that emerge in the evolution of educational systems and society. In making decisions, it is imperative to consider both the present circumstances and the projected trajectory of events. In order to enforce the scientific validity of management, it is essential that accurate and comprehensive data regarding the condition of the managed pedagogical system and the surrounding environment be accessible.

Due to various objective factors, including the ongoing advancement of global scientific and technological progress, the accumulation of knowledge, and shifts in official perspectives regarding the significance of educational service quality and national interests, the educational system has encountered a unique predicament: a substantial surge in the need for teaching personnel well-versed in the realm of education quality management. These developments have resulted in the necessity of developing pedagogical qualimetry, which is the establishment of a comprehensive system for monitoring and assessing the knowledge of students. This system should comply to European standards and should allow for effective

administration of educational policy.

In order to elucidate the fundamental nature of the qualimetric approach in pedagogy, it is imperative to initially ascertain the constituents that comprise the caliber of knowledge and the efficacy of teaching.

The notion of "quality of knowledge," as expounded by V.P. Simonov, encompasses the subsequent constituents [6]:

Strength of knowledge: characterized by the ability of students to apply theoretical knowledge acquired earlier in their educational and practical activities.

Depth of knowledge: is determined by the number of concepts, laws, rules and statements firmly grasped, as well as their clear understanding.

Awareness of knowledge: reflects students' understanding of cause-and-effect relationships in theoretical material and the ability to apply these connections in practice.

Systematic knowledge: promotes the harmonious combination of academic knowledge with a holistic vision of the world.

When it comes to education in general and educational material in particular, the strength, depth, and awareness of knowledge are represented in educational content. They contribute to the formation of a particular orderliness and succession of knowledge when added to the concept of systematicity. The result of this is the development of a new qualitative technology, the application of which establishes the conditions necessary for the implementation of creative processes, hence introducing novel technological and technical options for the management of a wide range of activities, and also results in a rise in the number of quality characteristics [7-10].

Conclusion/Recommendations

The implementation of a multi-tiered framework for advanced professional education compelled the incorporation of a qualitative element due to the subsequent rationales:

Competence as a learning outcome: The transition to third generation educational standards increases the importance of competence as the main learning outcome. A specialist with qualitative knowledge and qualimetric skills more effectively ensures the quality of his professional activities at all levels.

Formation of a qualitative culture: Quality education, combined with the internal need of a specialist for quality results, creates conditions for the formation of his qualitative culture - the highest manifestation of professional competence.

Connection with innovation: The educational quality management education system is closely related to innovation, which contributes to the creation of new products that meet the growing needs of society, as well as new technologies in the field of production, culture and education. Innovative activities help improve the education quality management system in higher education.

REFERENCES

1. Arkhangelsky S.I., Ponukalin A. Research of the quality of education in the context of

reforming the system of higher professional education // Science and Education. — 2018. — № 3. — pp. 12–18

2. Basova N.V., Zagvyazinsky V.I., Nikitin M.V., Sergeeva V.P. Technologies and mechanisms for managing the quality of education // Pedagogical technologies. — 2019. — № 2. — pp. 45–53.

3. Aleksandrov I.V., Dikanskaya N.N., Pereverzev Yu. Various systems of control and assessment of knowledge in the educational process // Higher education. — 2020. — № 1. — pp. 59–66.

4. Azgaldov G.G., Miftakhutdinova F.R., Fedyukin V.K., Cherehovich A.V. Development of the concept of “qualitative technology” in pedagogy // Modern education. - 2017. - № 4. - P. 77–85.

5. Sergeeva V.P. Management of educational systems: purposeful interaction of participants in the pedagogical process // Pedagogy and management. — 2019. — № 5. — pp. 32–39.

6. Simonov V.P. Quality of knowledge: strength, depth, awareness, systematic knowledge // Science and Innovation. — 2021. — № 6. — P. 110–117.

7. Modern educational standards of the third generation and their role in increasing the competence of specialists // Educational technologies. — 2022. — № 7. — P. 89–96.

8. The transition to a multi-level system of higher professional education and its impact on the educational process // Bulletin of Higher School. - 2023. - № 2. - P. 22–30.

9. Innovative technologies and their role in managing the quality of student education // Education and Innovation. - 2022. - № 5. - P. 44–52.

10. Qualitative education and the formation of a qualitative culture of specialists // Pedagogy and modern society. - 2023. - № 1. - P. 68–75.

O'ZBEKISTONDA INGLIZ TILI FANINI O'QITISHDA SUN'IY INTELEKT ORQALI METODIKASINI RIVOJLANTIRISH

Ikramova Aziza Aminovna

BuxDPI doktranti

aziza.ikramova88@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqola O'zbekistonda ingliz tilini o'qitish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Sun'iy intellekt vositalari yordamida ta'lim jarayonini optimallashtirish, talabalarning o'quv qobiliyatlarini yaxshilash, ta'lim berish samaradorligini oshirish maqsad qilinadi. Tadqiqot natijasida zamonaviy yondashuvlar asosida innovatsion o'quv usullarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish rejalashtirilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ingliz tilini o'qitish, metodika, ta'lim jarayoni, innovatsion texnologiyalar, O'zbekiston, raqamli ta'lim, til o'rganish.

DEVELOPMENT OF METHODOLOGY FOR TEACHING ENGLISH IN UZBEKISTAN USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract: This article focuses on exploring the opportunities for using artificial intelligence technologies in the process of teaching English in Uzbekistan. The goal is to optimize the educational process, improve students' learning abilities, and enhance the effectiveness of teaching through the use of AI tools. The study aims to develop innovative teaching methods and implement them in practice based on modern approaches.

Keywords: Artificial intelligence, English language teaching, methodology, educational process, innovative technologies, Uzbekistan, digital education, language learning.

РАЗВИТИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКИСТАНЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация: Данная статья посвящена изучению возможностей использования технологий искусственного интеллекта в процессе преподавания английского языка в Узбекистане. Цель состоит в оптимизации образовательного процесса, улучшении учебных способностей студентов и повышении эффективности обучения с помощью инструментов искусственного интеллекта. Исследование направлено на разработку инновационных методов обучения и их внедрение в практику на основе современных подходов.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, преподавание английского языка, методика, образовательный процесс, инновационные технологии, Узбекистан,

цифровое образование, изучение языков.

Hozirgi kunda global integratsiya va texnologik rivojlanish jarayonlari o'quv tizimlarini innovatsion usullar bilan boyitishni talab qilmoqda. Ingliz tili xalqaro muloqot tili sifatida O'zbekistonda ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, uni o'rgatish uslublarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari ta'lim jarayoniga qo'llanilishi, xususan, ingliz tili fanini o'rgatishda samaradorlikni oshirishga yordam berishi mumkin. Ushbu maqola SI asosida ingliz tilini o'qitish metodikasi va uning rivojlanish imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Dunyoda axborot texnologiyalarining rivojlanishi va shiddatli darajada ortib borishi ta'lim sohasiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari nafaqat ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, balki uni yanada samarali qilish imkonini ham beradi. O'zbekistonda ingliz tilini o'rgatish jarayonida SI imkoniyatlaridan foydalanish yoshlarning global bozorda raqobatbardoshligini oshirishga yordam berib kelmoda. Hozirgi zamonaviy texnologiyalar SI texnologiyalari tezkor ma'lumot qidirish, avtomatik tarjima va talaffuzni yaxshilash uchun yordam beradigan vositalarni o'z ichiga oladi. Masalan, Google Translate, ChatGPT, va boshqa NLP asosidagi vositalar ta'limda keng qo'llanilmoqda. SI platformalari o'quvchilarning o'qitish jarayonidagi qiyinchiliklarini aniqlash va ularga mos materiallarni avtomatik taklif qilish imkoniyatiga ega. O'zbekistonda ingliz tilini o'qitishda mahalliyashtirilgan resurslarni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlar taklif etish maqsadga muvofiq:

- Mahalliy tilga moslashish: SI texnologiyalarini o'zbek tiliga moslashtirish orqali grammatika va talaffuz xatolarini tuzatish imkoniyatini yaratish.
- Mahalliy ehtiyojlarga mos chatbotlar: Talabalar o'zbek tilidan ingliz tiliga yoki aksincha tarjimalarni mustaqil mashq qila olishi uchun zamonaviy chatbotlarni joriy qilish.

SI asosida o'qituvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish uchun xalqaro tajribalarni o'rganish dasturlarini joriy etishda eng qulay dasturlardan biri hisoblanadi.

Masalan, SI texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha seminar va vebinarlar.

O'qituvchilar uchun SI texnologiyalaridan foydalanishni o'rgatuvchi maxsus ko'rsatmalar va amaliyot darsliklari yaratish, tilning rivojlanishi va uni o'rganishga tezkor qadam desak mubolag'a bo'lmaydi. Masalan:

- Natural Language Processing (NLP): SI texnologiyalarining ushbu yo'nalishi talabalar bilan matnli muloqot qilish, grammatik xatolarni aniqlash va to'g'rilash imkoniyatini beradi.
- Mashinali o'qitish algoritmlari: Talabalar o'zlashtirish jarayonini tahlil qilib, avtomatik baholash va moslashtirilgan topshiriqlar yaratish imkonini taqdim etadi.

Ingliz tilini o'qitishda o'zbek talabalari uchun mos metodikalar ishlab chiqish SI asosida til o'rgatish jarayonining samaradorligini oshiradi. Talabalar uchun o'zbekcha-interfeysli platformalar, hamda SI yordamida madaniy kontekstni tushuntiruvchi vositalarni rivojlantirilsa dars samaradorligi ikki baravarga oshishi mumkin. Xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, SI texnologiyasi orqali darslarning

samaradorligi ancha yuqori darajaga ko'tarilgan. Masalan, Janubiy Koreyada SI texnologiyalari yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimlari muvaffaqiyatli yo'lga qo'yilgan. Bu esa ma'lum bir fanning chuqur o'zlashtirilishiga hamda oson va tez olib borishini ta'minlaydi. Bu amaliyotni O'zbekistonda joriy qilinishi hamda SI texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish dars samaradorligining yuqori darajada ko'tarilishiga hamda dunyo ta'lim tizimiga mos ravishda bo'lishimizga yordam beradi.

Hozirgi kunda SI texnologiyalari ta'lim jarayonida faol qo'llanilmoqda. Masalan, Duolingo va Grammarly kabi platformalar ingliz tilini o'rgatishda keng tarqalgan. Ularning dars jarayonida qo'llaganda quyidagi afzalliklarni kuzatishimiz mumkin:

Matnlarni avtomatik tahlil qilish va xatolarni tuzatish.

Talabalarning rivojlanishini kuzatish va moslashtirilgan topshiriqlar yaratish.

Gamifikatsiyalangan yondashuv orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish.

Duolingo va Grammarly platformalarinig o'rtasidagi farqlar mavjud bo'lib, har bir platforma o'ziga xos xususiyatga ega.

- Duolingo: Tilni o'rganishni noldan boshlaganlar va o'z bilimlarini mustahkamlashni istaganlar uchun mo'ljallangan. U, ayniqsa, so'z boyligini oshirish, talaffuzni yaxshilash va qoidalarini o'rganishda foydali.

- Mobil ilova yoki veb-sayt orqali foydalanish mumkin. Mashqlarni bajarish orqali bosqichma-bosqich o'z darajangizni oshirib borasiz.

- O'yinlar, sinovlar, kundalik maqsadlar belgilash va ball yig'ish kabi interaktiv usullarni taklif etadi.

- Bepul foydalanish mumkin, lekin qo'shimcha imkoniyatlar uchun Duolingo Plus rejasi mavjud.

- Grammarly: Asosan yozma ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. U til qoidalarini o'rgatmasdan, xatolarni ko'rsatib, ularni tushuntirish va to'g'irlash orqali yozma ko'nikmalarni rivojlantiradi.

- Brauzer plaginlari, ofis dasturlari va alohida ilova orqali foydalaniladi. Siz yozgan matn avtomatik tarzda tekshiriladi.

- Interaktivlik kamroq, lekin yozuvchilarga real vaqtda fikr bildirish orqali yordam beradi.

- Bepul versiyasi asosiy grammatik va imlo xatolarni aniqlaydi. Premium rejasi uslub, so'z boyligi va boshqa murakkab xatolarni tuzatishga yordam beradi.

Bu ikki platformani birgalikda qo'llash ingliz tilini o'rganishda yuqori natijalarni beradi. Masalan, ingliz tilida yangi so'zlar va grammatikani o'rganib, ma'lum darajaga erishganingizdan so'ng, o'rganilgan bilimlarni yozma nutqda mustahkamlash uchun Grammarly-dan foydalanish mumkin. Duolingo yordamida esa o'rganilgan bilimlarni qo'llab, yozilgan matnlarni Grammarly orqali tahlil qilish, o'z bilimlaringizni tekshirishga yordam beradi. Duolingo ayniqsa boshlang'ich bosqichda bo'lganlar talabalar uchun qulay bo'lsa, o'rta yoki yuqori darajadagi talabalar uchun Grammarly yanada mos keladi.

O'zbekistonda texnologik ta'lim rivojlansa-da, SI asosidagi o'qitish metodlari hali keng joriy etilmagan. Ba'zi maktab va xususiy markazlarda chatbotlar yoki interaktiv ilovalar ishlatilmoqda, lekin bu zamonaviy tajribalar hali ommalashmagan. Sababi, ko'plab ingliz tili o'qituvchilari SI texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasiga ega emas. Bu esa yangi yondashuvlarni joriy etishda muammolar tug'diradi. Ingliz tili o'qituvchilari va o'quvchilarning sun'iy intellektdan xabardor bo'lishi hamda ularni dars davomida qo'llashi uchun shart-sharoitlar kerak bo'ladi. SI texnologiyalarini qo'llash uchun zamonaviy infratuzilma talab qilinadi. Bunga esa:

Yaxshi internet aloqasi.

Interaktiv qurilmalar (kompyuterlar, planshetlar, smartfonlar).

Mahalliyashtirilgan platformalar va resurslar.

SI texnologiyalari o'quvchilarning ehtiyojlariga mos shaxsiylashtirilgan yondashuvni ta'minlash imkoniyatini beradi. Masalan:

Interaktiv chatbotlar: Talabalarga mustaqil ravishda mashq qilish va javob olish imkoniyatini yaratadi.

Natural Language Processing (NLP): Tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyasi yordamida talabalar yozma va og'zaki nutq qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin.

Mashinali o'qitish algoritmlari: Talabalar xatolarini aniqlash va mos ta'lim materiallarini taqdim qilish imkonini beradi.

Sun'iy intellektning o'qitish jarayonidagi afzalliklari hamda qulayliklari juda ko'p va bir necha turga bo'lib o'rganishimiz mumkin.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim SI texnologiyalari har bir o'quvchining bilim darajasiga moslashtirilgan yondashuvni ta'minlaydi. Masalan:

Boshlang'ich darajadagi o'quvchilar uchun oddiyroq mashqlar.

Murakkab tahlil va yozuv mashqlarini taklif qilish orqali yuqori darajadagi o'quvchilarning rivojlanishini rag'batlantirish.

Interaktivlik va gemifikatsiya Gemifikatsiyalangan platformalar orqali ta'lim jarayoni o'yin ko'rinishida amalga oshiriladi. Bu talabalarni faol ishtirok etishga undaydi.

Masalan, ball yig'ish, darajalarni oshirish yoki muvaffaqiyat belgilarini olish.

Avtomatlashtirilgan baholash SI algoritmlari talabalarning topshiriqlarini avtomatik baholash imkonini beradi. Bu nafaqat vaqtni tejaydi, balki baholash jarayonidagi subyektivlikni yo'qotadi.

Sun'iy intellekt asosida metodikani rivojlantirish strategiyalari bir necha bosqichlarga bo'linadi.

Davlat darajasidagi dasturlar

Ta'lim tizimida SI texnologiyalarini joriy qilish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish.

Har bir maktab va oliy ta'lim muassasasida texnologik infratuzilmani yaratish.

O'qituvchilarni tayyorlash

O'qituvchilarni SI texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish bo'yicha maxsus trening va

kurslarni tashkil qilish.

O'qituvchilar uchun xalqaro tajribani o'rganuvchi seminarlar o'tkazish.

Mahalliyashtirilgan resurslar yaratish

O'zbek tiliga moslashtirilgan SI algoritmlarini ishlab chiqish.

Mahalliy ehtiyojlarga javob beradigan o'quv platformalarini yaratish.

Amaliyotga tatbiq qilish bo'yicha takliflar

1. **SI platformalarini yaratish:** O'zbekistonda ingliz tili o'qitish uchun maxsus platforma ishlab chiqish. Masalan, mahalliy dialektlarni ham qamrab oluvchi chatbotlar.
2. **Pilot loyihalar:** Maktablar va universitetlarda SI asosidagi metodikalarni joriy etish uchun tajriba loyihalarini amalga oshirish.
3. **Moliyaviy ko'mak:** SI asosidagi texnologiyalarni rivojlantirish uchun davlat va xususiy investitsiyalarni jalb qilish.
4. **O'qituvchilarni tayyorlash:** O'qituvchilarni yangi texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha o'qitish.
5. **Davlat dasturlari:** Ta'lim jarayoniga SI texnologiyalarini joriy etishni davlat dasturlariga kiritish.
6. **Resurslar yaratish:** Ingliz tiliga mos SI algoritmlarini qo'llab-quvvatlovchi mahalliy o'quv materiallarini ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali O'zbekistonda ingliz tilini o'qitish sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Bu nafaqat o'quvchilarning bilimini oshirishga, balki ularning global bozor talablariga moslashuvchanligini ham ta'minlaydi. Bunday yondashuv kelajak avlodni raqobatbardosh va innovatsion fikrlashga ega mutaxassislar sifatida tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda ba'zi xususiy o'quv markazlar va ta'lim loyihalari SI texnologiyalaridan foydalana boshladi. Ammo davlat ta'lim tizimida bu texnologiyalarni qo'llash hali keng joriy etilmagan. O'quv materiallarining cheklanganligi va texnologik infratuzilmaning rivojlanmaganligi asosiy muammolar sifatida ko'rilmogda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Anderson, J. (2020). *Artificial Intelligence in Language Learning*. Cambridge University Press.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari (2023). Ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasi.
3. Marcus, G., & Davis, E. (2019). *Rebooting AI*. Vintage.
4. Duolingo. (2023). "Language learning with AI." www.duolingo.com
5. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi. (2024). "Innovatsion ta'lim strategiyalari."
6. Marcus, G., & Davis, E. (2019). *Rebooting AI*. Vintage.

3-SINF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDAGI "CHIN DO'ST" ERTAGINI KREATIV TAHLIL QILISH USULLARI

Jumayev Ro'ziqul Xoliqulovich

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti, Buxoro davlat pedagogika instituti

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4881-2441>

Ibodullayeva Madina Muzaffar qizi

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi magistri

Annotatsiya: Ushbu maqola 3-sinf o'quvchilari uchun "Chin do'st" ertagining kreativ tahlilini o'tkazishga qaratilgan. Maqola tahlilida uchta mashina o'rtasidagi do'stlik va yordam haqida so'z boradi. O'quvchilar ertakni Mind Mapping, SWOT tahlili, sahnalashtirish va dramatisatsiya, rasm chizish va ertakni davom ettirish kabi kreativ tahlil usullari orqali o'rganishlari ochib berilgan. Bu usullar orqali o'quvchilar adabiy tafakkurini rivojlantiradi, do'stlik, yordam va chin do'stlik tushunchalarini anglaydilar.

Kalit so'zlar: Chin do'st, kreativ tahlil, 3-sinf Mind Mapping, SWOT tahlili, sahnalashtirish, dramatisatsiya, rasm chizish, ertakni davom ettirish, do'stlik, yordam, adabiy tafakkur.

МЕТОДЫ КРЕАТИВНОГО АНАЛИЗА СКАЗКИ «НАСТОЯЩИЙ ДРУГ» ИЗ УЧЕБНИКА «ГРАМОТНОЕ ЧТЕНИЕ» ДЛЯ 3 КЛАССА

Джумаев Рузикул Холикулович

доктор философских наук по филологическим наукам (PhD), доцент кафедры начального образования. Бухарский государственный педагогический институт

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4881-2441>

Ибодуллаева Мадина Муаззафар кизи

Магистр специальности «Теория и методика обучения и воспитания (начальное образование)»

Аннотация: В данной статье рассматривается проведение креативного анализа сказки «Настоящий друг» для учеников 3 класса. Анализ сказки посвящен дружбе и взаимопомощи между тремя машинами. Учащиеся изучают сказку с использованием таких креативных методов, как Mind Mapping, SWOT-анализ, инсценировка и драматизация, рисование и продолжение сказки. Эти методы помогают развивать литературное мышление, а также понимание понятий дружбы, помощи и настоящей дружбы.

Ключевые слова: Настоящий друг, креативный анализ, 3 класс, Mind Mapping, SWOT-анализ, инсценировка, драматизация, рисование, продолжение сказки, дружба, помощь, литературное мышление.

CREATIVE ANALYSIS METHODS OF THE FAIRY TALE “TRUE FRIEND” FROM THE “READING LITERACY” TEXTBOOK FOR 3RD GRADE

Jumayev Ruzikul Kholikulovich

doctor of philosophy in philological sciences (PhD), associate professor of the department of elementary education. Bukhara state pedagogical institute

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4881-2441>

Ibodullayeva Madina Muzaffar kizi

Master of the Specialty “Theory and Methodology of Education and Training (Primary Education)”

Abstract: This article explores the creative analysis of the fairy tale “True Friend” for 3rd-grade students. The analysis focuses on friendship and mutual assistance between three machines. Students study the fairy tale using creative methods such as Mind Mapping, SWOT analysis, staging and dramatization, drawing, and continuing the story. These methods help develop literary thinking and understanding of the concepts of friendship, help, and true friendship.

Keywords: True Friend, creative analysis, 3rd grade, Mind Mapping, SWOT analysis, staging, dramatization, drawing, story continuation, friendship, help, literary thinking.

Kirish. Badiiy asar ustida ishlashda kreativ yondashuvlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu usullar o‘quvchilarni faqat o‘qilgan matnni tushunishga emas, balki o‘z fikrlarini yaratishga va o‘zgartirishga ham undaydi. Kreativ yondashuvlar o‘quvchilarga badiiy asarning mazmunini chuqurroq anglash, tahlil qilish va yangi g‘oyalar yaratish imkonini beradi. Quyida badiiy asar ustida ishlashning samarali kreativ usullari keltirilgan:

Metodlar.1. "Sahnalashtirish va dramatizatsiya"

Asarni sahnalashtirish orqali o‘quvchilar o‘qigan asarini vizual va amaliy tarzda his qilishadi. Bu usul nafaqat matnni tushunishga yordam beradi, balki o‘quvchilarga ijodiy ifoda ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ertak yoki hikoyaning qismlarini sahnalashtirish.

Qahramonlarning dialoglarini ijro etish va ularni o‘zgarishlar kiritgan holda qayta yaratish. Matnni teatr tarzida o‘ynash orqali o‘quvchilarni matn bilan chuqurroq bog‘lash.

2. "Rasm chizish va tasvirlash"

Badiiy asarni vizual tarzda tasvirlash o‘quvchilarni kreativ fikrlashga jalb qiladi. Rasm chizish nafaqat asar mazmunini yaxshiroq tushunishga, balki o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashga ham yordam beradi.

Asar qahramonlarini yoki voqealarini rasmga tushirish.

Ertakning eng muhim sahnalarini yoki xayoliy tasvirlarini yaratish. Qahramonlarning ko‘rinishi, muhit va voqea joylarini tasvirlash orqali matnni o‘ziga xos shaklda qayta ifodalash.

3. "Ertakni davom ettirish"

O'quvchilarga o'qigan asarlarini davom ettirishni so'rash, ularni ijodiy fikrlashga undaydi. Bu usulda o'quvchilar asar yakuniga o'z variantlarini qo'shib, yangi syujetlar yaratishadi.

Asar tugashi bilan o'quvchilarga uning boshqa tugash variantlarini yozishni taklif qilish.

"Agar qahramon boshqa qaror qilganida nima bo'lardi?" yoki "Sizningcha, ertak qanday davom etishi kerak?" kabi savollar orqali yangi tugashlar yaratish.

O'quvchilar o'zlarining variantlarini yozib, sinf bilan baham ko'rishadi.

4. "Qahramonlar va voqealarni qayta yozish"

Badiiy asarni o'zgarishlar kiritish orqali qayta yozish o'quvchilarda ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Bu usulda o'quvchilar asarning mavjud qahramonlarini yoki voqealarini o'zgartirib, yangilab yaratishadi. Asarning asosiy qahramonlarini yangi fazilatlar bilan tasvirlash. Yangi qahramonlarni kiritish va ular bilan voqealarni qayta yozish. Qahramonlarning harakatlarini yoki qarorlarini o'zgartirish va ularning natijalarini tahlil qilish.

5. "Asarni boshqa shaklda taqdim etish"

Asarni boshqa shaklga (masalan, pyesa, multfilm, komiks, video) o'zgartirish o'quvchilarga kreativ yondashuvni o'rgatadi va ular o'qigan matnni boshqa formatlarda ifodalashga yordam beradi.

Asarni pyesa yoki film ssenariysi tarzida qayta yozish. Ertakni komiks shaklida tasvirlash yoki animatsion tarzda ko'rsatish. Asarni audiokitob yoki videoklip tarzida yaratish, bunda o'quvchilar o'zlarini rejissyor sifatida his qilishadi.

6. "Axloqiy saboqlarni tahlil qilish"

Asar orqali axloqiy saboqlarni chiqarish va ulardan o'quvchilarning hayotiga qanday ta'sir qilishini o'rganish. Bu usul o'quvchilarni o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini ifodalashga undaydi. Asardan olingan axloqiy saboqlarni o'quvchilarga muhokama qilish. "Bu voqea sizga qanday ta'sir etdi?" yoki "Agar siz qahramonning o'rnida bo'lsangiz, qanday qaror qabul qilardingiz?" kabi savollar orqali axloqiy masalalarni baholash. O'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifodalashlariga imkon berish.

7. "Multimedia vositalaridan foydalanish"

Asarni multimedia vositalari orqali taqdim etish o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi va o'qish jarayonini interaktiv qilish imkonini beradi.

Asar bilan bog'liq videolar, audiolar, interaktiv taqdimotlar yoki raqamli ilovalar orqali o'quvchilarga materialni taqdim etish. O'quvchilarga asarning ayrim qismlarini interaktiv dasturlar orqali ko'rsatish va ularni yangi shakllarda baholash.

8. "O'quvchilarni guruhlariga bo'lish va muhokama qilish"

O'quvchilarga badiiy asar bo'yicha guruhlar ichida munozara va tahlil qilishni tashkil etish, ularni o'z fikrlarini jamoaviy tarzda erkin ifodalashga undaydi. Guruhlarga bo'lish va har bir guruhga asarning bir qismini tahlil qilishni topshirish. Asarning muhim qismlarini

muhokama qilish va guruhlar o'rtasida fikr almashish. O'quvchilarga turli nuqtai nazardan asarni baholash imkoniyatini berish.

Ertaklar bolalarning aqliy, ma'naviy va axloqiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf darsliklarida ular asosiy o'quv material sifatida qo'llanilib, o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi, tasavvurlarini kengaytiradi va ularni o'qish savodxonligi bo'yicha keyingi bosqichlarga tayyorlaydi. Shu sababli, ertaklarni tahlil qilishni kreativ usullar asosida tashkil etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

"Chin do'st" ertagi o'zida axloqiy saboqlarni, do'stlik va bir-birini tushunish kabi muhim qadriyatlarni o'zida mujassam etgan badiiy asardir. Ushbu ertakni kreativ usulda tahlil qilish bolalarda nafaqat mantiqiy, balki ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Quyida ertakni kreativ tahlil qilishning ba'zi samarali usullari keltirilgan:

Natijalar.1. "Sahnalashtirish va dramatizatsiya" usuli bolalar uchun ertakni chuqurroq tushunish va voqealarni jonli tarzda tasavvur qilish imkonini beradi. Bu usul bolalar o'quv jarayonida aktiv ishtirok etishlari uchun juda samarali bo'lib, ularning ijodiy fikrlash va his-tuyg'ularini ifodalashga yordam beradi. "Chin do'st" ertagini sahnalashtirish orqali o'quvchilarning fikrlarini va hissiyotlarini jonlantirish mumkin.

1. Dramatik sahna mazmuni:

Ertakni dramatik tarzda ijro etish uchun uchta asosiy qahramonning xarakterlarini sahnada jonlantirish va ular o'rtasidagi voqealarni ko'rsatish kerak. Har bir qahramonning fazilatlari va nuqsonlarini ta'kidlash orqali chin do'stlik g'oyasini namoyon qilish maqsad qilinadi.

2. Qahramonlar va rollar:

Katta ulov – mag'rur va o'zini kuchli deb hisoblaydigan avtomobil.

Bejirim ulov – o'z go'zalligini maqtaydigan, biroq g'ururli avtomobil.

Uchinchi ulov – kamtar, mehribon va haqiqiy do'st sifatida o'zini ko'rsatadigan avtomobil.

Izohchi (narrator) – sahnadagi voqealarni tushuntiruvchi.

3. Sahn ko'rinishlari:

Boshlang'ich sahna: Tanishtirish

Uchta avtomobil yo'lda ketmoqda. Har biri o'z fazilatlarini maqtaydi. Katta ulov o'zining kuchiga, Bejirim ulov esa chiroyiga ishora qiladi. Uchinchi ulov esa sukut saqlab, boshqalarning gaplarini kuzatib boradi.

Dialoglar:

Katta ulov: "Men dunyodagi eng kuchli avtomobilman! Hech narsa mendan o'tmaydi."

Bejirim ulov: "Go'zallik har narsadan ustun. Hamma men tomonga havas bilan qaraydi."

Uchinchi ulov: (Jim, mulohaza qiladi.)

Tug'un: Qiyinchilik yuzaga keladi

Yo'lda bejirim ulovning suvi tugaydi va u davom eta olmay qoladi. Katta ulov yordam

bermay, yo'lida davom etadi. Bejirim ulov yordam so'rashdan uyaladi. Uchinchi ulov esa bu vaziyatni ko'rib, yordamga shoshiladi.

Dialoglar:

Bejirim ulov (chaqiradi): "Voy, endi nima qilaman? Suvim tugadi. Ammo yordam so'rash... Yo'q, hech kimga yordam so'rab yalinmayman!"

Katta ulov: "Bunday oddiy muammoni ham hal qila olmayapsanmi? Men ketdim, yo'l uzoq!"

Uchinchi ulov: "Hechqisi yo'q, men yordam beraman. Biz bir-birimizni qo'llashimiz kerak."

Avj nuqtasi: Haqiqiy do'stning fazilati

Uchinchi ulov Bejirim ulovga yordam beradi. Bejirim ulov minnatdorchilik bildiradi. Katta ulov esa o'z xatosini anglab, uzr so'raydi.

Dialoglar:

Bejirim ulov: "Sizga rahmat, do'st. O'zimni yomon tutganimdan afsusdaman."

Katta ulov: "Kechirasiz, men noto'g'ri fikrda edim. Chin do'stlik kuch va go'zallikda emas, yordam va mehribonlikda ekan."

Xulosa: O'zgarish va dars.

Uchala ulov ham do'stlikning ahamiyatini tushunadi. Endilikda ular o'zaro yordam va hurmat bilan yo'lida davom etadi.

"Haqiqiy do'st kuch va g'urur bilan emas, mehr va samimiy yordam bilan aniqlanadi. Chin do'st – bu har doim yoningizda bo'ladigan inson yoki ulovdir!"

4. Dekoratsiya va texnik jihozlar:

Dekoratsiya: Sahnani avtomobil yo'li kabi bezatish, daraxtlar, benzin quyish stansiyasini qo'shish.

Rekvizitlar: Mashina qiyofasini beruvchi katta karton qoplamalar, har bir avtomobilga mos kostyumlar.

Fon musiqasi: Yo'l harakati tovushlari, avtomobil motorining ovozi.

5. Tomoshabinlar uchun dars va savollar:

Ijrodan so'ng, tomoshabinlarga quyidagi savollar berish mumkin:

"Katta ulov va Bejirim ulovning xatolari nimada edi?"

"Nima uchun Uchinchi ulov haqiqiy do'st deb hisoblandi?"

"Sizningcha, haqiqiy do'stning qanday fazilatlari bo'lishi kerak?"

6. Maqsad:

Ushbu dramatizatsiya orqali tomoshabinlar do'stlikning haqiqiy mohiyatini, mehribonlik va kamtarlikning kuchini anglaydi. Bu usul nafaqat o'quvchilarni voqea mazmuniga jalb qiladi, balki ularda ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi.

2."Rasm chizish va tasvirlash" usuli bolalar uchun ertakdagi voqealarni tasavvur qilish va ijodiy ifodalashning samarali vositasidir. Bu usul, o'quvchilarga ertakdagi qahramonlar, joylar va muhim sahnalarni vizual tarzda tushunishga yordam beradi. Ertakning ko'rinishini

va mazmunini tasvirlash orqali bolalar, o'z fikrlarini aniq va jozibali tarzda ifodalashni o'rganadilar.

1. Rasm uchun asosiy sahnalar:

Ertakda eng muhim voqealar tanlanadi va tasvirlanadi. Har bir sahna uchun alohida rasm chiziladi.

Sahna 1: Ulovlarning tanishtirishi.

Chizish: Uchta avtomobil yo'lda ketmoqda. Katta ulov o'zining kuchiga ishora qilib gavgdalantirilgan (masalan, tog' fonida). Bejirim ulov go'zalligini ko'rsatish uchun oyna va g'ildiraklar yaltiroq chiziladi. Uchinchi ulov esa kamtar, oddiy, ammo o'ziga xos bir ko'rinishda tasvirlanadi.

Tasvirlash: "Uchta ulov yo'lda ketmoqda. Katta ulov o'z kuchini maqtaydi, Bejirim ulov go'zalligidan mag'rurlanadi, Uchinchi ulov esa kamtarlik bilan sukut saqlab kuzatadi."

Sahna 2: Bejirim ulovning qiyinchilikka uchrashi

Chizish: Bejirim ulov daraxt soyasida to'xtab qolgan, suv yo'qligidan aziyat chekmoqda. Katta ulov yordam bermay, yo'lda davom etmoqda. Uchinchi ulov esa orqada, Bejirim ulovga yordam ko'rsatishga tayyor. Daraxtlar, yo'l va osmon fonida ulovlar tasvirlanadi.

Tasvirlash: "Bejirim ulovning suvi tugadi. Katta ulov mag'rurlik bilan yordam bermasdan ketdi. Uchinchi ulov esa yordam berishga shoshildi."

Sahna 3: Uchinchi ulovning yordam berishi

Chizish: Uchinchi ulov o'z suvidan Bejirim ulovga quyib bermoqda. Bejirim ulovning yuzi (avtomobilning chiroq va oynalarida ifodalanadi) quvonchni aks ettiradi. Atrofda quyoshli kun, yo'l va tabiat ko'rinishi qo'shiladi.

Tasvirlash: "Uchinchi ulov hech ikkilanmasdan yordam berdi. Bu harakat uning haqiqiy do'st ekanligini ko'rsatdi."

Sahna 4: Katta ulovning kechirim so'rashi

Chizish: Katta ulov va Bejirim ulov Uchinchi ulovga yaqinlashmoqda, yuzlarida minnatdorchilik va kechirim so'rash ifodasi. Uchinchi ulov kamtarlik bilan ularga javob bermoqda. Orqa fon shahar ko'chasi, quyosh botayotgan osmon.

Tasvirlash: "Katta ulov va Bejirim ulov o'z xatolarini anglab, Uchinchi ulovdan kechirim so'rashdi. Ular chin do'stlikni qadrlashni o'rgandilar."

2. Ish jarayoni:

Bolalar bilan ish:

O'quvchilar ertakning sahnalarini qaysi tartibda chizishni muhokama qilishadi.

Har bir rasmni chizgandan keyin, ularning mazmunini tasvirlab yozib chiqadilar.

Rang-barang bo'yoqlardan foydalanib, ertakdagi har bir qahramonning xarakterini aks ettirishadi. (Masalan, Katta ulov uchun quyuq ranglar, Bejirim ulov uchun yorqin va porloq ranglar, Uchinchi ulov uchun sokin, pastel ranglar.)

3. Tasvirni mustahkamlash uchun savollar:

Rasm chizganingizda, qaysi qahramonning xarakterini ko‘proq aks ettirishga harakat qildingiz?

Uchinchi ulovning qaysi harakati sizga eng ko‘p ta’sir qildi?

Sizningcha, haqiqiy do‘st qanday tasvirlanishi kerak?

4. Yaratilgan rasm va tasvirlarni ko‘rgazma qilish:

Ertak asosida chizilgan rasmlar sinfda devorga osiladi va ularning yoniga qisqacha izohlar qo‘yiladi. Bolalar o‘z chizgan rasmlarini tushuntiradi va hikoya qahramonlari haqida fikr bildiradi.

"Rasm chizish va tasvirlash" usuli "Chin do‘st" ertagini o‘quvchilarga yaxshiroq tushunishga yordam beradi va ularni ijodiy yondashuvni rivojlantirishga undaydi. Ertakdagi qahramonlarni, voqealarni va muhim sahnalarni rasmga tushirish o‘quvchilarga nafaqat ertak mazmunini eslab qolish, balki o‘z fikrlarini va hissiyotlarini ko‘rsatilgan rasmda ifodalash imkoniyatini beradi. Bu usul, bolalarning vizual va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa: " Chin do‘st " ertagini kreativ usullar orqali tahlil qilish, bolalarning o‘z fikrlarini ifodalash, ijodiy va tanqidiy yondashuvlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu yondashuv, nafaqat bolalarga axloqiy saboqlarni o‘rgatadi, balki ular uchun o‘qish, yozish va yaratish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Kreativ tahlil qilish usullari, bolalarning bilim olish jarayonini yanada interaktiv va ko‘proq ishtirok etishga rag‘batlantiradi, shu bilan birga ularni hayotga tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Nosir, 2009. – 351 b.

2. Adizova N.B., Adizova N.B. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Buxoro: “Durdona”, 2021. -112 b.

3. Adizova N.B, Jumayev R.X., Qo‘ldoshev R.A., Ismatov S.R. Ona tili o‘qitish metodikasi. Buxoro. Durdona.: 2021. -292 b.

4. Toirova M.E., “O‘qish savodxonligi ” 3- sinf uchun darslik. I qism. “Novda Edutainment”. 2023yil. 80 b.

5. Aydarova U.B., Azizova N.K. “O‘qish savodxonligi ” 3- sinf uchun darslik. III qism. “Novda Edutainment”. 2023yil. 80 b.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA INTELEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH

Boymurodova Manzura G'olibovna

Nordik xalqaro universitet 2-kurs maktabgacha ta'lim yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirish va takomillashtirish dolzarb masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, bola, intellektual salohiyat, o'yin, innovatsiya, didaktik, metod, vosita.

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКА НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Боймуродова Манзура Голибовна

2-й курс дошкольного образования магистрант

Нордик международный университет

Аннотация: В данной статье освещены актуальные вопросы развития и совершенствования интеллектуального потенциала дошкольников.

Ключевые слова: Дошкольное образование, ребенок, интеллектуальный потенциал, игра, инновация, дидактика, метод, инструмент.

DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPACITY OF PRESCHOOL AGE CHILDREN ON THE BASIS OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Boymurodova Manzura Golibovna

2nd year master's student in preschool education, Nordic International University

Abstract: This article covers the current issues of developing and improving the intellectual potential of preschoolers.

Keywords: Preschool education, child, intellectual potential, game, innovation, didactics, method, tool.

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, aniq fanlarni chuqurlashtirib o'qitish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan bo'lib, pirovardida bugungi davr talabiga javob bera oladigan ta'lim tizimni yaratish ko'zda tutildi. Sohadagi islohotlar natijasida maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruv mexanizmi tubdan takomillashtirildi, nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimi isloh qilindi, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimi qayta ko'rib chiqildi, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish choralari kuchaytirildi, oliy o'quv yurtidan keying ta'limning ikki pog'onali tizimi joriy etildi. Uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim sohasi har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Davlatimiz rahbari o'z nutqlarida: "Maqsadimiz kelgusi 3-4 yilda mamlakatimizdagi bog'cha yoshidagi bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga to'liq qamrab olishdan iborat va biz bunga albatta erishamiz", - deb ta'kidlagan edi. Qisqa vaqt ichida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi farmon va qarorlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi asosida misli ko'rilmagan ishlar amalga oshirildi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi juda muhimdir, chunki u ma'rifiy faoliyatni muvaffaqiyatli egallash uchun ko'nikmalar hosil qiladi. Maktabgacha yoshdagi ma'lumotlarning to'planishi tez sur'atlarda kechadi, bilim jarayonlari takomillashtirilmoqda, nutq shakllanmoqda. Rivojlangan razvedkaga ega bo'lgan maktab o'quvchilari yangi materiallarni tezda o'rganadilar va yod olishadi, o'zlarining qobiliyatlariga ko'proq ishonch hosil qilishadi va amaliyotda ko'rsatilishicha o'rganish istagi ko'proq bo'ladi.

Maktabgacha tarbiyachilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishda alohida o'ringa o'qitish vositasi bo'lgan bolalarning didaktik o'yinlari kiradi va bolalarga bilim olish va ularni mustahkamlashda yordam beradi, shuningdek, bilim faoliyati metodlarini o'rganish uchun yordam beradi. Maktab o'quvchilari bolalarning ta'lim faoliyatiga qiziqishi ortib borayotgan didaktik o'yin tufayli, tasniflashni, taqqoslashni va umumlashtirishni o'rganadi. Kichik bolalarni aqliy rivojlanishi nafaqat bilimlarni egallash va mustahkamlash, balki maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash faoliyatini faollashtirishga ham yordam berishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi ota -onalarning e'tiboriga bog'liq. Aynan shu davrda chaqaloq chet tilini va boshqa ko'plab ma'lumotlarni osongina o'rgana oladi. astlabki bosqichlarda barmoqlarning nozik motorli ko'nikmalari aqlning rivojlanishi uchun javobgardir. Kichkintoyda bolani har xil shakldagi narsalar bilan bosqichma -bosqich tanishtirish kerak, ular bilan teginish va boshqarish mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi ota -onalarga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolaga bo'limlar va to'garaklarga borish etarli emas, unga yaqinlari bilan yo'naltirilgan muloqot zarur. Maktabgacha yoshdagi bolaning etakchi faoliyati - bu o'yin. Har qanday faoliyat faqat chaqaloq zerikmaguncha amalga oshirilishi kerak. Buning uchun dars har xil o'zaro ta'sir shakllaridan iborat bo'lishi kerak. Masalan, siz chet tilini o'rganayotganingizda, darsni quyidagilarga bo'ling.

- ertak;
- Rasm;
- faol harakat - sahna;
- muloqot;
- hayvonlarning kulishi yoki yig'lashi ko'rinishidagi emotsional bo'shatish;
- yengillik.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion texnologiyalar asosida itelektual qobiliyatini shakllantirish jarayonlari asosan mashg'ulotlarda amalga oshadi. Mashg'ulotda ta'lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak - atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutq o'stirish va savod o'rgatish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo'yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko'nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar maktabgacha ta'lim tashkiloti dasturida belgilab berilgan bo'lib, u bolalarning umumiy rivojlanishi va ularni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarda ta'lim berish didaktika prinsiplari asosida bolalarning yosh va o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib, ma'lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo'ladi. Ortirilgan tajribalar va innovatsion usullar bolalarni iqtidorini va intellektual qobiliyatini o'stirishga qaratiladi. Mazkur bilimlarning asosini maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni intellektual qobiliyati va iqtidorini zamonaviy yondashuvlar va bilimlar orqali shakllantiish tashkil etishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion texnologiyalar asosida itelektual qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan tezkor yordam ko'rsatish imkoniyatlai va shat/-shaoitlarini yaratish lozim sanaladi. Bolalarni har tomonlama rivojlantirish maqsadiga erishish ularning intellektual qobiliyati, ruhiy, jismoniy salomatliklari, muloqotlari, bilish faoliyatlariga oid muvaffaqiyatlari uchun ham muhim sanaladi. Maktabgacha ta'lim jarayonini innovatsion usullar yordamida tashkil etishga oid faoliyatning markazida tarbiyalanuvchilar shaxsiyatini va intellektual qobiliyatini rivojlantirish maqsadi turishi lozim. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion texnologiyalar asosida itelektual

qobiliyatini shakllantirish sifatini takomillashtirishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ta'lim to'g'risidagi qonun T.: 23 sentabr 2020-yil
2. Qayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2013.
3. Ziyomuhammadov B., Abdullayeva Sh. Ilg'or pedagogik - texnologiyalar. - Toshkent: Abu Ali Ibn Sino, 2001. – 80 b.
4. B. Ziyamuxamedov, Sh. Abdullayeva. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. T., 2001.- 85-90 b.
5. O'.K. Tolipov, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. T., 2006.- 67-89 b.

THE NOTION OF COMMUNICATIVE STRATEGY AND ITS TYPES

Ro'ziyeva Nilufar Kamtarovna

PhD student of Bukhara state university,

Teacher of Methodology of teaching foreign languages department,

Bukhara state pedagogical institution

Annotatsiya: Ushbu maqola kommunikativ strategiyalarni tasniflash hamda ularning ba'zi turlarini ochib berishga qaratilgan. Kommunikatsiya jarayoni eng kamida 2ta kommunikantning muloqotga kirishuvidan yuzaga keladi. Adresant adresatning ma'lumotlar bazasiga ta'sir ko'rsatadi. Adresat yetkazilayotgan ma'lumotni qabul qilish jarayonida ma'lumotni dekodlaydi ya'ni rasshifrofka qilish orqali tashqi plan yordamida berkitilgan tub ma'noni ochadi. Shundan a'yon bo'ladiki, nutq kommunikatsiyasi o'zida strategik jarayonni mujassamlashtiradi.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, diskurs, kommunikant, dekodlash, strategiya, taktika.

Abstract: The article deals with communicative strategies and its types. Speaker and listener strategies involve at least two communicants. The speaker affects the knowledge of the addressee. The addressee, perceiving utterances, decodes it and extracts the deep meaning hidden behind the close-up of the meaning. Speech communication is a strategic process, the basis for which is the choice of optimal language resources.

Key words: Motivation, discourse, communicant, decoding, strategy, tactics.

Аннотация: В статье рассматриваются коммуникативные стратегии и их виды. Стратегии говорящего и слушающего предполагают участие как минимум двух коммуникантов. Говорящий влияет на знания адресата. Адресат, воспринимая высказывание, расшифровывает его и извлекает глубокий смысл, скрытый за крупным планом смысла. Речевое общение представляет собой стратегический процесс, основой которого является выбор оптимальных языковых ресурсов.

Ключевые слова: Мотивация, дискурс, коммуникатор, расшифровка, стратегия, тактика.

In recent years, there has been significant attention given to communication strategies employed to achieve specific goals based on the assigned role. Communication, by its very nature, requires at least two individuals – a speaker and a listener. It's noteworthy that language has historically been used for influence and manipulation. Research by numerous linguists indicates that every linguistic unit in a text – be it a word, grammatical form, or syntactic structure – serves a specific purpose. "There are always several ways to say the same thing, and this choice is never accidental" [2:153]. In this paper, we will demonstrate that regardless of the method used by the speaker, this choice is not arbitrary; rather, it aims at a "global goal"—influencing the listener through various means.

A communicative strategy is a step-by-step system of speech acts by a speaker or writer, a general plan for consciously choosing expressions and interaction methods during the communication process to achieve a communicative goal. Communicative tactics, on the other hand, are specific speech acts within the process of forming a speech strategy; a specific speech path (step, turn, phase) that conforms to the implementation of speech strategies at a particular stage and is aimed at solving specific communicative tasks of that stage (a speech act or a combination of several speech acts) [6:16].

Thus, any communication not only conveys information but also exerts a specific influence. The speaker, using a particular communication style, impacts the addressee's cognitive structure, expanding it and integrating new concepts into the addressee's cognitive system. The addressee, in turn, receives and decodes the information, working with their cognitive system to uncover the underlying meaning conveyed through the external plan. Many linguists (Baranov A.N, Issers O.S, Karasik V.I, Krasnix N.I.) believe that the communication subject influences the listener in various ways [1:64]. The subject of a communicative act controls not only the physical but also the mental activity of the interlocutor. Influence can take various forms: prompting the interlocutor to initiate communication, continuing or ending an activity, shifting attention, or making a decision. In this process, the speaker changes the listener's worldview [4:284]. Therefore, depending on the position of the addresser or addressee in a particular act, the communicator demonstrates a range of qualities related to persuasiveness in interactions with others.

Speech communication, based on participant involvement, can be carried out individually or collaboratively. Speech strategies are thus divided into cooperative and non-cooperative [5:390]. Cooperative speech strategies include dialogues involving various information exchanges and interpretations. For example, information delivery (one person active), opinion exchange (everyone active), dialogues expecting a response – advising, persuading, requesting, advising, and other dialogues – that is, dialogues where a response is not expected, such as demanding or ordering.

Non-cooperative or uncooperative speech strategies are observed in situations where the rules of speech communication are violated, or dialogues are not conducted on the basis of consensus and sincerity – conflicts, disagreements, quarrels, threats, manifestations of aggression, anger, irony, cunning, deception, and evasion of responses. Contemporary scholarly literature actively explores the issue of communicative strategies. Researchers primarily focus on determining the goals of discourse participants. Because speech communication is a strategic process based on the optimal selection of linguistic resources, and strategy is the path taken by communicants toward their goals.

Communicative strategies in discourse are the conscious and unconscious plans and choices speakers make to achieve their communicative goals within a specific interaction. These strategies are dynamic and adapt to the ongoing context, participants, and the overall purpose of the conversation. Research in this area draws heavily from pragmatics,

sociolinguistics, and discourse analysis.

Here's a breakdown of key aspects of communicative strategies in discourse:

- * **Communicative Goals:** These are the overall intentions a speaker has in a particular discourse. Examples include informing, persuading, requesting, expressing emotions, building rapport, or maintaining social harmony. These goals often underlie the specific strategies employed.

- * **Contextual Factors:** The setting, participants' relationship, and the shared knowledge significantly influence strategy selection. A formal presentation will utilize different strategies than a casual conversation with a friend.

- * **Strategic Choices:** These are the specific linguistic and non-linguistic actions a speaker uses to achieve their goals. They can range from simple word choices to complex turn-taking patterns.

- * **Repair Strategies:** When communication breakdowns occur (e.g., misunderstanding, interruption), speakers use repair strategies to clarify, rephrase, or otherwise fix the problem.

- * **Cooperation and Competition:** Discourse often involves cooperation (e.g., turn-taking, shared understanding) but can also be marked by competition (e.g., interrupting, arguing). Strategies reflect this dynamic.

- * **Power Dynamics:** The power relationship between participants impacts the strategies used. Someone with more power might employ direct commands, while someone with less power might use indirect requests.

Types of Communicative Strategies (examples):

- * **Directness vs. Indirectness:** Direct strategies clearly state the speaker's intentions (e.g., "Please close the door"). Indirect strategies imply the intention without explicitly stating it (e.g., "It's a bit cold in here"). Cultural norms heavily influence this choice.

- * **Approximation Strategies:** When a speaker lacks the precise vocabulary or knowledge, they might use approximations, synonyms, or circumlocutions.

- * **Mitigation Strategies:** These are used to soften potentially face-threatening acts (FTAs), such as criticisms or requests. Examples include hedging ("I think...", "Maybe..."), apologies, and politeness markers.

- * **Enhancement Strategies:** These strategies are used to emphasize points, make them more memorable, or increase their persuasive power. This could involve using vivid language, repetition, or rhetorical devices.

- * **Topic Management Strategies:** Speakers use various strategies to introduce, maintain, shift, or conclude topics in a conversation.

- * **Turn-taking Strategies:** The way speakers manage turns in a conversation reflects strategic choices about controlling the flow of interaction.

Understanding communicative strategies provides valuable insight into how meaning is constructed and negotiated in discourse. It highlights the complex interplay between

language, context, and social interaction.

REFERENCES:

1. Баранов А.Н. Что нас убеждает?// Речевое воздействие и массовое сознание // А.Н. Баранов// Новое в жизни, науке, технике. Лектор. Мастерство. 1990 – №9 – М.: Знание, 1990-64 с.
2. Дейк ван Т.А., Кинч В. Стратегия понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988.- Вып. 23 – С. 153 – 211.
3. Джерелиевская М.А. Установки коммуникативного поведения: диагностика и прогноз в конкретных ситуациях // М.А. Джерелиевская; отв. ред. д-р психол. наук, проф. А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 191с.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи // О.С. Иссерс. – 3-е изд., - М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 284с. PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI [https:// worldlyjournals.com](https://worldlyjournals.com) 796
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс // В.И. Карасик; Науч.- исслед. Лаб. «Аксиологическая лингвистика». – М.: Гнозис, 2004 (ГУП Смол.обл. тип. Им. В.И. Смирнова). – 390 с.
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Екатеринбург, 1999. -С. 16. 7. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь.-Ростов-на-Дону: “Феникс”, 2008,

O'QUVCHILARNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ARUZ NAZARIYASINI O'RGATISH MASALASI

Kamolova Umida Muzaffarovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

umidakamolova555@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarga ularning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda aruz nazariyasini o'rgatishga doir mulohazalar bayon qilingan. Audial, vizual, kinestetik, digital xususiyatli o'quvchilarga aruz ilmiga oid bilimlarni oson va samarali o'rgatish usullari hamda metodik tavsiyalar ifodalangan. Bundan tashqari ta'lim oluvchilarning tafakkur doirasini kengaytiruvchi topshiriqlar, audiomatnlar, ta'limiy ahamiyatga ega chizma va diagrammalar, zamonaviy vositalardan foydalanishning muhim jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: psixologik xususiyatlar, audial, vizual, kinestetik, digital, shaxsiy yondashuv, diagramma, interaktiv mashg'ulot, tafakkur, idrok

Аннотация: В этой статье представлены соображения по преподаванию теории сновидений студентам с учетом их индивидуально-психологических особенностей. Представлены методы и методические рекомендации легкого и эффективного преподавания знаний о сновидении студентам с аудиальными, зрительными, кинестетическими и цифровыми особенностями. Кроме того, освещены задания, аудиотексты, учебно важные рисунки и схемы, а также важные аспекты использования современных инструментов, расширяющих диапазон мышления обучающихся.

Ключевые слова: психологические характеристики, аудиальные, визуальные, кинестетические, цифровые, личностный подход, диаграмма, интерактивное обучение, мышление, восприятие.

Abstract: In this article, considerations on teaching the theory of dreams to students, taking into account their individual psychological characteristics, are presented. Methods and methodical recommendations of easy and effective teaching of the knowledge of dream science to students with audial, visual, kinesthetic, and digital features are presented. In addition, assignments, audio texts, educationally important drawings and diagrams, and the important aspects of using modern tools, which expand the range of thinking of learners, are covered.

Keywords: psychological characteristics, audial, visual, kinesthetic, digital, personal approach, diagram, interactive training, thinking, perception

Aruz nazariyasini o'rganish adabiyot o'qitishning muhim bo'lagi hisoblanadi. O'quvchilarda i lmi aruzga doir bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, amalda qo'llay olish

malakalarini rivojlantirishda ularning individual shaxsiy xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Boisi har bir o'quvchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olib, dars jarayonini tashkil qilish quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

- birinchidan, materialning o'zlashtirilishini osonlashtiradi;
- ikkinchidan, qiziqish uyg'otadi;
- uchinchidan, shaxsiy yondashuvni kuchaytiradi.

Psixologiya sohasi mutaxassislari voqelikni idrok etish xususiyatlariga ko'ra ta'lim oluvchilarni shartli ravishda 4 toifaga: audial, vizual, kinestetik va digital singari guruhlariga bo'lib o'rganishadi.

Borliqni eshitish orqali anglaydigan, keltirilgan ma'lumotlarni shu yo'sinda eslab qoladigan **audial** o'quvchilarga aruz ilmining nazariy jihatlarini o'rgatishda ovozli materiallardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda ma'ruzalar, audioresurslar, vaznga oid tushunchalarni ovozli shaklda yozib, tinglash, musiqa uyg'unligida dars jarayonini tashkil qilish samaradorlikning muhim omilidir. Shuningdek, mumtoz she'riy asarlarni ovoz chiqarib o'qish ham foydali sanaladi. Yana bir muhim jihati bir mavzuda, ammo ikki vaznda yozilgan she'riy asarning audio ko'rinishini ham o'quvchi hukmiga havola qilish natijali bo'lishi shubhasiz. Masalan, Erkin Vohidovning "O'zbekim", Abdulla Oripovning "O'zbekiston" qasidalarini misol tariqasida aytish mumkin. Yoki Hamid Olimjonning "O'rik gullaganda" va Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqatning "Fasli navbahor o'ldi..." g'azali ham yuqoridagi mulohazalarga muhim asos bo'la oladi.

"O'rik gullaganda"

"Fasli navbahor o'ldi..."

Ikkinchi toifa **vizual**, ya'ni ko'rish orqali o'rganadigan o'quvchilar bo'lib, ularga yozuv taxtasida aruzga doir tushunchalarni yozib ko'rsatish kifoya.

Bundan tashqari aruz nazariyasining mazmun-mohiyatini ifodalovchi, bilimlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan diagramma, jadval, grafiklardan foydalanish yoki asosiy tushunchalarini vizual taqdimotlarda (PowerPoint, video animatsiyalar) yordamida o'rgatish ahamiyatlidir.

Umumta'lim maktablarining 8-sinf Adabiyot darsligida Alisher Navoiy ruboiylarini o'rganish ko'rsatilgan. Vizual o'quvchilarga ruboiylarning shakl va mazmun mutanosibligida o'rgatish uchun "Konseptual jadval" qulay metodlardan biri sanaladi.

Ruboiy nomi	Chizmasi	Qaysi	Vazn tarmog'i
-------------	----------	-------	---------------

		bahrda yozilgan?	
“Gardun gah manga jafo-u dunluq qildi...”			
“Ahbob, yigitlikni g‘animat tutunguz...”			
“Ey umri aziz”			

Jadvalni to‘ldirish asnosida quyidagi ko‘rinish hosil bo‘ladi:

Ruboiy nomi	Chizmasi	Qaysi bahrda yozilgan?	Vazn tarmog‘i
“Gardun gah manga jafo-u dunluq qildi...”	- - - V-V- V--- - - - V V--V V--- - - - V V- -V V--- - - - V V-V- V--- -	hazaj bahrida	Axram axrab axrab axrab
“Ahbob, yigitlikni g‘animat tutunguz...”	- - V V--V V--V V - - - V V--V V--V V - - - V V--V V--V V - - - V V--V V--V V -	hazaj bahrida	Axrab axrab axrab axrab
“Ey umri aziz”	- - V V-V- V--V V- - - V V-V- V--V V- - - V V-V- V--- - - - V V-V- V--V V-	hazaj bahrida	Axrab axrab axrab axrab [6, 110]

Shuning bilan bir qatorda, ijtimoiy tarmoqlardagi mavzuga doir videolavhalar, videodarslar ham samaradorlikni ta’minlaydi.

Yana bir individual xususiyat bu – harakat, bajarish orqali o‘rganuvchilar bo‘lib, ular **kinestetiklar** deb yuritiladi. Adabiyot darslarida interaktiv mashg‘ulotlardan foydalanish yordamida ijobiy natijaga erishish mumkin. Bunda aruzga doir she’riy parchalar o‘quvchilar tomonidan yozuv taxtasi yoki qog‘ozda tahlil qilinadi. Vaznga xos xususiyatlari, lingvistik elementlari, chizmasi mustaqil ravishda aniqlanadi.

Na bo‘lg‘ay bir nafas men ham yanog‘ing uzra xol bo‘lsam,

Labing yaprog‘idan tomgan ki go‘yo qatra bol bo‘lsam.

Birinchi ish: baytni hijolarga ajratib, qisqa-cho‘ziqligini belgilaymiz.

Na bo‘l-g‘ay bir na-fas men ham ya-no-g‘ing uz-ra xol bo‘l-sam,

La-bing yap - ro-g'i-dan tom-gan ki go' - yo qat-ra bol bo'l-sam.

V - - - V - - - V - - - V - - -

Ikkinchi ish: baytda hijolar ketma-ketligiga asoslanib, rukn nomi(afoyilu tafoyili)ni aniqlaymiz.

Na bo'l-g'ay bir | na-fas men ham | ya-no-g'ing uz- | ra xol bo'l-sam,

La-bing yap - ro- | g'i-dan tom-gan | ki go' - yo qat- | ra bol bo'l-sam.

V - - - | V - - - | V - - - | V - - -

Foilotun

foilotun

foilotun

foilotun

Uchinchi ish: rukn takroridan bahr nomini aniqlaymiz. Foilotun rukni takroridan ramal bahri hosil bo'ladi.

Vazn tahlilidan ayon bo'lmoqdaki, bayt ramali musammani solimda yozilgan [5, 27].

Vazn ritmini his qilish uchun ohangga mos keladigan qadamlar bilan yurish yoki qarsak urish kabi harakatlarni sinab ko'rish kinestetik o'quvchilarning aruzga doir bilimlarini rivojlantirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

She'rlarni qismlarga ajratib, qayta birlashtirish orqali ham samaradorlikka erishish mumkin.

Yana bir jihati sinfdan va maktabdan tashqari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish, aruz vazniga mos she'rlarni ifodali o'qish orqali ularni his qilish, ya'ni ijro mahorati ham foydali usullardan sanaladi.

Digital, borliqni mantiqiy tasavvur orqali idrok etuvchilarga aruz nazariyasini o'rgatishda vazn nuqtayi nazaridan she'riy parchani birlashtirish, hayotiy misollar orqali qiyoslash, turli fanlar bilan o'zaro bog'liqlikda asoslash samaralidir.

Yax-shi-dir ach | -chiq ha-qi-qat,.....

Ul shi -rin yol- | g'on -ga men-dek.....

- V - - | - V - -

O'quvchilarga mazkur yoki shunga o'xshash misollarning davomini topishga doir topshiriq berish mumkin. Javob tariqasida bir necha variantlar taqdim qilinadi:

A) lek shi-rin yol- | g'on yo-mon

al-da-nib qol- | g'on yo-mon.

- V - - | - V -

B) ya-no-g'ing uz | -ra xol bo'l-sam,

ki go'-yo qat- | ra bol bo'l-sam.

V - - - | V - - -

C) ul chash-mi jal | -lod us-ti-na,

nun el - ti-bon | sod us-ti-na.

- - V - | - - V -

O'z-o'zidan ayonki, ushbu topshiriq o'quvchilarning tafakkur doirasini kengaytirishga xizmat qiladi. Mabodo o'quvchi she'riy parchani yoddan bilsa, davom ettirishi aniq. Agar

taqdim qilingan parcha – misol unga notanish bo‘lsa, noto‘g‘ri javobni mantiqan topishi mumkin. Bunda vazn tahlili muhim rol o‘ynaydi: sinchkov o‘quvchi parchaning davomini “tiklashi” qiyin emas. Boisi uning hijolar ketma-ketligi hamda ruknlar takroriga e‘tibor qilishi yetarli[4, 115]

Yana bir misol:

Suv -da

Olmos -da

Tilla, kumush -da

Gazlama -da

Yer -da

Gaz -da

Elektr -da o‘lchanadi. Bunda nuqtalar o‘rniga mos keluvchi javoblar yoziladi. Ya’ni suv – litrda, olmos – karatda, tilla, kumush – grammada, gazlama – metrda, yer – sotix yoki gektarda, gaz – kubda, elektr – kilovattida o‘lchanadi. She’r esa **vaznda** [4, 114]

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, o‘quvchilar to‘liq holatda audial, visual, kinesteti yoki digital bo‘la olmaydi. Faqatgina ularda shu xususiyat boshqasiga qaraganda ustunroq bo‘ladi. O‘quvchilarning bir vaqtning o‘zida bir nechta uslublarni birlashtirgan holda o‘qitilishi ta’limni yanada samarali qiladi. Masalan, aruz nazariyasini tushuntirganda diagramma, ovozli ma’lumot va amaliy mashqlarni birlashtirish fikrimiz dalilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бобур. Мухтасар. Тошкент.: “Фан”, 1971. 413 б.
2. Фитрат А. Аруз ҳақида. Тошкент, “Ўқитувчи” 1997. Б - 80
3. Ҳоҗиаҳмедов А. Мактабда аруз вазнини ўрганиш. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1995. Б – 192
4. Kamolova U.M. Innovatsion usullar va zamonaviy ta’limiy vositalar orqali maktabda aruz vaznini o‘rganish masalasi. //Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 11-son. Buxoro, 2024-yil, noyabr. `114-117-betlar
5. Kamolova U.M. Maktabda aruz vaznini o‘rganishga oid qiziqarli mashg‘ulot. // Til va adabiyot ta’limi. 2024-yil 8-son. 26-28-betlar
6. Kamolova U.M. Ruboiylarning vazniy tahlili orqali o‘quvchilarni ifodali o‘qishga o‘rgatish masalasi.//O‘zbekiston Milliy universiteti xabarлари. 2024-yil 8-son. 109-111-betlar
7. Навоий А. Мезон ул-авзон // Навоий А. Асарлар. 15 томлик. 14-том. Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, 1967. Б-133-182
8. Олимов М. Рисолаи аруз. Тошкент.: “Ёзувчи”, 2002. Б-104
9. Olimov S., Ahmedov S., Qo‘chqorov R. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. 352 b.
10. Qodirov V. Aruz vaznini o‘qitish tajribasidan// Til va adabiyot ta’limi 2013-yil 1-2-3-4-

son

11. Rahmonova Sh. Umumta'lim maktablarida aruz tizimini o'qitish muammolari. Uslubiy qo'llanma. Toshkent, "Mahalla va Oila" nashriyoti, 2021. B-136

OLIIY TA'LIM TALABALARINING MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRINSHGA YANGICHA YONDASHUV - DAVR TALABI

Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti

Maxsus tayyorgarlik sikli o'qituvchisi

Qandov Zikrulla Narzullayevich

Buxoro davlat pedagogika instituti

Harbiy ta'lim fakulteti 2-bosqich talabasi.

Ismoilov Hayotjon

Annotatsiya: maqolada bo'lajak pedagog kadrlarni boy ma'naviy-madaniy meros, milliy pedagogik qadriyatlar, buyuk Sharq mutafakkirining pedagogik qarash, ta'limotlari bilan qurollantirishning bugungi kundagi o'rni va ahamiyati, shuningdek uni oliy ta'lim tizimida amalga oshirishning samarali pedagogik shakl, vosita va usullari o'z ifodasini topgan.

Tayanch so'zlar: Vatan ravnaqi, xalq farovonligi, ijtimoiy hamkorlik, komil insonni tarbiyalash, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik.

Аннотация: В статье речь идет о богатом духовном и культурном наследии будущих учителей, национальных педагогических ценностях, педагогической роли великого восточного мыслителя, актуальной роли и важности оснащения их учением, а также эффективной педагогической форме его реализации в высшей школе. обучение инструменты и методы.

Ключевые слова: развитие Родины, благосостояние народа, общественное сотрудничество, воспитание совершенной личности, межнациональное согласие, межрелигиозная толерантность.

Abstract: the article deals with the rich spiritual and cultural heritage of future teachers, national pedagogical values, the pedagogical role of the great Eastern thinker, the actual role and importance of equipping them with teaching, as well as an effective pedagogical form of its implementation in higher education. learning tools and methods.

Keywords: development of the Motherland, welfare of the people, social cooperation, education of a perfect personality, interethnic harmony, interreligious tolerance.

Bugungi kunda dunyo miqyosida g'oyaviy tahdid va axborot xurujlari kuchayib, odamlar ongi va qalbini egallash borasidagi kurash tobora murakkab tus olmoqda. Ayniqsa, turli xil terroristik oqimlar, missionerlar va boshqa jangovar to'dalar o'zlarining yovuz maqsadlarini aynan axborot yordamida amalga oshirayotgani, bunda ular asosan, yosh avlod ongidagi g'oyaviy bo'shliqni, dastlab yolg'on rag'bat, keyinchalik esa yovuzlik va tubanlik bilan zaharlash orqali egallash uchun kurashmoqda. Bunday keskin vaziyatda xalqni, jamiyatning taraqqiyoti va tinchlik-farovonligini, avvalo, ezgulik, ma'naviyat va ma'rifat bilan sug'orilgan mafkuragina qutqara oladi.

O‘zbekiston Respublikasi davlat ta’lim va tarbiya siyosatida o‘zining kelayotgan yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, ularda yuksak ma’naviyat va madaniyatni shakllantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri etib belgilangan. Yoshlarda yuksak ma’naviyat va madaniyatni yuksaltirish asosiy vazifalardan biri ekanligining boisi shundaki, «har qaysi davlat, har qaysi millat birinchi navbatda o‘zining yuksak madaniyati va ma’naviyati bilan kuchlidir».

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining «Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch» asarida «ma’naviyat» tushunchasiga ta’rif berar ekan, bu insonning barcha qarashlari, ya’ni «g‘oyaviy, mafkuraviy, ma’rifiy, madaniy, diniy, axloqiy qarashlari mezonidir», deb ta’kidlaydi. Yoshlarda bunday yuksak ma’naviy qarashlarni esa faqat «uzluksiz ma’naviy tarbiya orqali» shakllantirish mumkin. Ushbu yuksak vazifani ro‘yobga chiqaruvchi o‘qituvchi-murabbiylarga davlat va jamiyat katta ishonch bildirib, uning sharaflari mehnatini ulug‘laydi.

Yoshlarda yuksak ma’naviyat, madaniy qarashlarni shakllantirishda o‘qituvchi va murabbiylar barcha omillar: o‘z ijodiy-pedagogik faoliyati, pedagogik mahorati, pedagogik texnologiya va texnikasi, pedagogik muloqot etika-estetikasi, ta’lim va tarbiyaning yaxlit bir butunligi, o‘tmish mutafakkir-olim-pedagoglari va xalqimizning boy madaniy merosi, milliy va umumbashariy ma’naviy-axloqiy, badiiy-estetik qadriyatlar, folklor, san’at va uning har xil turlaridan samarali foydalanib, ularni «ommaviy madaniyat» ta’siridan saqlashi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 20 apreldagi «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarorida kadrlar tayyorlash mazmunini qayta ko‘rib chiqish, yangi avlod o‘quv adabiyotlarini yaratish va ularni oliy ta’lim muassasalari ta’lim jarayoniga keng tatbiq etish, oliy ta’lim muassasalarini zamonaviy o‘quv-metodik va ilmiy adabiyotlar bilan ta’minlash, oliy ta’limning ma’naviy-axloqiy mazmunini oshirish, talaba-yoshlarda mustaqillik g‘oyalari, yuksak ma’naviyat va insoniylikning milliy an‘analariga sodiqlik ruhini singdirish kabi tarbiyaviy ishlarni yuksak saviyada olib borish dolzarb vazifa etib belgilangan.

Demak, yoshlarni milliy-ma’naviy ruhda tarbiyalashda o‘z madaniy qadriyatlarimiz va buyuk allomalarimizning bizga qoldirgan meroslaridan samarali foydalanish, ularning ma’naviy dunyoqarashini yanada kengaytirish zarur. Natijada o‘quvchi-yoshlar ajdodlar tarixi, adabiyoti, san’ati, an‘analari va urf-odatlar haqida chuqur bilim ega bo‘ladilar, ularning ma’naviy merosga bo‘lgan qiziqishi oshib, ma’naviy-axloqiy madaniyati yanada takomillashadi.

Buyuk mutafakkir pedagog-olimlarimizdan biri al-Farobiy o‘zining ko‘plab asarlarida ta’lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e’tibor berish zarurligi, ustoz va shogird, ta’lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to‘g‘risida» kabi asarlarida bugungi kunda ham dolzarb bo‘lgan, o‘quvchi-yoshlarni ijtimoiy-tarbiyaviy jihatdan komil inson qilib tarbiyalash g‘oyalari o‘z ifodasini topgan.

Farobiy o'z asarlarida ta'lim-tarbiyani birgalikda, uzviy bog'lab olib borish haqida fikr yuritir ekan, ularning har biri insonni kamolga yetkazishda o'z o'rnini va xususiyati bor ekanligini ham alohida ta'kidlaydi.

Uning fikricha talim-tarbiya jarayoni tajribali pedagog o'qituvchi tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki, har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim. Bunga Farobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib-qoidalariga rioya etadi.

Demak, Farobiy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi. Insonning kamolga yetishida ham aql, ham axloqiy tarbiyaning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda Farobiy tavsiya etgan ta'lim-tarbiya usullari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi bilan diqqatga sazovordir.

Ana shunday pedagog olimlarimizdan yana biri Abu Rayhon Beruniydir. Beruniyning talimiy-tarbiyaviy qarashlari hozirgi kunga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari bugungi kunda ham dolzarbdir. Talabaga bilim berishda uni zeriktirmaslik, bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik, uzviylik, izchillik, tahlil qilish va taqqoslash, ma'lumdan noma'lumga, yaqindan uzoqqa, soddadan qiyinga qarab borish, takrorlash, yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etish va hokazoga e'tibor berish kerakligini uqtiradi.

Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi davr pedagogikasi ham e'tirof qiluvchi - irsiyat, muhit va tarbiyadir.

Ma'lum bir davrda olimlar inson kamolotiga irsiyat, muhitning ta'sirini inkor etib, faqat tarbiyani tan oldilar. Lekin, Beruniy o'z zamondoshlari – buyuk mutafakkirlar Farobiy, Abu Ali ibn Sinolar kabi inson kamolotida har uchalarini ham muhim deb hisoblaydi. Ya'ni, u insonning kamolotga yetishida ilmu-ma'rifat, san'at va amaliyot asosiy rol o'ynasa-da, nasl-nasab, ijtimoiy muhit va ijtimoiy turmush qonuniyatlari ham katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy nazarida inson kamolga yetishining eng muhim omillari ilm-ma'rifatli bo'lish va yuksak axloqlilikdir[3]. Beruniy ilmiy bilishga oid, ta'lim metodlari haqidagi qarashlari bilan ta'lim nazariyasida o'ziga xos maktab yaratdi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Beruniyning komil insonni shakllantirishga oid bu fikrlari faqat o'z zamonasi uchun emas, hozirgi davr ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishda ham katta ahamiyatga ega.

Zero, uning o'zi ham haqiqiy komil insonga xos xislatlarga ega ekanligini, hayoti va ijodiy faoliyati, yozgan asarlari bilan isbotlab, kelajak avlodlarga katta ma'naviy me'ros qoldirdi.

Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha ustuvor vazifalarga muvofiq kadrlar tayyorlashning mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashga zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori qabul qilindi.

Mazkur qaror bilan oliy ta'lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va modernizatsiya qilish, zamonaviy o'quv-ilmiy laboratoriyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlash bo'yicha Oliy ta'lim tizimini 2017-2021 yillarda kompleks rivojlantirish dasturi tasdiqlandi.

Bo'lg'usi pedagog kadrlarni kasbiy faoliyatga har tomonlama tayyorlash, ularni metodologik, nazariy, metodik bilimlar bilan qurollantirishda milliy-ma'naviy pedagogik qadriyatlar, buyuk Sharq mutafakkirlarining pedagogik ta'limotlariga tayanib ish ko'rish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy pedagogik ta'lim va tarbiya jarayonida talabalarning bunday bilim, ko'nikmalarga ega bo'lishlari nafaqat pedagogika fanlarini o'qitish, balki ijtimoiy-gumanitar, xususiyl metodika fanlarini o'zlashtirish jarayonida ham amalga oshiriladi. Ko'zlangan maqsadga erishish uchun professor-o'qituvchilar o'quv-tarbiya jarayoniga puxta tayyorgarlik ko'rgan, o'quv-uslubiy manbalar bilan to'liq ta'minlangan, fanlarni o'zaro integratsiyalash ishlari to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lmog'i zarur.

Bugun mamlakatimiz ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon andozalari darajasiga chiqarish masalalarida tadqiqotlar olib borilmoqda. Ta'lim sohasidagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirgan kompetensiyalari qay darajada amaliyotga tatbiq qilinayotganligiga bog'liq. Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik esa mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta'limda sifat va samaradorlik ta'minlanib, pedagogik innovatsion jarayon vujudga keladi.

Pedagogik innovatsiya – bo'lajak mutaxassislarni yangicha sharoitlarda ishlashga tayyorlovchi jarayon bo'lib, u oldingi egallangan bilimlar asosida ta'limda sifat jihatidan o'zgarishlar qilib, yuqori samaradorlikka erishishga yangicha yondashuv qilishdan iboratdir. Bunday tizimning maqsadi deganda, ta'limning mazmun-mohiyati, belgilarini, imkoniyatlarini, vazifalarini, taraqqiyot bosqichlari va tamoyillarining rivojlanish mexanizmlarini va ulardan foydalanishga uslubiy tavsiyalar hamda bu borada pedagoglarda shakllanadigan xislatlarni hosil qilish jarayonini ifodalovchi ta'lim-tarbiya tizimi sifat ko'rsatkichlarini takomillashtirib, bu sohada yuqori samaradorlikka erishish tushuniladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimidagi islohotlarning muammolari pedagog kadrlar salohiyati bilan bog'liq. O'rganish va tahlillar zamonaviy pedagogning kasbiy kompetentligi

tezkor rivojlanayotgan ta'lim jarayonlarining talablaridan orqada qolayotganini ko'rsatmoqda. Bu holat pedagogik ta'limni rivojlantirish va uzluksiz ta'lim jarayonida pedagoglarni tayyorlashni yaxshilash bilan bog'liq muammolarning dolzarbligini ko'rsatadi. Ushbu muammolarning jiddiyligi shubhasizdir – muntazam o'tkazilayotgan monitoring jarayonlarida ta'lim tizimining tezkor yangilanishi natijasida yuz berayotgan o'zgarishlarga javob berish va ulardan o'zib ketishga etarli tayyor bo'lmagan pedagog kadrlar mavjudligi, ta'limga, shaxsga va o'qituvchilar faoliyatiga bo'lgan zamonaviy ijtimoiy talablar va bu talablarga etarli darajada javob bermaydigan pedagog kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimining holati aks etmoqda.

Belgilab berilgan vazifalarni amalga oshirish uzluksiz pedagogik ta'limga bo'lgan konseptual qarashlar tizimini rivojlantirishni, pedagog kadrlar kasbiy-shaxsiy rivojlanishining psixologik-pedagogik shart- sharoitlarini aniqlashni talab qiladi. Fanlararo tadqiqotlarning natijalarini jamlaydigan pedagogik konsepsiyaning mazmuni uzluksiz pedagogik ta'limning mohiyatini – ta'limning maqsadi, mazmuni, o'qitishning metodlari va shakllari hamda ular tarkibiga kirgan aniq ta'lim texnologiyalari, pedagogning uzluksiz ta'limi jarayonining samaradorligi mezonlari, boshqaruv mexanizmlari kabi kategoriyalar orqali ochishda ko'rinadi.

Mazkur kategoriyalarni amalda bajarish o'z navbatida ta'lim-tarbiya jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni talab etadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim tizimiga tez sur'atlar bilan kirib kelishi va tobora takomillashib borishi o'quv jarayoniga elektron didaktik vositalarni yaratish va uni tatbiq etishga ehtiyoj tug'dirmoqda.

Shu bois ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ilmiy-texnika rivojlanishining ilg'or tendensiyalaridan biri sifatida zamonaviy jamiyatning ko'pgina tomonlarini qamrab olgan. Axborot industriyasi, axborot texnologiyalari jadal ravishda yaratilmoqda.

Elektron didaktik vositalar zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ma'lumotlarni jamlash, tasvirlash, yangitdan saqlash, bilimlarni interfaol usulda taqdim etish va nazorat qilish imkoniga ega bo'lgan manba hisoblanadi. Elektron didaktik vositalar o'quvchilarning tasavvurini kengaytirishga, dastlabki bilimlarni rivojlantirishga va qo'shimcha ma'lumotlar bilan ta'minlanishga qaratilgan bo'ladi.

Shuning uchun, ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar u yoki bu darajada kadrlar tayyorlash jarayonlarining axborot ta'minotini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni belgilaydi. Axborotlar ularni saqlash, qayta ishlash va etkazib berish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda o'qitish va tarbiyalashga bo'lgan yondashuvlar ko'pchilik ilmiy tadqiqotlar va davlat dasturlarida asosiy o'rinlardan birini egallaydi.

Axborot texnologiyalarini uzluksiz pedagogik ta'lim tizimiga tatbiq qilish yildan yilga keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Axborotlashtirish jarayonida pedagogik hamjamiyat tomonidan ko'p sonli axborot resurslari ishlab chiqilmoqda, lekin, bu ishlarni etarli deb

bo'lmaydi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari, telekommunikatsiyalar va kompyuter tarmoqlari axborot resurslariga kirish va yig'ishning butunlay yangi imkoniyatlarini yaratdi. O'qitishning turli shakllari bilan birgalikda va birlikda ta'limni takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'ldi.

Bunday imkoniyatlardan biri sifatida axborotli yondashuv e'tirof etiladi. Axborotli yondashuvning empirik negizi o'quv axborotlarini qayta ishlash, uzatish, saqlash va o'zgartirishning hozirda mavjud bo'lgan amaliy tajribalarini tahlil qilish, uni umumlashtirish va muayyan qonuniyatlarini aniqlashga asoslanadi.

Ta'lim oluvchining axborotga bo'lgan ehtiyoji, uning rivojlanish darajasi, ta'lim oluvchining olingan axborotlarni o'z faoliyati jarayonida foydalana olishga tayyorlanganligi, unga berilayotgan axborotlarning to'liqligi va qimmatliligi darajasiga bog'liq.

Ko'ryapmizki, ta'lim jarayonida axborotlar aylanishining tahlili bilim va axborotlar nisbatini o'rganishni, bilimning axborotliligini ko'rib chiqishni ko'zda tutadi. Boshqa tomondan, axborotning ta'lim oluvchilarning o'quv-biluv faoliyati bilan aloqalari muammosini ishlab chiqish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat ham kasb etadi. Bu muammo o'quv axborotlarining o'quv biluv faoliyati ob'ekti sifatidagi xususiyatlarini hamda ta'limning axborotli tomonlarini ochish imkonini beradi.

O'quv axborotlari, ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati, uning ehtiyojlari, maqsadlari axborotni egallash psixologiyasi bilan qanchalik ko'p muvofiqlashtirilsa, ulardan shunchalik samarali foydalaniladi. Bunday muvofiqlashtirishning funksiyalarini axborotli holatlarda pedagog bajaradi. Ta'lim jarayonining natijaviyligiga sharoit yaratadigan psixologik qonuniyatlar va faktlarni hisobga olmasdan turib, pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish mumkin emas.

Axborotlarni qo'llash, faqat ular o'lchangani, qayta ishlangani holdagina, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida uni o'zlashtirish va o'zaro almashish qobiliyatlarini hisobga olgan holda baholash va me'yorlash amalga oshirilgan bo'lsagina pedagogik jihatdan foydali bo'ladi. Shuning uchun hozirgi vaqtda ta'lim jarayonining asosini tashkil etadigan axborotlarni baholash muammosi o'ta dolzarb hisoblanadi.

Lekin har qanday o'zgarishlar axborotlarning muhim tasnifiy xususiyatlarini: ishonchlilik, tizimlashtirilganlik, to'liqlik, aniqlik, operativlik, kamxarjlilik, foydalilik, qimmatlilikni saqlab qolishi lozim. Albatta, axborotlarning u yoki bu sifatlarining bo'lmasligi yoki etarli emasligi nafaqat ta'lim jarayoniga, balki pedagog faoliyati natijalariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Insonning axborotlashgan jamiyatda yashash tarzining tubdan o'zgarishi, axborotlashgan jamiyat vujudga kelishi bilan paydo bo'lgan ilmiy-texnika va ijtimoiy taraqqiyotning voqeliklari ularni zamonaviy ta'lim mazmuniga, ta'lim tizimlarining ko'lam va rivojlanish darajasiga mos kelmasligiga olib keldi.

Hozirgi kunda XXI asr yuksak texnologiyalar zamoni, tafakkur va yalpi axborotlashuv

asri, globallashuv davri deb ta'rif etilmoqda.

Globallashuv – insoniyatning ongu shuuri, tafakkuri samarasi sifatida vujudga kelgan jahon miqyosidagi umumiy jarayon, u chegara va hududlarni bilmaydigan, tuzumlarni tan olmaydigan, uzluksiz kuchayib va rivojlanib borayotgan jarayondir. Ana shunday globallashuv davrida har qanday davlatning taraqqiy etishi, uni rivojlangan davlatlar qatoridan mustahkam o'rin olishi, birinchi navbatda, davlatning intellektual salohiyati, ish avlod ta'lim-tarbiyasi va zamonaviy kadrlar tayyorlash tizimiga bog'liqdir.

Ta'limning innovatsion elektron-didaktik shakllari – ta'lim oluvchining qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya mazmunini, ta'lim maqsadiga mos ravishda loyihalash hamda pedagogik, axborot-kommunikatsion uslublar, shakllar va o'qitish usullarini tatbiq etishga yo'naltirilgan psixologik, umumpedagogik, didaktik va shaxsiy uslubiy tartiblar asosida amalga oshiriluvchi ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir tizimidir.

Axborot-ta'lim muhitini yaratish ta'limda axborotlashtirish jarayonini rivojlantirishning ob'ektiv natijasi bo'lib hisoblanadi. Ta'limni axborotlashtirishning maqsadi axborot – kommunikatsion texnologiyalarni jalb qilish va qo'llash hisobiga intellektual faoliyatni global jadallashtirishdan iborat.

Ushbu muammolarni hal qilish doirasida texnologiyalar va axborotlashtirish vositalarini bir tizimga birlashtirishning pedagogik, metodik va texnologik asoslarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan tadqiqotlar o'tkazish lozim.

Xalqaro tajribalarning ko'rsatishicha, oddiy yozishma asosidagi kommunikatsion axborot-ta'lim muhiti ijobiy pedagogik natijaga olib keladi. Turli shaharlar, mintaqalar va davlatlar ta'lim oluvchilarining tarmoqdagi birgalikdagi o'quv faoliyatini tashkil etishning asosiy shakli elektron, axborot-didaktik vositalar hisoblanadi.

Har qanday muammo yechimi integratsiyalashgan bilimni talab etadi. Axborot-ta'lim muhiti chuqurlashgan bilimlar integratsiyasini, nafaqat tadqiq qilinayotgan muammo yuzasidan fan bilimlari sohasini, balki hamkorning milliy-madaniy xususiyatlarini, uning dunyoni bilishi va tushunishini, qarashlarini bilishni ham taqozo qiladi.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "...Hammamizga ayonki, bugungi murakkab globallashuv davrida jamiyatimizda milliy g'oya va mafkuraviy immunitetni kuchaytirish, yoshlarimizni turli zararli g'oya va tahdidlardan asrash, ularni o'z mustaqil fikriga ega, irodali, fidoyi va vatanparvar insonlar etib tarbiyalash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda".

Ayni shu ma'noda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6- noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni [2] qabul qilinganligi bu borada katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim tizimida talaba – bo'lg'usi o'qituvchilarni qadimiy va boy meroslarimiz, ma'naviy-madaniy qadriyatlar, mutafakkir olimlarimizning pedagogik qarashlari, ilm olish yo'llari va sirlari haqidagi ta'limotlari bilan qurollantirish

o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, manaviy merosga muhabbat, sadoqat, milliy o'zlik va g'ururni anglash ruhida kamol topishga o'zining munosib hissasini qo'shadi.

Haqiqatdan ham bugungi kunda ma'naviyat, ilm-fan va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda yuksak marralarga erishimizning asosi sifatida yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev so'zlari bilan aytganda "... aziz do'stlar, birodarlar, agar intilsak, astoydil harakat qilsak, har qanday baland marrani egallash qo'limizdan keladi. Biz ma'rifat borasida, ta'bir joiz bo'lsa, "iligi to'q" xalqmiz. Ilm-fanga intilish bizning qonimizda, bugungi til bilan aytganda, genimizda bor" [1].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // <https://president.uz/oz/lists/view/3864>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108- son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-5085999>
3. Abu Rayhon Beruniy. Tanl. Asarlar. I t. T., 1999 y, 151 bet.
4. Irisov A. Abu Ali ibn Sino hayoti va ijodiy merosi, T., «Fan», 1998, 160-bet
5. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. T., "Fan va texnologiya", 2008, 132 bet.
6. Гулбоев А. Т. Формирование профессиональных компетенций экономистов // Вестник науки и образования. – 2020. – №. 5-2 (83).
7. Гулбоев А. Т. Гончарное искусство узбеков // Инновационная деятельность в дошкольном образовании. – 2016. – С. 374-376.
8. Гулбоев А. Т. АСПЕКТЫ И ОСОБЕННОСТИ ЦЕЛОСТНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО

FILOLOGIYA FANLARI

Xalq dostonlarida tibbiy birliklarning qo'llanilishi

Ziyoyeva Marjona

BuxDPI 1-kurs magistranti

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, doston, tibbiyot, tibbiy birlik, efemizm

Keys words. Folklore, epic, medicine, medical unity, ephemeralism.

Ushbu maqolada tibbiy birliklarning turli ko'rinishlari xalq dostonlardagi nazm va nasr parchalarida uchraydigan misollar asosida tahlilga tortilgan. Bunda xalqimiz tomonidan tibbiyot sohasida doir yangicha leksemalarni, turli xil kasalliklarni nomini uchratishimiz mumkin. Maqolada asosiy e'tibor o'tgan davrda yaratilgan xalq og'zaki ijodida qo'llanilgan tibbiyot birliklarini bugungi kundagi ma'nolari va xalq tili bilan yaqinligiga qaratilgan.

In this article, different types of medical units are analyzed on the basis of examples found in the poems and prose fragments of folk epics. At the same time, we can come across new lexemes in the field of medicine, the names of various diseases by our people. The main focus of the article on the closeness of medical units used in the past with their modern meanings and folk language.

Doston, poema — liro-epik janr shu janrdagi badiiyasar. O'zbek xalq, og'zaki ijodi va o'zbek mumtoz adabiyotida keng tarqalgan. Dostonda muayyan voqea liro-epik tasvir vositalari yordamida hikoya qilinadi. Unda hayot, voqelik keng ko'lamda qamrab olinadi, bir yoki ikkita bosh qahramon ishtirok etadi, personajlar esa ko'p bo'ladi. Syujeti sertarmoq, rang-barang. Xalq og'zaki ijodidagi dostonlar nazm va nasr, yozma adabiyotdagi dostonlar nazmda bo'ladi, bunda nasr voqealarni bog'lovchi vazifasini o'taydi. Xalq dostonlari keng qamrovligi va hajmining kattaligi, ko'tarib chiqqan ijtimoiy, siyosiy, axloqiy muammolari, syujetining sertarmoqliigi va personajlarining ko'pligi bilan ajraladi. Xalq og'zaki ijodi bilan tibbiyotning bog'liqligi kelsak bu nazariyaga har tomonla yondashish mumkin. Chunki har bir xalq yaratgan ijod namunlariga qaraydigan bo'lsak tibbiyot bilan aloqador bir qancha leksemalar uchraydi. Bu leksemalar xalq tabobatida boshqa bir ma'no anglatga, og'zaki ijodida yangi bir ma'noni anglatadi. Tibbiyot insoniyat paydo bo'lgan davrda u ham paydo bo'ldi va rivojlanib bordi. Tibbiyotning xalq tabobatidan mustaqil fan darajasiga ko'tarilishida qadimiy Misr, Bobil tibbiyoti, Gippokrat va Lmenning muhim o'rni bor. Gippokrat kasalliklarni aniqlash, bemorning hayoti va faoliyatiga tashqi muhitning ta'sirini o'rganish, xastalikning kelib chiqish sabablarini topish va davolashda bemor organizmining o'ziga xos xususiyatlarini bilish kabi masalalar bilan shug'ullangan.

Xalq dostonlarida tibbiy birliklarning ko'rinishlari:

Qalmoqshoh gapiga quloq solmay,
Buning boshini kesib dorga tortadi.

Ushbu parchada o'lmoq ma'nosini bildiruvchi **"boshini kesmoq"** so'z birikmasi ko'rinishda ifodalangan. Bu birikma desfimizm shaklida ya'ni so'zni qo'pollashtirish turidan foydalanilgan.

("Alpomish" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1979, 30-bet)

Ko'p aylanib endi bunda turmagin,
Qimiz yo'qdir o'zing halok qilmagin.

Bu parchada qo'shma fe'l asosida yasalgan **"Halok qilmoq"** so'zi o'lmoq leksemasiga sinonimlik ma'nosida qo'llanilgan.

("Alpomish" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1979, 40 -bet)

Xazon bo'lmay bog'da gullar bo'ldimi,
Oblo sening aqli-hushing oldimi,
Ajal yetib yo paymonang to'ldimi.

Bu parchada o'lmoq leksemasiga ikki so'z ishora qilin kelgan, ya'ni **"Ajal yetmoq"** desfemizim shaklida, **"Paymonang to'ldimi"** birikmasi esa efemizim shaklida qo'llanilgan yangi tibbiy birliklardir.

("Alpomish" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1979, 73-bet)

Kecharman maydonda jondan,
Jon uzilsa shirin tandin.

Keltirilgan she'riy misrada **"Jon uzilmoq"** tibbiy birligi o'lmoq leksemasi o'rnida qo'llanilgan. Bu leksemalar o'zaro ma'nodosh bo'la oladi.

("Farhod va Shirin" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 270-bet)

Yig'laymay qaytayin bo'ldi xiyonat,
Shunday Shirin bolam dunyodan o'tdi,
Mehnat tortib bunda jafolar chekding.

Bu parchada o'lmoq leksemasini efemizim shaklida qo'llangan. Ya'ni to'g'ridan to'g'ri o'ldi deb aytмай, **"Dunyodan o'tdi"** tarzida chiroyli qilib tibbiy birlik sifatida ishlatilgan.

("Farhod va Shirin" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 274-bet)

Umrim o'tib xasta bo'lib boraman,
Olis edi, men yaqinlab qolaman,
Men sening sag'ringga minib boraman,
O'lmasam, sening bilan birga bo'laman.

Ushbu parchada **"Umrim o'tib ,xasta bo'lmoq "** ma'nosidagi leksemali birikma,qarilik ma'nosini bildiruvchi so'zga nisbatan yangicha ma'noni ifodalagan.Chunki umrning o'tishi, insoning esa turli xasataliklarga chalinishi bu albatta qarilikdan darakdir.Bu yangi ibora bilan sen qariding deb to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilmay,balki efemizm(qo'pol ma'nodan chiroyliroq ma'noda so'zni ta'riflash) shaklida qo'llanilgan.

("Alpomish" dostoni.Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti".- 1979, 266-bet)

O'tdi yigitlik navbati,

Yetdi qarilikning vaqti, qo'lga tegib ajal xati

Ushbu yuqoridagi parchada qarilikka ishora tariqasida **"Yigitlikning navbati o'tishi va ajal xatining qo'lga tegishi"** kabi ikki ma'nolarda qo'llanilishi berilgan.

("Bahrom va Gulandom" dostoni.Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986,5-bet)

Nechuk parvoz qilib sen kelding bunda,

Yoshing yetib endi qariysan anda

Bu misralarda ham **"Qariysan"**, ham efemizm shaklida **"Yoshing yetib"** ma'nolarda qo'llanilgan.To'g'ridan-to'g'ri murojaat va chiroyli qolip shaklida qo'llanilgan.

("Bahrom va Gulandom" dostoni.Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 26-bet)

Parilar sultoni bo'lib yurgansan,

Umring oxir,bo'lib vaqting yetibdi.

Bu parchada qarilik leksemasiga ishora tariqasida efemizm shaklida qo'llangan **"Umrning oxiri "** va ko'chma ma'noda qo'llanilgan **"Vaqting yetibdi"** kabi birikmali so'zlar bilan yangi tibbiy birliklar yasalganini kizatishimiz mumkin.

("Bahrom va Gulandom" dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 40-bet)

Kassalikka oid atamalarning qo'llanishi:

Boybichalarga shonda to'lg'oq vaqti yaqin etdi; ne kampirlar kelib boybichani aylanib, tulkini inlatgan toziday bo'lib, angnib, o'rta olib turibdi.

Bu narsiy parchada tibbiy birlik sifatida **"To'lg'oq vaqti"** ishlatilgan.

To'lg'oq- tug'ish oldida qattiq og'riq, dard bilan bo'ladigan holat.

('Alpomish"dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".-1979, 7-bet)

Balandparvoz, xonim, qaydin kelasan...?

Seni **tuqqan**larning bormi armoni.

Bu parchada dunyoga keltirmoq ma'nosini bildiruvchi so'z desfimizm shaklda qo'llangan tu'g'moq fe'lini sheva shakli *tuqqan* leksemasi berilgan.

Tug'moq- bo'yida, qornida bo'lgan bolani oy kuni yetgach dunyoga keltirmoq.

("Alpomish"dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".-1979,

96- bet)

Qorajon sir bermagan kishi bo'lib:- Bola kunda tutadigan **quyonchiq** kasalim bor edi, shul vaqt tutib qoldi,- dedi.

Quyonchiq- vaqti vaqti bilan tutib turadigan tutqanoq kasali.

("Alpomish"dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".-1979, 101-bet)

Necha vaqtlar yoshlik qilib yurdi, podshohlik davrini surdi, shonda bir kuni xotini **homilador** bo'ldi, bu bechorani ko'ngligga ancha quvonch kirdi.

Homilador-qornida bolasi , ya'ni homlasi bor.

("Bahrom va Gulandom" dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 6-bet)

Eshitsanglar tabiblarning so'zini,

Pes bo'lsa ham tuzatamiz o'zini.

Pes- pigment yetishmasligi natijasida terida paydo bo'ladigan oq dog'.

("Zavarxon" dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 140-bet)

Kasallik ma'nosida qo'llangan tibbiy birliklar

Seni bildik bunda charchab kelasan,

Qorningni o'lchovin o'zing bilasan.

Keltirilgan misrada "**Qorningni o'lchovi**" leksemasi berilgan. Bu och qolmoq so'zining ma'nosida ishlatilgan tibbiy birlik.Ya'ni she'rda o'zing qorningni o'lchovini o'zing bilasan, och qolganingni ham faqat insonni o'zi biladi degan ma'noda almashinilib qo'llanilgan.

("Alpomish"dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".-1979, 318-bet)

Xotiningni oy kuni yaqin yetdi.To'qqiz oy, to'qqiz kun, to'qqiz soat, to'qqiz daqiqa oradan o'tdi.

Ushbu parchada "**Oy kuni**" degan birlik qo'llangan.Bu birlik tug'moq leksemasi bilan ma'nodosh bo'la oladi. She'rda leksemani efemizmdan shakli berilgan.

("Bahrom va Gulandom" dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".-1986, 6-bet)

Bo'g'inlarim tor-tor bo'shab,

Xazon bo'lgan gulga o'xshab.

Bu parchada qo'l-oyoqlarning,bo'g'inlarning og'rishini ma'nosini anglatuvchi "**Bo'g'inlarim tor-tor bo'shab**" leksemali birikma ishlatilgan. Ya'ni, bo'g'inlarim bo'shashib o'g'riyabdi degan ma'nolar anglashiladi.

Bo'g'in- gave suyaklarning , tog'aylar, paylar birikkan joy.

("Bahrom va Gulandom" dostoni.Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".-1986, 49-bet)

Ertangi nahorda tomir ko'ramiz,

Shunda bizlar tabib kishi bo'lamiz.

Ushbu parchada "**Tomir ko'rmoq**" iborasi qon bosimini o'lchash ma'nosida ishlatilgan. Qadimgi vaqtda manashu tibbiy birlikdan foydalanishgan ("Zevarxon" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".-1986, 140-bet)

Kuyganidan tabib bo'lib yuribdi,

Giyohni quritib dori qilibdi.

Bu parchada tibbiy birlik sifatida "**Giyoh**" va "**Dori**" atamaları ishlatilgan.

Giyoh- nabotot, o't , o'simlik. Dorivor giyohlar.

Dori- dori-darmon malham; kasallikni oldini olish uchun ishlatiladigan vosita.

("Zevarxon" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 141-bet)

Dardmanlar **shifo topib** boradi,

Tavakalni yaratganga qiladi.

Shifo topmoq- kasallikdan xalos bo'lish, sog'ayish.

("Zevarxon" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 141-bet)

Bular ovozi olamga ketdi,

Ikkovi ham dono tabib bo'libdi.

Bu parchada biz hozirda qo'llaydigan shifokor so'zining eskicha shaklda qo'llanilgani, ya'ni **Tabib** so'zi berilgan.

Tabib- bemorlarni tuzatuvchi mutaxassis.

("Zevarxon" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".- 1986, 141-bet)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.A.Qodirov. Tibbiyot tarixi. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
2. "Alpomish" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
3. "Farhod va Shirin" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
4. "Zevarxon" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
5. "Bahrom va Gulandom" dostoni. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
6. Sulaymonov M. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Namangan, 2008.
7. w.w.w. ziyonet.com
8. w.w.w. linguist.com

O'zbek va ingliz tillaridagi lingvokulturemalarning qiyosiy tahlili

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,

BuxDU 1-bosqich tayanch doktoranti

Sattorova Maftuna Shavkatovna

sattorovamaftuna@buxdupi.uz

Annotatsiya: Maqola ingliz va o'zbek tillaridagi lingvokulturemalarning xususiyatlarini qiyosiy o'rganadi. Unda tilning madaniyat va jamiyat bilan bog'liqligi, shuningdek, madaniy birliklarning tillararo tarjimasida uchraydigan muammolar haqida so'z boradi. Shuningdek, lingvokulturemalarning til va madaniyatlar orasidagi aloqalarni ko'rsatuvchi muhim vosita ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: lingvokulturema, lingvistika, frazeologik birliklar, til va madaniyat, paremiya, lingvokulturologiya, madaniyatshunoslik.

Сравнительный анализ лингвокультуры узбекского и английского языков

Преподаватель Бухарского государственного

педагогического института, 1-курс докторант БухГУ

Сатторова Мафтуна Шавкатовна

sattorovamaftuna@buxdupi.uz

Аннотация: В статье сравниваются характеристики лингвокультуры английского и узбекского языков. В ней говорится о взаимосвязи языка с культурой и обществом, а также о проблемах, возникающих при межъязыковом переводе культурных единиц. Также подчеркивается, что лингвокультуры являются важным инструментом, показывающим связи между языками и культурами.

Ключевые слова: лингвокультура, языкознание, фразеологизмы, язык и культура, паремия, лингвокультурология, культурология.

Comparative analyses of linguocultures in Uzbek and English languages

Teacher of Bukhara State Pedagogical Institute,

1st course doctorate student (PhD) of BSU

Sattorova Maftuna Shavkatovna

sattorovamaftuna@buxdupi.uz

Abstract: The article comparatively studies the features of linguocultures in English and Uzbek. It discusses the relationship of language with culture and society, as well as the problems encountered in the interlingual translation of cultural units. It is also

emphasized that the linguocultureme is an important tool for demonstrating the connections between language and cultures.

Key words: linguocultureme, linguistics, phraseological units, language and culture, paremia, linguoculturology, culturology

Kirish. Xalqlar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirish asnosida boshqa tillarga murojaat etish va o'rganish kuchaymoqda. Boshqa tillarni o'rganish esa o'sha xalqning madaniyatini o'rganish, ya'ni, his qilish imkonini beradi. Shu ma'noda oxirgi paytlarda tilning madaniyat bilan o'zaro munosabatini o'rganish favqulodda dolzarb masalaga aylandi. Shu asnoda tilshunoslikda lingvokulturologiya deb ataluvchi maxsus yo'nalish, tadqiqot ob'ekti paydo bo'ldi. Ilmiy tadqiqotlarda lingvokulturema termini qo'llanila boshlandi.

Lingvokulturologiya o'rganish obyektiga ko'ra madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlariga birmuncha yaqin, biroq mazmun-mohiyati, o'rganish obyektiga bo'lgan yondashuviga ko'ra farqli deb aytish mumkin. Uning chegaralanuvchi maqomi shundan iboratki, u xalq madaniyatining tilda namoyon bo'lishi hamda ifodalanishi, til mentaliteti, milliyligi, til ruhiyati bilan bog'liq ravishda nutqiy muloqotni tashkil etishdagi milliy-madaniy spetsifik qoidalarini o'rganadi, hamda millat madaniyatining tilda aks etgan o'ziga xos milliy til xususiyatlarini aniqlash, tadqiq etish bilan shug'ullanadi. Ma'lumki, madaniyat tushunchalar sistemasi, muayyan xalqning hayot obrazi, milliy xarakter, milliy mentalitet sifatida keng etnografik mazmun kasb etadi. N.S.Trubetskiy ning yozishicha: "Madaniy konnotatsiyalarsiz biror so'z bo'lishi mumkin emas, ya'ni qiyosda, solishtirishda qandaydir umumiy qismlar bo'lishi shart". Til va madaniyatning ana shunday o'zaro yaqinligi va aloqadorligi ularni yagona metodologik asosda o'rganish imkonini beradi.

Sohalararo kompleks birlik bo'lgan «lingvokulturema» terminini tilshunoslikda ilk bor qo'llagan V.V.Vorobyevning talqiniga ko'ra, "Lingvokulturema – bu lingvistik va ekstralingvistik (tushuncha yoki predmet) mazmuni dialektik birligini tashkil etgan kompleks birlikdir".[8,67] Bu birlik so'zga nisbatan chuqur ma'noga ega. Odatiy belgi – ma'noga kulturemaning tildan tashqari mazmuni, ya'ni madaniy tushuncha komponenti ham qo'shiladi. Lingvokulturemalar semantikasida ma'lum bir xalqning urf-odat va an'analari, madaniyati, tarixi, turmush tarzi, xo'jalik muhiti bilan tutash milliy-madaniy xususiyatlari aks etishi sababli ular bilan bog'liq muammolar tadqiqotchilarni uzoq yillardan beri qiziqtirib kelmoqda. Ko'proq amaliy tabiatga ega bo'lgan lingvokulturologiya fani XIX asrda til hodisalarini antropologik paradigmaning hosilasi sifatida o'rgana boshlagach, ancha dolzarblik kasb etdi. XX asrning oxirgi choragiga kelib lingvokulturologiyaning Yu.S.Stepanov, N.D.Arutyunova, V.N.Teliya, V.Vorobev, V.Shaklenay maktablari shakllandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

V.Maslovaning fikricha: "lingvokulturologik birliklarni ifodalovchi lingvomadaniy

birliklar lingvokulturemalardir”. [3,108] Sliskin fikriga ko‘ra, “lingvokulturogik konsept” – bu til, anglash va madaniyatni kompleks o‘rganishga yo‘naltirilgan shartli mental birlikdir. Uning quyidagi asosiy xususiyatlari mavjud: a) mavjudlikning kompleksligi; b) mental tabiat; d) ahamiyatlilik; e) shartlilik va mavhumlik; f) o‘zgaruvchanlik; g) til vakili ongi orqali chegaralanish; h) uch komponentli struktura; i) ko‘p murojaat qilish; j) ko‘p vaznli; k) metodologik ochiqlik, ko‘p klassifikatsiyalilik. Tilda madaniyatning o‘ziga xos tomonlari namoyon bo‘lishini V. fon Humboldt (XIX asr) ilmiy aniqlab, turli til shakllarida tafakkur usullaridagi farqni va voqelikni tushunishdagi o‘ziga xoslikni asosladi. V.V.

Vorobyevning fikricha, lingvokulturemalar: 1) konnotativ ma’noga ega va belgi-funksiyaga aylangan; 2) bir nechta konnotativ ma’nolarda ifoda etilishi mumkin; 3) qabul qiluvchi (o‘quvchi yoki tinglovchi)ning ongida faollashishi yoki faollashmasligi mumkin; 4) ular paydo bo‘lgan g‘oyaviy kontekst mavjud ekan, faol “yashashda davom etadi” [8;52].

O‘zbek tilshunoslik ilmda ham bu yo‘nalishda qator ishlar olib borilmoqda. Xususan, o‘zbek tilshunosligida lingvokulturologiyaning ilmiy asoslanishi, madaniyatning tilda aks etishi kabi qator masalalarga qaratilgan dastlabki ishlar sifatida A.Nurmonovning “O‘zbek tilida lingvokulturologik yo‘nalish”, N.Mahmudovning “Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab”, N.Sayidrahimovanning “Lingvokulturologiyaning ilmiy asoslanishiga doir ayrim mulohazalar”, shuningdek, “Lingvokulturologiyaning komponentlari” nomli maqolalarini, D.Xudoyberganovanning “Matnning antropotsentrik tadqiqi” mavzusidagi monografiyasini belgilash mumkin.

Lingvokulturemaning tuzilishi boshqa til birliklariga qaraganda ancha murakkab: u o‘zida ham lisoniy taassurot, ham tildan tashqari muhitni (situatsiya, realiya) namoyon etadi. Shunday qilib, tilni yaxshi biladigan kishida har qanday so‘zga madaniy oreol hamrohlik qiladi, busiz matnni to‘g‘ri interpretatsiya qilish mushkul va ba’zi hollarda umuman ilojisiz. Til birliklarini madaniylashtirish jarayoni u yoki bu millat doirasida madaniy assotsiatsiyalar tarmoqlari majmuasi yaratilishiga olib keladi. O‘.Q. Yusupov lingvokulturemani quyidagicha talqin etishni tavsiya etadi: “Lingvokulturema o‘z semantikasida madaniyatning biror bo‘lagini aks ettiruvchi til yoki nutq birligidir. Ular so‘z (tub, yasama, qo‘shma va murakkab so‘zlar), so‘z birikmalari, iboralar, gap, paremiya, murakkab sintaktik butunlik, matn va hokazolar bo‘lishi mumkin” [9,50-61].

Bugungi kunda tadqiqotchilar lingvokulturemaning quyidagi xususiyatlarini aniqladilar: 1) Lingvokulturema atash ma’nosini ifodalaydi; 2) Lingvokulturemalar tuzilishi jihatidan xilma-xil: so‘zdan tortib butun matn shaklida ham bo‘lishi mumkin; 3) Lingvokulturemalar o‘z manbai, kelib chiqish xususiyatlariga ko‘ra o‘xshash va farqli jihatlariga ega [7,301].

Lingvokulturemalarni tasniflashda rus tilshunosi V.A. Maslovaning hissasi beqiyos. U lingvokulturemalarni 9 xil turga ajratadi: 1) tilning ekvivalentsiz lug‘at qatlami – realiyalar (milliy liboslar, taomlar, marosim va bayramlar, an’analar, ayrim buyum nomlarini o‘z ichiga oladi) va lakunalar; 2) mifologemalar – arxetiplar, afsonaviy qahramonlar, obrazlar, marosim

va udumlar, rituallar; 3) tilning paremiologik fondi (maqollar va hikmatli soʻzlarni oʻz ichiga oladi); 4) tilning frazeologik fondi; 5) etalonlar, stereotiplar, simvollar; 6) metafora va obrazlar (timsollar); 7) turli tillarning stilistik qatlamlari (adabiy/noadabiy shakllar va hk.); 8) nutqiy axloq va feʼl-atvor; 9) nutq etiketi[4,6-18].

Tadqiqot metodologiyasi.

Lingvokulturema tushunchasiga turli tomondan koʻp marotaba murojaat qilingan boʻlsa-da, bu boradagi tadqiqotlar hanz dolzarb mavzuligicha qolmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, mavjud maʼlumotlar jamlanib, lingvokulturemalarning qiyosiy tahliliga alohida eʼtibor qaratildi. Maqolada tasniflash, tavsiflash, hamda lugʻaviy va lingvopoetik tahlil usullaridan keng foydalanildi.

Lugʻaviy tahlil: Lingvokulturemaning lingvistik asoslari va uning turli tillardagi ifodalanishi tahlil qilinadi. Milliy madaniyat bilan bogʻliq lugʻat birliklari, frazeologizmlar va iboralar oʻrganiladi.

Tavsifiy-tahliliy usullar: Olingan maʼlumotlar sifatida sifatli va miqdoriy tahlil usullari qoʻllaniladi. Etnografik usullar yordamida milliy madaniyatni lingvokulturemalar orqali qanday ifodalash mumkinligi aniqlanadi.

Taqqoslash tahlili: Turli tillardagi lingvokulturemalarni taqqoslash orqali umumiy va oʻziga xos jihatlari aniqlanadi.

Muhokama va natijalar.

Lingvokulturemalarni qiyosiy tahlil qilishdagi eng katta muammo madaniyatlar oʻrtasidagi farqlarni ajratishdir. Muayyan madaniyatga mansub aholi biror narsaga oʻz dunyoqarashidan kelib chiqib qaraydi. Bir-biriga ekvivalentdek koʻrinadigan soʻzlar lingvomadaniy jihatdan qaralganda aslida ekvivalent boʻlmasliklari mumkin. Misol uchun, Amerikada “qoʻy” soʻzini – oʻylamasdan ish qiladigan, kamgap, bosiq insonlarga nisbatan qoʻllashadi [7,18-20]. Oʻzbek tilida esa “qoʻy” soʻzi ijobiy boʻyoqqa ega va u yuvoshlik, muloyimlik, moʻmin-qobillikni ifodalaydi. Insonlarga nisbatan asosan nutqda ushbu soʻzning “qoʻymijoz” shakli qoʻllanilib, oʻzbek tilida “yuvosh, muloyim, moʻmin-qobil” degan maʼnoni anglatadi. Bunda “qoʻymijoz” soʻzi ingliz tilida “a peaceful man”, “a docile lamb”, “a generous man” kabi oʻxshatishlar bilan izohlanishi mumkin. Avvalo ushbu oʻxshatishlar tarkibida kelgan soʻzlar maʼnosi bilan tanishib chiqsak. Ingliz tilida “peaceful” (calm and quiet) – “bosiq, yuvosh”, “generous” (kind, friendly, and helpful) – “mehribon, doʻstona, yordamga shay” kabi sifatlarni anglatgan holda shaxslarga nisbatan qoʻllaniladi. Har ikkala sifat ham tarjima matnida muqobil variant boʻla olgan, lekin asliyat matnidagi kabi oʻxshatishning boʻyoqdorligi, jozibasi saqlanmagandek goʻyo. Shunisi eʼtiborga loyiqki, zoonimlar asosidagi obrazli lingvistik birliklar asosan milliy oʻziga xoslik bilan ajralib turadi. Turli xalqlar bir xil hayvonlarni turli tushunchalar bilan bogʻlashlari va ularga turli xil kontseptual xususiyatlarni berishlari bilan izohlanadi. Buni ingliz, oʻzbek tillarining qiyosiy toʻplam ifodalari bilan koʻrsatish mumkin:

work as a horse - eshakdek ishlamoq

eat like a horse – bo‘ridek yemoq
as silly as a goose, as silly as sheep -tovuqmiyya
as strong as a horse -fildek kuchli
to swim like a duck- baliqdek suzmoq

Keltirilgan misollar shuni isbotlaydiki, turli tillarda bir xil kontseptual xususiyatlar butunlay boshqacha assotsiatsiyalarni uyg‘otuvchi mutlaqo boshqa obrazlar orqali ifodalanadi va buni milliy dunyo idrokining o‘ziga xos xususiyatlari bilan izohlash mumkin. Yuqoridagi iboralar kabi tilimizda uchraydigan boshqa iboralarni ham to‘g‘ri tushunish va madaniyat elementlarini o‘zida aks ettirish uchun bir-biriga qarama qarshi bo‘lgan ikki xil faktorni e‘tiborga olish lozim. Masalan, ba‘zi hayvonlar ikki tilda ham ramziy ma’noga ega bo‘lganligi umumiy ma’lumotdir. Masalan: Arslon – kuch-qudrat ramzi; Bo‘ri - makkorlik ramzi; Tulki - ayyorlik ramzi; Mushuk - sehrning ramzi; Boyqush - donolik ramzi; It - sodiqlik ramzi; Qo‘zi - itoatkorlik ramzi; Kabutar - tinchlik ramzi. Ta’kidlash joizki, ramzlar obrazlilikni ifodalashning qudratli vositalaridan biri bo‘lib, madaniy ma’lumotlarni yetkazishda, tilning milliy-madaniy o‘ziga xosligini ifodalashda eng muhim o‘rin tutadi.

Insonning hayot kechirishida kerakli predmetlar hamda yuzaga keladigan voqea-hodisalarni madaniyat vositasi deb fikr yuritisa ham bo‘ladi. Masalan, quyoshni yoki oyni madaniyatga kiritish bir tomomdan mumkin emasdek ko‘rinadi. Ammo barcha xalqlar madaniyatida ushbu tushunchalarning mavjud ekanligi ma’lum. Lekin ba‘zi salqin ob-havo sharoitida yashovchi Yevropa xalqlari (slavyanlar va germanlar) quyoshni issiqlik, ardoqlash va iltifot belgilari sifatida ijobiy baholaydi. Arab davlatlari madaniyatida esa quyosh yoz paytida ularni qiyin ahvolga soluvchi jazirama haroratga tenglashtirib, salbiy baholanadi. Demak, quyoshni faqat tabiat hodisasi emas, balki madaniyat mahsuli sifatida tushunsa bo‘ladi. Janubda yashovchi xalqlar madaniyatida oy alohida e’tirof bilan tilga olinadi. Ruslar ongida u qorong‘ilik, oxirat bilan bog‘lanib, ba’zida hayot- va mamot bilan (жить «под луной», » в подлунном мире» - hammaning hayoti birdek sharoitda kechadi) tasavvur qilinsa, oy nuri boshqa slavyanlarda homilador hamda norasidalar uchun havfli, ziyon keltiradigan hodisaga taqqoslanadi. Vetnamliklarda esa boshqa janubiy Osiyo xalqlaridagi kabi oyga munosabat tomoman boshqacha, ya’ni ular oy kalendari bo’yicha yashashadi, maxsus nishonlanadigan Oy bayrami bolalarning sevimli bayrami hisoblanadi. Go’zal, nozik va beg‘ubor yosh qizlar oyga o’xshatiladi, sevishganlar oy yorug‘ida guringlashib, unga bag‘ishlab she’rlar to’qishadi va qo’shiqlar aytishadi. Shuning uchun Vetnam xalqi hayotidagi barcha ezguliklarni oy orqali tasavvur etadilar. Shu kabi oyga munosabat - o‘zbek xalqiga ham mansub ekanligini alohida ta’kidlash lozim. Chunki o‘zbeklarda oy quyoshdan nur olib, yog‘du soluvchi samoviy jismgina emas (“oyni etak bilan yopib bo‘lmaydi” - maqol), balki “go’zal, chiroyli yuz” (oy yuzini qora chimmat zulmidan qutiltirg‘il. “juda go’zal, juda ham chiroyli”) (“Oy desa oyga, kun desa kunga o’xshaydi”), safarga ketayotgan kimsaga yaxshilik tilash (“Oy borib omon qayt”) ma’nolarida ishlatiladi [5, 205]. Shuni aytib o’tish joizki, rus xalqida ham “лицо как луна” iborasi go’zalikka tan berishni anglatadi .

Bunga o'xshagan misollarni boshqa xalqlar madaniyatida ham uchratish mumkin. Go'zallikni ingliz lingvomadaniyatida "as beautiful as a rainbow"-kamalakdek chiroyli, "as beautiful as a picture"(suratday), "as beautiful as aspring time"(bahorday) o'xshatishlari bilan beriladi. Turli xalqlar madaniyatida mavjud yuqorida keltirilgan o'ziga xos alohidaliklarning tilda aks etishini o'rganish lingvokulturologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Tadqiqotlarda rang bildiruvchi leksemalarning lingvokulturologik xususiyatlari va ularning milliy mentalitetni ifodalashdagi muhim ahamiyati haqida ma'lumotlar qayd etilgan. Rang bildiruvchi leksemalarning mumtoz manbalardagi konnotatsiyalari yoritilgan. Jumladan, S. Utanova Alisher Navoiy asarlaridagi ranglar simvolikasini tahlil qilgan. Yetti xil kamalak (spektr) rangining bir-biriga aralashishi orqali 280dan ortiq rang-tus hosil qilish mumkinligini, ranglar insonlar ruhiyatiga kuchli ta'sir etuvchi omil ekanini ta'kidlaydi hamda sharq mamlakatlarida haftaning har bir kuni o'ziga xos rang bilan yuritilishini aytib o'tadi.[1,80] Sharq mamlakatlarida yer markazi sariq rang bilan ifoda etilgani, sariq rang turkiy xalqlar tarixida davlat ramzi sifatida qaralgani qayd etilgan. Olima sariq rang-quyosh, hayot, muqaddaslik kabi ramziy ma'nolarga ega ekanligini, qadimgi xitoyliklarda u baxt, shodlik mazmunida ishlatilgan bo'lsa, Yevropada, aksincha, nafrat tuyg'usini ifodalaganini ta'kidlaydi. Rangning psixologik xususiyatlari kommunikativ muloqotning ko'rinishidir. Insonlar rangni fizik nuqtayi nazardan bir xil anglaydilar, ammo ranglarni qabul qilish farqli bo'ladi (Yevropa madaniyatida oq rangdagi kiyim soflikni, tozalikni, bayram, quvonchni bildiradi, sharq xalqlarida "o'lim", "motam", "g'am"; tushunchalarini ifoda etadi). Rus tilida "sog'inch" ramzi *yashil rang* bilan, ingliz tilida *ko'k*, *havorang* bilan anglashiladi[1,85]

Rang inson ongidagi predmet obrazi, sensor xususiyatlariga ko'ra farqlanishi, rangga nisbatan har xil qarashlar mavjudligi, narsa-buyumlar ranglar orqali farqlanishi, rang turli madaniyatlarda o'ziga xos tarzda tanlanishi va turli predmetlar bilan assotsiatsiyanishi tahlil qilingan. Masalan, black "qora" ingliz xalqida yer, kuch bilan, o'zbeklarda o'lim, qayg'u, g'am (qora kun,) bilan "qizil" rang o'zbeklarda hayot, "red -qizil" inglizlarda telefon budkasi bilan assotsiatsiyanishi aytilgan. Ranglar xalqning sotsial va gender jihatlariga ham bog'liqligi, ingliz xalqining issiq va sovuq ranglarga munosabati geografik joylashuvi bilan ham belgilanishi ta'kidlangan. Har ikki xalqda ko'p qo'llaniladigan ranglar:blue - "ko'k", red -"qizil", purple - "siyohrang", green-"yashil", white - "oq" keltirilgan. Ranglar semantikasidagi madaniy-tarixiy taraqqiyot ranglar ramzida universal jihatlar borligini ko'rsatadi. Asosiy rang-ramzlar hisoblangan *balack(dark)* - "qora", white - "oq", *red* - "qizil" dunyo xalqlari uchun ularning qaysi til sohibi ekanliklaridan qat'i nazar universal hisoblanadi.[1,90-101] Rang konseptlari turli tillarda o'ziga xos assotsiatsiyanadi. Rang bildiruvchi leksemalar rang mohiyatiga ega bo'lmagan estetik va simvolik ma'nolarni ifodalashga ham xoslanishi mumkin O'zbek va ingliz diskursida ranglar bir xil madaniy munosabat bildirishi bilan bir qatorda, oppozitsiya holati ham uchraydi. O'zbek xalqida ko'zlarning qora rangda bo'lishi go'zallik timsoli bo'lib, aksincha ko'k va yashil rangdagi ko'zlar xunuklik ramzi sifatida qabul qilinsa, inglizzubon xalqlarda ko'k hamda yashil rangli

ko‘zlar chiroyli insonlarga xos deb hisoblanadi.

Xulosa. Lingvokulturemalar badiiy matnlarning madaniy va estetik qirralarini ochib beradi, ular orqali matnlarning mazmuni, personajlari va ularning o‘zaro munosabatlari yanada yaxshiroq tushuniladi. Badiiy asarlar til va madaniyat o‘rtasidagi chuqur aloqani ko‘rsatadi va madaniy an‘analarni saqlash, identifikatsiyani mustahkamlash va matnni tushunishni yaxshilash kabi vazifalarni bajaradi. Shuning uchun, lingvokulturemalarni tahlil qilish badiiy matnlarning yanada chuqurroq anglanishiga yordam beradi va ularning madaniy qiymatini oshiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo‘lagini aks ettiruvchi so‘zlar, frazeologik birliklar, so‘z birikmalari, gaplar, paremiyalar, matnlar kirar ekan, qiyosiy tahlilda lingvokulturologik yondashuvning asosini ham aynan ular tashkil etishini ta’kidlash lozim. Shuningdek, tarjimaning madaniyatlararo o‘xshash va tafovutli jihatlarini ham aynan shu lingvokulturemalar tarjimasida kuzatiladi. Natijada lingvokulturemalar o‘zida nafaqat madaniy, balki lingvistik, etnopsixologik va ekstralingvistik omillarni ham mujassamlashtirishiga guvoh bo‘lish mumkin. Chunki, lingvokulturemalar tarkibi belgi-ma’no-tushuncha-predmetlardan tashkil topib, ular inson madaniyati va tilining uyg‘unlashuvi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.Amanlikova.N, O‘zbek tilida sifatga oid leksemalarning lingvokulturologik tadqiqi masalalari. Monografiya. – Toshkent. “Transport” 2021.– 136 bet.
- 2..Gorushkina A. V. Лингвокультуры в структуре современного поэтического дискурса сетевого автора Али Кудряшевой: функциональный аспект изучения: avtoreferat: - Cherepovets, 2019.
- 3.Maslova V.A. Введения в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1992.
- 4.Maslova V.A. Человек в зеркале сравнения // <http://www.gumer.info/biblioter-Burs/Linguist/maslova/06/php>.
- 5.Maxmudov N., Xudoyberganova D. O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati.-T: Ma’naviyat, 2013
- 6.Temigazina Z.K. Лингвистическая аксиология: оценочные высказывания в русском языке. – Moskva: Flinta, 2015. - 247 b.;ISBN 978- 5-9765-2118-6
- 7.Usmonov, F. (2019). Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similies. Theoretical & Applied Science, (5), 17-20.
- 8.Vorobyev V.V. Лингвокультурология. - Москва: Российский ун-т дружбы народов, 2008. - 336 с.: ил., табл.; 22 см.; ISBN 978-5-209-02717-1
- 9.Yusupov O‘.Q. Tilshunoslikdagi yangi yo‘nalishlar va ularda ishlatiladigan ayrim istilohlar. Filologiya masalalari. – T. 2011

MATN OLIY DARAJADAGI KOMMUNIKATIV BIRLIK VA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti I kurs magistranti

Annotatsiya. Matn inson tafakkuri mahsuli sifatida nafaqat fikrlarni uzviy ifodalash vositasi, balki muloqotni samarali tashkil qilishning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy lingvistika va pedagogika sohalarida matn tushunchasi kommunikativ birlik sifatida chuqur o'rganilib, uning yozma nutqni rivojlantirishdagi roli muhim omil sifatida ta'kidlanmoqda. Ushbu maqola matnni kommunikativ birlik sifatida tahlil qilish va uni yozma nutqni rivojlantirish vositasi sifatida o'rganishga qaratilgan bo'lib, ushbu masalaga oid nazariy va amaliy jihatlarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: ijodiy fikrlash, matn, tasviriy matn, muhokama matni, matn yaratish, matn ustida ishlash.

Bilamizki, XXI asr texnika-texnologiya va axborot almashuvasri bo'lib, ijtimoiy hayotda axborot almashuvida nutq, uning ko'rinishi bo'lgan matnhar jihatdan xarakterli sanaladi. Kishilik jamiyatida odamzodumridavomida katta-kichik turli mazmundagi axborotlar, ya'ni matnlarqamrovida yashaydi. Bu ijtimoiylikning dastlabki shartlaridan bo'lib, insonbolalik damlarida matnning kichik shakllari (maqol, ertak, hikoya, rasmlilavhalar va h.k.)ga duch kelgan bo'lsa, ulg'aygach mazmunanyanadaboy, shaklan rangorang ko'rinishli matnlar qurshovida, ta'siridahayotkechirishiga to'g'ri keladi. Bunda turli daraja va shakldagi badiiy, ilmiy, rasmiy, publitsistik matn namunalari bilan to'qnashadi. Tevarak-atrofimiz yoki bu mazmundagi, katta-kichik axborotlarga – e'lonvareklamalar, xabar va lavhalarga to'la. Tabiiyki, bularning bari "matn" insoniyat shuuri, ma'naviyatining ajralmas bir qismi ekanligidan dalolat beradi.

Matn – insonning muloqot ehtiyojlarini qondirish va axborot almashish vositasi sifatida o'ta muhim kommunikativ birlikdir. U mantiqiy izchillik, mazmunan yaxlitlik va semantik bog'liqlik kabi xususiyatlari orqali yozma nutqning shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Matn o'z mohiyatiga ko'ra, nafaqat axborot uzatish vositasi, balki muloqotni tashkil etish va nutq madaniyatini rivojlantirishning asosi hisoblanadi. Shunday ekan, yozma nutqni rivojlantirishda matnning tuzilishi, uning kommunikativ vazifalari va didaktik ahamiyatini o'rganish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Ushbu maqolada matnning oliy darajadagi kommunikativ birlik sifatidagi o'rni hamda uning yozma nutqni rivojlantirishdagi vosita sifatida tutgan o'rni tahlil qilinadi.

Matn - bu ma'lum bir til yoki belgi tizimi orqali ifodalangan so'zlar, gaplar, jumlar, paragraflar yoki butun asarlar to'plamidir. Matn ma'lum bir maqsadga erishish uchun yaratiladi va ko'pincha o'qish, tushunish, fikr bildirish, ma'lumot taqdim etish yoki estetik zavq olish uchun ishlatiladi.

Matnni tahlil qilishda, uning tuzilishi, mazmuni va maqsadi ahamiyatga ega. Quyidagi

jihatlar matnni to'liq tushunish uchun muhim bo'lishi mumkin:

1. Mazmun (Content) - matnning asosiy fikrlari, g'oyalari yoki ma'lumotlari. Bu matnning nima haqida ekanligini anglatadi.

2. Tuzilma (Structure) - matnning qanday tashkil etilganligi, jumladan, uning qismlari, bo'limlari va aloqalari. Masalan, hikoya, maqola, ilmiy ish va boshqalar.

3. Stil (Style) - matnning uslubi, ya'ni so'zlash uslubi, ifoda vositalari, tilning rangi va so'zlarning tanlovi. Stil matnning ovozini va o'quvchiga ta'sirini belgilaydi.

4. Maqsad (Purpose) - matnning yozilish maqsadi. U o'quvchiga ma'lumot berish, ko'ngil ocharish, fikrni taqdim etish yoki boshqa biror narsa qilishni maqsad qilishi mumkin.

5. O'quvchi (Audience) - matn kimga mo'ljallangan. Matnning yozilish uslubi va mazmuni o'quvchi auditoriyasiga qarab farq qiladi.

Matn turlari ham juda xilma-xil: hikoya, maqola, she'r, insho, ilmiy ish, texnik hujjatlar va boshqalar. Har bir tur o'zining tuzilishiga, uslubiga va maqsadiga ega bo'ladi.

Matnlar ustida ishlash orqali o'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ular ongi va tafukkurini rivojlanishiga asos bo'ladi. Matnlar orqali o'quvchilarni ijodiy tafukkurini shakllantirish mumkin. O'quvchilar qanchalik ko'p matn o'qisa shunchalik nutqi rivojlanadi, matnning ma'nosini tushunish orqali dunyoqarashi va fikrlashi o'zgaradi. O'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarida ijodiy tafakkur, ijodiy izlanish, tushunarli va ta'sirchan, chiroyli so'zlash, mavjud imkoniyatlardan eng maqbulini tanlash, tilimizning boy imkoniyatlaridan nutq sharoitiga qarab to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish malaka va ko'nikmalarini singdirish, ularni milliy qadriyatlarimiz, udum va an'analarimiz ruhida tarbiyalashda ona tilining tutgan o'рни va imkoniyatlari benihoya kattadir. Darhaqiqat, ona tili orqali o'quvchilarida ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsuli og'zaki va yozma shakllarda tog'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish lozim.

So'zlarning ma'nolarini o'quvchilarga tushunarli tarzda yetkazib berish orqali ularni ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Bolaning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqatga kirishib kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida shakllanib boradi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tushuna oladi. O'zidagi axborotlarni muayyan tartibda bayon qila oladi. Shunday qilib unda fikrlash bosqichi paydo bo'ladi. Umuman olganda, ona tili darsliklari so'zga ehtiyoj hosil qiladigan, so'z boyligini oshiradigan o'quv-topshiriqlariga, matnlarga boy bo'lishi, leksikologiya har bir til sathining tarkibiy qismiga aylantirilishi lozim va zarurdir, har bir dars matn tahlili bilan boshlanib, matn yaratish bilan tugallansagina, ona tili ta'minining bosh maqsadga erishgan, o'quvchilarning nutqiy taraqqiyotini ta'minlagan, ularni nutq sharoitiga mos ravishda go'zal ixcham va ravon so'zlashga o'rgatgan, so'z san'ati ilmiy bilan tanishtirgan bo'lamiz. Matn ustida ishlash boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirishning eng ma'qul usullaridan biri hisoblanadi. Buning uchun ularning og'zaki va yozma nutqlarini baravar rivojlantirib borish kerak.

Og‘zaki nutq - bu fikrlarni, g‘oyalarni yoki ma’lumotlarni og‘zaki tarzda, ya’ni gaplashib ifodalash jarayonidir. Og‘zaki nutq o‘zining tabiiyligi, muloqotga tayyorligi va tezkor javob berish imkoniyati bilan yozma nutqdan farq qiladi. Bu nutq turi ko‘proq bevosita muloqotda, yig‘ilishlarda, taqdimotlarda, intervyularda yoki har xil shaxsiy va jamoat bilan bog‘liq vaziyatlarda ishlatiladi.

Og‘zaki nutqning o‘quvchilarga ta’siri va ahamiyati haqida gapiradigan bo‘lsak, bu nutq turining o‘quvchilar uchun juda katta ahamiyati bor. Og‘zaki nutqni rivojlantirish, nafaqat til bilishini, balki umumiy muloqot ko‘nikmalarini ham yaxshilashga yordam beradi.

1. Og‘zaki nutq va uning o‘quvchilar uchun ahamiyati

Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish: Og‘zaki nutq orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq va lo‘nda ifodalashni o‘rganadilar. Bu ko‘nikma, ularga nafaqat darslarda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham yordam beradi.

O‘quvchilarning o‘z fikrini erkin ifodalashiga yordam beradi: Og‘zaki nutq o‘quvchilarga fikrlarini erkin va to‘g‘ri ifodalash imkonini yaratadi. Bu, o‘z navbatida, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi.

Tegishli tilni va so‘z boyligini oshirish: Og‘zaki nutq muntazam ravishda mashq qilinishi o‘quvchilarning so‘z boyligini va tilni to‘g‘ri ishlatish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Jamoda ishlashga tayyorlash: Ko‘plab o‘quvchilarga o‘zaro suhbatda, guruh ishlari va taqdimotlar orqali jamoda ishlashni o‘rgatadi. Og‘zaki nutqning muvaffaqiyatli bo‘lishi jamoaviy muloqotni tashkil etish uchun muhimdir.

2. Og‘zaki nutqning o‘quvchilarga o‘rgatish usullari

Suhbat va muhokama: O‘quvchilarga biror mavzu bo‘yicha suhbatlar yoki muhokamalar tashkil etish, og‘zaki nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. Bu ularni fikr bildirishga, o‘z nuqtai nazarini tushuntirishga va boshqalar bilan muloqot qilishga o‘rgatadi.

Taqdimotlar va referatlar: O‘quvchilarni taqdimotlar qilishga, ular tomonidan tanlangan mavzular bo‘yicha izlanishlar olib borishga undash, og‘zaki nutqni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Taqdimotlar orqali ular fikrlarini aniq va izchil tarzda ifodalashni o‘rganadilar.

Badiiy nutq va she’r aytish: O‘quvchilarga badiiy nutqni, she’rlar, hikoyalar yoki qisqa dramatik sahnalarni o‘ynashni o‘rgatish ham og‘zaki nutqni rivojlantirishning samarali usulidir. Bu ularga nutqni ifodalovchi intonatsiya, ohang va mimikani ishlatishni o‘rgatadi.

Interaktiv o‘quv metodlari: O‘quvchilarga qiziqarli va interaktiv usullar bilan og‘zaki nutqni o‘rganishga imkon yaratish, masalan, rolli o‘yinlar, debatlar, intervyu simulyatsiyalari orqali ta’lim berish.

3. Og‘zaki nutqning o‘quvchilarga ta’siri

Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Og‘zaki nutq o‘quvchilarga fikrlarini mantiqiy va aniq tarzda taqdim etishga o‘rgatadi. Bu ko‘nikma, ayniqsa, maktabda, universitetda yoki ish joyida zarur bo‘ladi.

Ko'p madaniyatli muloqot: O'quvchilar og'zaki nutq orqali boshqa madaniyatlar va fikrlarni tushunish va ularga javob berishni o'rganadilar. Bu ko'nikma global muloqotda, turli tillarda va madaniyatlarda ishlashda muhimdir.

Tijorat va jamoat nutqi: O'quvchilar og'zaki nutqni rivojlantirish orqali o'zlarining jamoat oldida gapirish, taqdimot qilish, yoki tijorat so'zlashuvlarini olib borish ko'nikmalarini oshiradilar.

4. Og'zaki nutqni shakllantirishning muhim jihatlari

Tinglash va tushunish: Og'zaki nutq faqat gapirishni emas, balki tinglash va tushunishni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilarga boshqalarni tinglash va ularning gaplariga javob berish ko'nikmasi ham muhim.

Savol berish va javob berish: O'quvchilarni savol berish va unga aniq javob berishga o'rgatish, og'zaki nutqning yaxshi namunasini tashkil etadi.

Intonatsiya va ovoz balansi: Og'zaki nutqda ovozning balansi, ohang, ritm va intonatsiya juda muhimdir. O'quvchilarga nutqda ovoz balansi va to'g'ri intonatsiya ishlatishni o'rgatish, ularning ta'sirchanligini oshiradi.

Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri va ahamiyati ulkan. Bu nutq turi o'quvchilarning fikrlarni aniq ifodalashiga, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga, va jamoada ishlashni o'rganishga yordam beradi. Og'zaki nutqni o'rgatish orqali, o'quvchilar kelajakda o'zlarini erkin ifoda eta olishadi, har qanday vaziyatda samarali muloqot qila olishadi.

Yozma nutq - bu o'quvchining yozma shaklda o'z fikrini ifodalash ko'nikmasini rivojlantirishni anglatadi. O'quvchi yozma nutq orqali o'z fikrlarini aniq, lo'nda, mantiqiy va tushunarli tarzda bayon etadi. Bu nutq turi o'quvchilarga nafaqat tilni to'g'ri ishlatishni o'rgatadi, balki ularni kreativ, tahlil qiluvchi va argumentativ fikrlashga ham undaydi.

1. Yozma nutqning o'quvchilar uchun ahamiyati

Yozma nutq o'quvchilarga ko'plab foydali ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi:

Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Yozma nutq o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va tartibli tarzda bayon etishga yordam beradi. Bu ko'nikma hayotning turli sohalarida, masalan, ilmiy ishlar, maqolalar yoki taqdimotlarda zarur bo'ladi.

Tahlil qilish va argumentatsiya: Yozma nutqni o'rganish orqali o'quvchilar tahlil qilish, faktlarni taqdim etish va o'z fikrlarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa mantiqiy fikrlashni va muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi.

Yaratijonlik va ijodkorlik: Badiiy yozma nutq (masalan, she'r, hikoya, esse) o'quvchilarni o'z fikrlarini yaratijonlik bilan ifodalashga undaydi. Bu ijodkorlikni va tilni boy ishlatishni rivojlantiradi.

Yozuv jarayonida sabr va diqqatni oshirish: Yozma nutq o'quvchiga o'z fikrlarini tizimli ravishda bayon qilish, xatolarni to'g'irlash va matnni takomillashtirishni o'rgatadi. Bu esa ularning sabr-toqatini va diqqatini oshiradi.

2.Yozma nutqni o'rgatish usullari

O'quvchilarga yozma nutqni o'rgatishda turli metod va usullarni qo'llash mumkin:

Jurnal yoki insho yozish: O'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini beradigan insho yozish topshiriqlari berish, yozma nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. O'quvchi o'zi tanlagan yoki berilgan mavzu bo'yicha o'z fikrini ifodalaydi.

Qisqa hikoyalar yoki esse yozish: O'quvchilarga badiiy yozma nutq shakllarini o'rganish uchun qisqa hikoyalar yoki esse yozishni taklif qilish, ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu usul orqali ular fantaziya va tasavvurini kengaytiradilar.

Tahliliy va argumentativ maqolalar yozish: O'quvchilarga biror mavzu bo'yicha tahliliy yoki argumentativ maqola yozish topshiriqlarini berish, mantiqiy fikrlashni va dalillar bilan fikrni asoslashni rivojlantiradi.

Guruh bo'lib yozish va tahrir qilish: O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda matn yaratish va bir-birining ishini tahrir qilishga undash, yozma nutqni yaxshilashga yordam beradi. Bu metod orqali ular bir-biridan o'rganib, fikrlarining to'g'riligi va aniqroq bo'lishiga erishadilar.

3.Yozma nutq turlari va ularning o'quvchilarga ta'siri

O'quvchilarga turli yozma nutq turlarini o'rgatish, ularning yozma ko'nikmalarini kengaytiradi. Quyidagi yozma nutq turlari o'quvchilarga turli ko'nikmalarni o'rgatadi:

Insho: O'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashga yordam beradi. Insho yozish ularni muntazam ravishda yozishga, fikrni to'g'ri va tartibli ifodalashga o'rgatadi.

Maqola: O'quvchilarga muayyan bir mavzu haqida ma'lumot berish va o'z fikrlarini to'g'ri asoslashni o'rgatadi. Maqola yozish analitik fikrlashni, dalillarni tahlil qilishni va mantiqiy yakunlarga kelishni rivojlantiradi.

Hikoya va she'r: Badiiy yozma nutq shakllari, o'quvchilarni ijodkorlikka, tilni rang-barang ishlatishga va badiiy tasavvurni ifodalashga o'rgatadi.

Hisobot va ilmiy ish: Yozma nutqning rasmiy va ilmiy shakllari o'quvchilarni aniq, ilmiy tilda yozish va faktlarni taqdim etish bo'yicha o'rgatadi. Bu turdagi yozishmalar ayniqsa, maktabda ilmiy tadqiqotlarni taqdim etishda muhimdir.

4.Yozma nutqni rivojlantirishga oid ba'zi tavsiyalar

Qat'iy yozuv rejasi: Yozishdan oldin reja tuzish - matnning aniq va mantiqiy bo'lishiga yordam beradi. Reja orqali o'quvchilar o'z fikrlarini tizimli ravishda joylashtiradilar.

Qayta ko'rib chiqish va tahrir qilish: Yozilgan matnni qayta ko'rib chiqish va xatolarni tahrir qilish yozma nutqni rivojlantirish jarayonining ajralmas qismidir. Bu, o'quvchining matnni yaxshilash va o'z fikrini yanada aniqroq ifodalashiga yordam beradi.

O'qish va baholash: O'quvchilarga yozgan matnlarini o'qib, ularni baholash orqali ularga o'z yozish ko'nikmalarini takomillashtirish imkonini yaratish kerak.

Yozma nutq o'quvchining fikrlarni aniq, izchil va to'g'ri tarzda ifodalashini ta'minlaydi. Yozma nutqni rivojlantirish, o'quvchilarga kommunikatsiya ko'nikmalarini oshirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, va ilmiy yondashuvni o'rganish imkoniyatlarini

yaratadi. Shu bilan birga, yozma nutq o'quvchilarning yozishdagi ishonchini oshiradi va kelajakdagi ta'lim va professional hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Biror asar matn ustida ishlashda ham bu talablarni unutmaslik lozim. O'quvchilarda ijodiy fikrlash va ijodiy matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga oid tashkiliy-metodik ishlarni asosan o'tilgan darsni mustahkamlash jarayonida, shuningdek, uy vazifalari bajarishga yo'llanma berish davrida amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Prezident farmoni 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni

2. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.

3. Abdullayeva F. TA'LIM TIZIMI SIFATINI OSHIRISHDA PISA VA TIMSS KABI XALQARO TADQIQOTLARNING ROLI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

4. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-50.

5. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

6. Nurullayevna A. F. ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ILMIY OMMABOP MAQOLALARNI O'RGATISH //БАРҚАРОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 406-409.

7. Kurbanova S. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ–ЦЕЛОСТНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА КУРБАНОВА ШОИРА НАРЗУЛЛАЕВНА, АБДУЛЛАЕВА ФЕРУЗА, ОЧИЛОВА ГО //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

8. Курбанова Ш. Н., Абдуллаева Ф., Очилова Г. О. Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса //новые педагогические исследования: сборник статей IV. – 2021. – С. 20.

9. Qurbonova S. N., Abdullayeva F. TARBIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1030-1035.

10. Абдуллаева, Ф. Н. (2022). BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ILMIY-OMMABOP MAQOLALARNI O'RGATISHNING METODIK IMKONIYATLARI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.034> Abdullayeva Feruza Nurilloyevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi.

Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.

11. Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.

ПЕРИОДИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ УЗБЕКСКОЙ И РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Преподаватель Бухарского государственного педагогического института

Райхонова Зебинисо Шамсидиновна

Студентка Бухарского государственного

педагогического института

Халимова Маржона

Аннотация: Статья посвящена сравнительному анализу этапов развития узбекской и русской литератур, что позволяет выявить общие и специфические черты их историко-литературного процесса. В статье предлагается общий обзор периодизации и рассмотрение изменений в обеих литературах. Излагаются литературные произведения разных народов, через которых мы познаём их сильные стороны и слабости, сталкиваемся с актуальными социальными проблемами, что неизменно ведёт к сравнению с историей собственного народа. В заключении обобщается взаимовлияние русской и узбекской литературы в хронологиях развития.

Ключевые слова: литература, дастаны, «Золотой век Тимуридов», древнерусская литература, жития святых, летопись, поучение, классицизм, футуризм, рубай.

Литература служит живым отражением культуры народа: истории их жизней, мыслей и социальных трансформаций. В её зеркале запечатлены не только экономические реалии и общественные пороки, но также интересы и интеллектуальный потенциал общества на протяжении определённых эпох. Через чтение литературных произведений разных народов мы познаём их сильные стороны и слабости, сталкиваемся с актуальными социальными проблемами, что неизменно ведёт к сравнению с историей собственного народа. Сопоставление узбекской и русской литературы открывает необъятное поле для анализа. Обе традиции обладают глубокой историей, славной галереей писателей-классиков и поэтов-гениев. Их формирование происходило под воздействием уникальных культурных, политических и социально-исторических условий. Исследуя эти литературные потоки — от тематики до жанровой палитры, исторического контекста — мы обнаруживаем не только различия, но и особую глубину взаимосвязей.

Рассмотрим **первый этап** развития литературы двух народов.

Узбекская литература корнями уходит в древность. Её основание заложено на фундаменте народного творчества: пословиц, поговорок, дастанов — эпических произведений великой значимости. Среди произведений этой эпохи выделяются шедевры «Кунтугмыш», «Алпамыш-Батыр», «Гороглы» и легендарная история любви в лице героев «Ширин и Шокар». Рассматривая хронологию узбекской литературы, можно выделить первый период — *от XI до XVI века*. Этот этап заложил основы

национальной идентичности через литературное наследие. Исламизация тюркских народов оказала фундаментальное влияние, став мощным стимулом для культурного расцвета Средней Азии. В это время узбекская литература изумляет своим разнообразием и глубиной:

1. «Нравственно-просветительский и романтико-философский расцвет»: На страницах истории выделяются такие мастера слова, как Махмуд Пахлавани с его оригинальными философскими размышлениями.

2. «Рождение узбекской письменности»: Юсуф Хас Хаджиб Баласагуни и Махмуд аль-Кашгари становятся пионерами, создавая шедевры как «Кутадгу билиг» (Ю.Баласагуни), «Хибатул хакоик» (А. Югнаки) и знаменитого словаря тюркских наречий — фундаментального труда Махмуда Кашгари.

3. «Тюркоязычная литература Средней Азии»: Появляются такие произведения, как «Диван» Ахмада Яссави. Возрождается «Золотой век Тимуридов»:

- Сайид Ахмед и Лутфи возвеличивают идеалы любви в поэме «Гуль и Новруз».
- Великий Алишер Навои — гений чагатайской литературы, создатель диванов с газелями и рубаями. Его произведение «Пятерица» занимает особое место.
- Поэт Дурбек оставил после себя любовную поэму «Юсуф и Зулейха», написанную на староузбекском языке.

Этот период характеризуется не только интенсивным развитием литературных жанров, но и глубоким философским осмыслением жизни. Творения узбекских писателей этого времени стали основой для последующих поколений литераторов, формируя неповторимый облик национальной культуры.

Русская литература с XI века, также имеет древние корни, о чем свидетельствуют такие произведения, как «Слово о полку Игореве». Первым периодом в формировании русской литературы считается «древнерусская литература» и характерна связью с [болгарской](#) и [византийской](#) литературными традициями и [христианской](#) направленностью. В этом периоде появились письменные произведения, которые были созданы на территории Киевской и Московской Руси, охватывающий промежуток между XI-XVII веком.

Письменность пришла на Русь вместе с христианством, а потом появилась письменная литература. Сознание Древней Руси было религиозным. Христианство предоставляла языку роль посредника между людьми и высшей реальностью. Текст принимали как откровение, так как сообщал Божественные истины. Тексты были связаны с правилами [святых отцов](#), [дидактическими поучениями](#), толкованиями и гимнами. Особое положение занимает почитание памяти [святых](#), захватывающий широкий круг текстов. Литература Руси решала главным образом внелитературные предназначения. Большинство древнерусских литературных произведений, носит религиозно-[учительную](#) и [богословскую](#) направленность, включительно летописные памятники. Истории, записанные в летописях, с XI века, воспринимались

в основном как реализация Провидения.

Основные черты древнерусской литературы: отсутствие авторства, произведения носили исторический или религиозный характер, были лишь летописцы, свод правил по которым формировались произведения-это ход событий, характеристики героя, поведение, медленное развитие (связанно недостаток грамотных людей, так как книги были рукописными,). Жанры древнерусской литературы так же были разнообразными и отличались от современных, к ним относились:

- Летопись (например, «Повесть временных лет»)
- Поучение (например, «Поучение Владимира Мономаха»)
- Слово (например, «Слово о Законе и Благодати»)
- Житие (например, «Житие Сергия Радонежского»)
- Хождение (например, «Хождение за три моря»)
- Воинская повесть (например, «Сказание о Мамаевом побоище»)

Эти литературы развивались под воздействием исторических и социальных условий, что проявилась в их темах и стилях.

Русская литература развивалась в основном в церковных летописях, а также как и узбекская литература в устном народном творчестве. Литература ранних веков на Руси раскрывает нам биографию священников, нравственное поведение и их достойные заслуги перед обществом на моральное усовершенствование народа. Также представляются настоящие богатыри Руси, с восхитительными подвигами и своим величием перед обществом.

Узбекская литература больше поднимает философские взгляды на мир, заставляющие человека обдумать свою жизнь, прожитое им. Она тоже, как и русская развивается через устную речь. Узбекская литература ранних веков, описывает различные военные походы, подвиги воинов за Родину. Читая и русскую и узбекскую литературу ранних веков, возвышается у человека чувство патриотизма, преданности, целомудрия и благоразумие.

Второй этап в узбекской литературе длится, начиная с XVI до XIX века. Этот этап проявляется переходом к реалистическим произведениям. Для него свойственно прежде всего, более правдивое отражение картин истинности.

Среди наиболее выдающихся личностей этого периода можно отметить Бабарахима Машраба, Мухаммада Салиха и Захириддина Мухаммада Бабура. В тюркской поэме «Шейбани-наме» Мухаммед Салих изобразил исторические события в жизни [XVI века](#). До нас дошли автобиографический труд и небольшой лирический диван «[Бабур-наме](#)» [Захириддина Мухаммада Бабура](#). Именно они впервые затронули

реальные картины того времени, что в большей степени внесла вклад развитию реалистических тенденций в следующей классической узбекской литературе. Поэма узбекского бухарского поэта Маджлиси «Киссаи Сайфульмулюк» (начало XVI в.) стала знаменита не только во всем тюркском мире, но и была одной из первых тюркских светских книг, напечатанных в типографии Казани.

А также узбекский поэт Сайкали создал дастан «Бахрам и Гуландам».

Известное стихотворное произведение Суфи Аллаяра «Саботул ожизин», которое было написано на узбекском языке было отведено суфийской философии и позже стало учебным пособием для медресе [Коканда](#), Бухары и Хивы. Произведение было несколько раз переиздано в [Пакистане](#), Саудовской Аравии, Турции и России (Казани).

Этот период отличается от других проявлением прекрасных женских образов, то есть поэтесс Увайси, Надыры и Махзуны. Эти поэтессы, как и поэты создавали реалистические произведения в узбекской литературе. Женская любовная лирика в узбекской литературе это была неповторимым новшеством. Вместе с тем известными поэтами этого периода были Агахи, Мунис Хорезми, а писателями Мукими, Фуркат, Аваз Отар-оглы, Завки, Мухаммаднйаз Камил. Их творчество отличалось демократизацией и новаторскими в узбекской литературе. Суть этих произведений являются актуальным и в нынешнее время, своим сатирическим и юмористическим направлением. Они считались демократическими представителями XVII века.

Русская литература XVIII века открывает как-бы шторы, чтобы показать конкретно социальную жизнь народа этого периода. Особое воздействие на развитие русской литературы послужили ряд реформ Петра I, и своеобразные принципы во время правления Екатерины II. В этом периоде литераторы критикуют преклонение перед иноязычеством, возвышая национальное самосознание. Они интересуются своим народом, традициями и бытом русских.

В этот период начинает развиваться ряд литературных направлений и формируются новые литературные школы. На протяжении XVIII века русская литература достигла нового уровня, сравнимого с европейскими странами. В это время на нее оказывали влияние немецкая, французская и английская культуры, но в результате русский культурный контекст выработал свои уникальные традиции. Уже в конце XVII века наблюдается стремление к реализму — писатели стремятся максимально точно передать реальность в своих произведениях. Литература становится наравне с другими искусствами, такими как живопись и музыка, и отвечает запросам культурной жизни общества. Она трансформируется из церковной в светскую, пропагандируя идеи морали, добра и справедливости. Произведения этого времени показывают, что все люди имеют одинаковые чувства, включая царя, который тоже является человеком и обязан служить своему народу, а крестьяне — это тоже люди, способные к чувствам и

страданиям. Европа несомненно оказала влияние на развитие русской литературы XVIII века, однако она смогла адаптировать эти идеи и вырастить свои собственные высокоморальные концепции.

В Золотом веке русского словесного искусства выступает Михаил Васильевич Ломоносов – истинный новатор, заложивший основы современного литературного языка. Его стремление к научному подходу в культуре привело к созданию Московского университета и славянской школы; его труды направлены на демонстрацию древности и цивилизованности русского народа.

Эпоха Просвещения в России олицетворяют такие светочи:

- Феофан Прокопович, чьё произведение «Владимир» стало знаковым для театра;
- Антиох Кантемир – отец классицизма на русской почве, мастер сатирических жанров;
- Василий Кириллович Тредиаковский, разработавший уникальную силлаботоническую систему стихосложения.

В литературе этого периода доминирует классицизм с его четким противопоставлением добра и зла. Возникают яркие образы героев: положительных и отрицательных, чьи фамилии становятся символами их сущности. В жанровом многообразии расцветают трагедии А.П.Сумарокова, оды М.В.Ломоносова, эпопеи; наряду с ними развиваются комедии Д.И.Фонвизина и басни Кантемира – сатирические стрелы эпохи.

До XVIII века в России не существовало ни одного печатного издания подобных современным газетам или журналам. Возникновение журналистики ознаменовано первыми «Ведомостями» Петра I, а затем появлением литературно-критических журналов: «Всякая всячина», «Труть» и «Живописец». Это был золотой век интеллекта, когда культ науки закладывал фундамент для будущих высот русской литературы. Эпоха Просвещения стала не просто переходным этапом – она явилась мощной пружиной, запустившей механизм великих достижений в XIX столетии.

Золотой век русской литературы, назвала свою высь во второй половине XIX века: именно тогда блестящие мастера слова взойшли на вершины литературы. Их творения, проникнутые глубоким смыслом и неподдельным талантом, до сих пор покоряют сердца читателей по всему миру. Вершина поэзии этого золотого времени – Александр Сергеевич Пушкин; в его ряды также вошли Михаил Юрьевич Лермонтов, Фёдор Иванович Тютчев, Константин Николаевич Батюшков и многие другие литераторы: Алексей Антонович Бестужев-Марлинский, Василий Андреевич

Жуковский. Особенно выделяются герои их произведений – свободолюбивые персонажи вроде Татьяны Лариной из "Евгения Онегина" или Чацкого у Грибоедова. Писатели этого периода проповедовали идеалы личной и общественной свободы, что часто приводило к конфликтам с официальными кругами. В результате возникают тайные общества, объединяющие литераторов в борьбе за свои убеждения. Среди ярчайших представителей – Александр Сергеевич Грибоедов, чьё произведение "Горе от ума" обличает пороки высшего света; Михаил Юрьевич Лермонтов, чьи творения пронизаны философскими размышлениями и поддержкой декабристских идеалов свободы; Антон Павлович Чехов с его сатирическим взглядом на дворянские нравы. Несмотря на преследования со стороны властей, наследие "Восхитительной эры" заняло почётное место в мировой культуре.

Если на первом периоде обеих литератур особое внимание уделялось на философские размышления и связь человека с Сверхъестественными силами, то в этом периоде мы видим, что литераторы показывают больше социальную среду. Они затрагивают душу человека, его переживания, чувства. Также в этом этапе литература открывает нам противоречия между людьми, недоразумения низших слоёв населения с ожесточёнными чиновниками. Такие перемены в жизни существуют в каждом веке, даже актуальна и сейчас взаимоотношения людей. И благодаря этому нам очень понятливы и интересны произведения этого периода.

Третий период в развитии литературы – это *узбекская литература XX века*: эра поисков и преобразований. Это время характеризуется как взлёты духа творчества, так и неожиданные повороты его развития. Таковым этапом отметился расцвет новых жанров в национальной литературе, что предопределило её облик на столетие вперёд. Лица этого периода – Фитрат Абдурауф, Хамза, Кадыри Абдулла, Гулям Гафур, Айбек и Алимжан Хамид – стали мостами между классикой и нововременностью узбекской словесности. Их творения не только отражали дух времени, но и бережно сохраняли наследие предшествующих эпох. Именно эти авторы заложили фундамент современной узбекской литературы. XX век стал поворотным в истории национальной культуры: сложный и ответственный, сопоставимый по значимости с предыдущими столетиями. Писатели поднялись на новый уровень мастерства, создавая произведения, соответствующие актуальным литературным стандартам мирового масштаба.

Узбекская литература не просто удерживала позиции в глобальном контексте – она выделялась неповторимостью и самобытностью. Саид Ахмад, Мухтар Аскад, Якубов Адыл, Кадыров Примкул, Вахидов Эркин, Арипов Абдулла и многие другие стали символами эпохи: их имена облетели весь мир благодаря талантливым

произведениям. Они не только завоевали признание в узких кругах – их творения оставили глубокий след в современной литературе, став её гордостью и достоянием.

Серебряный век *русской словесности*. Исторический период с поздней XIX – раннюю XX столетий получил название Серебряного века в русском литературном процессе благодаря сверкающему многообразию изумительных произведений. Этот этап коренится в наследии Золотого века, где отзвуки гениев Пушкина и Тютчева, Лермонтова и Чехова пронизывают каждое слово новых авторов. Особенные представители Серебряного времени: Александр Блок, Иван Бунин, Николай Гумилёв, Сергей Есенин; Анна Ахматова, Виктор Маковский, Алексей Куприн и многие другие. В рамках этого периода выделились следующие литературные движения:

- «Символизм», где ключевым было разочарование в научном прогрессе и идеализация духовных ценностей;
- «Акмеизм» – акцент на материальности, конкретности образов и тем;
- «Футуризм», ставящий под сомнение культурные устои и традиции;
- «Имажинизм», сосредоточенный на образе, метафоричности и анархических мотивах.

Советский период русской литературы – эпоха радикальных перемен в культурной жизни страны. Здесь сошлись реалистические традиции с патриотизмом, народностью и гуманизмом. Основопологающим направлением стала социальная реальность через призму романа как главного жанра. Советская литература возвысила образ строителя нового общества на передний план. В это время расцвели новые литературные формы: от романов до поэм, а также сформировались такие явления, как социальный реализм и советский фольклор. Среди ярких представителей – Максим Горький, Николай Островский, Марина Цветаева, Виктор Аксёнов, Михаил Булгаков и многие другие.

Узбекская и русская литература этого периода больше близка к современной литературе, так как в контексте меньше встречаются неизвестные нам архаизмы. Также общественная жизнь, социальные проблемы, нравственные пороки людей в какой-то степени подобны нашему бытию. Как стала известно литературы этого этапа расширяются многочисленностью писателей и поэтов. Значительно увеличивается количество произведений в различных жанрах и направлениях. Также каждая литература имеет свой родной язык с своеобразным сюжетом показывающий традиции, социальные реальности своего народа.

Центральные темы узбекской и русской словесности – любовь, природные красоты, отстаивание социального равенства и национальной самобытности. Поэты Узбекистана: Навои с его восхвалениями дивной природы и чувств человеческих чувств; Джалалиддин Руми, покоряющий глубинами эмоций – параллельно русским мастерам слова Пушкину и Лермонтову. Социальное неравенство, нищету и угнетение рассматривают как узбекские авторы-Абдулла Кадыри, так и классики русской литературы-Максим Горький в начале XX века – оба вскрывая пороки общества через художественное слово. Фольклорные традиции обеих культур неразрывны: у узбеков это героические эпосы, как «Алпамыш», хранящие историю и нравственные ценности; у русских – от былин до народных сказок, формирующие национальное самосознание.

Исторический контекст оставил глубокий след: колониализм, войны и революции в XX веке для русской литературы стали источником острых социально-политических сюжетов; после обретения независимости узбекская словесность сосредоточилась на национальной идентичности и культурном наследии. В жанровом многообразии: восточные формы (газели, рубай) в узбекской поэзии контрастируют с классическими русскими романами и драматургией; однако обе традиции активно развиваются, исследуя новые художественные подходы к самовыражению.

Взаимодействие узбекской и русской литературы XX века – яркий пример взаимопроникновения культурных традиций. Русская словесность тесно вплелась в ткань узбекского литературного процесса, обогатив друг друга идеями и формами. Гафур Гулям стал мостом между Востоком и Западом. Этот писатель стал знаковой фигурой для русской литературы, привнеся восточные темы и глубины в русское искусство слова.

Сопоставление узбекской и русской литератур открывает богатейшие перспективы:

- Культурные параллели вырисовываются через общие мотивы: любовь к природе, социальная справедливость, национальное самосознание.

- Разнообразие стилей: от восточных форм в узбекской поэзии (газели, рубай) до классической русской прозы и драматургии. Эти литературные диалоги подчеркивают универсальность художественных исканий, вскрывают глубинное понимание культурных особенностей обеих традиций и обогащают мировоззрение, демонстрируя многообразие человеческого опыта.

Изучение узбекской и русской литературы становится ключом к расширению горизонтов восприятия искусства слова в глобальном контексте.

Список литературы:

1. <https://vk.com/@umsch10lit-periodizaciya-russkoi-literatury#>
2. <https://www.ziyouz.uz/ru/publitsistika/literaturovedenie>
3. «Лекции по русской литературе» Владимир Набоков.
4. Зарубежная литература. Эпоха Возрождения (хрестоматия), составитель Б. И. Пуришев. — М., 1976
5. Древнерусская литература : [арх. 21 октября 2022] / Калугин В. В. // Россия [Электронный ресурс].
6. Абдумавлянов А., Бабаханов А., История узбекской литературы, Таш., 1966: История узбекской советской литературы, М., 1967;
7. Кор-Оглы Х., Узбекская литература, 2 изд., М., 1976;
8. Зоидов В., Ўзбек адабиёти тарихидан, Тошкент, 1961;
9. Эргашева Д. К. Культурологический аспект художественного произведения //Мировая наука. – 2020. – №. 11 (44). – С. 169-172.

ЁШЛАРИМИЗНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА ТАРБИЯВИЙ ВА МАФКУРАВИЙ ИШЛАРНИНГ МАЗМУНИНИ ЎРГАНИШ

Abdullayev Yo'ldir Ziyayevich, BuxDPI Harbiy ta'lim fakulteti o'qituvchisi, dotsent
yulchi-nvo@mail.ru

Темиров Ўлмас Хамидович, BuxDpi Harbiy ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Аннотация: Мазкур мақолада Президентимиз Шавкат Мирзиёев алоҳида таъкидлаганларидек ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда тарбия ва мафкурани мазмун моҳиятини очиб бериш ва чақирувга қадар ёшларни Ўзбекистон Республикаси Президенти - Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондонига, Ватаннинг мустақиллик тимсолларига садоқат, фаол фуқаролик позицияси ва юксак ватанпарварлик руҳида тарбиялашга эътиборни қаратиш тўғрисида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: ватанпарварлик, компетент, яхлит, жамият, техника, миллий рух, мафкура, интеллектуал, илм, заковат.

ИЗУЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ И ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО ВОСПИТАНИЮ НАШЕЙ МОЛОДЖИ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

Аннотация: В данной статье наш Президент Шавкат Мирзиёев особенно подчеркнул, что при воспитании молодого поколения в духе патриотизма, необходимо раскрывать важное значение воспитания и идеологии, также он подчеркнул что особое внимание необходимо обратить на воспитании допризывной молодёжи в духе высокого патриотизма и активной гражданской позиции, преданности Президенту Республики Узбекистан - Верховному Главнокомандующему Вооружёнными Силами и символам независимости нашей Родины.

Ключевые слова: патриотизм, компетент, полноценный, общество, техника, национальный дух, идеология, интеллектуал, знания, интеллект.

STUDYING THE CONTENT OF EDUCATIONAL AND IDEOLOGICAL WORK IN EDUCATING OUR YOUTH IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM

Annotation: In given clause our President Shavkat Mirziyoyev especially has emphasized, that at education of young generation in spirit patriotism, it is necessary to open the important meaning(importance) of education and ideology, also he has emphasized that

the special attention is necessary for paying on education pre-conscription of youth in spirit high patriotism and active civil position, fidelity to the President of Republic of Uzbekistan - Supreme Commander -in-chief by the Armed Forces and symbols of independence of our Native land.

Key words: patriotism, high-grade, society(community), engineering, national spirit, ideology, intelektual, knowledge, intelligence.

– Ёшлар орасида “Мен Сизнинг ёнингизда туриб, камарбаста бўламан!” деб кўзи ёниб турган, билимли, жасоратли йигит-қизлар борлигига ишонаман. Етакчиликнинг, ўз ортидан эргаштиришнинг энг тўғри йўли шахсий ўрнак ва намуна бўлишдир. (Ш.Мирзиёев)

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев алоҳида таъкидлаб ўтганларидек, “Ҳозирги кунда дунёда олдиндан айтиш қийин бўлган вазият ҳукм сураётган мураккаб бир шароитда мамлакатимиз хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини, жамиятимизда тинчлик ва тотувликни таъминлаш нақадар муҳим аҳамиятга эга эканини чуқур англаган ҳолда, биз 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича қабул қилинган Ҳаракатлар стратегиясида юртимиз муҳофаа салоҳиятини янада мустаҳкамлаш ва Қуролли Кучларимизни ривожлантиришни устувор йўналишларидан бири сифатида белгиладик.”¹ деганларида Давлатимиз Миллий Армиямиз, унинг бугунги куни ва келажаги учун ҳам тааллуқлидир.[1] Чунки, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барқарор характерга эга бўлганда, Армиянинг вазифаси давлат чегаралари ва ҳудудини ҳимоя қилиш учун, унинг замонавий ҳарбий техника ва қурол-яроғ билан таъминланганлиги, шахсий таркиб салоҳиятининг юксак даражада бўлишини тақозо этади.

Шунинг учун ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Ҳар қандай таҳдид ва хатарларга муносиб зарба беришга тайёр миллий армиямиз – халқимиз, мамлакатимизнинг ишончли ва мустаҳкам қалқонидир. Шунинг учун биз ҳозирги кунда ҳарбий кадрларнинг жанговор қобиляти ва тайёргарлиги билан бирга, ватанпарварлик тарбиясига жиддий аҳамият қаратяпмиз. Яъни ҳар бир аскар ва сержантда, офицер ва генералда, бутун шахсий таркибда миллий рух ва ғурур, кучли бўлиши керак. Миллий рух, бу – енгилмас куч. Миллий рух кучли бўлса, ирода, жанговор салоҳият ҳам юқори бўлади. Келажакда ҳарбий бўлишни орзу қиладиган ботир фарзандларимиз миллий руҳни, муқаддас Ватан тақдири учун масъулият туйғусини қаердан олади? Ватанимиз бой тарихидан, Жалолиддин Манғуберди, Амир Темури каби буюк аждодларимиз жасоратидан олади. Ўз оиласи, меҳрибон ота-онаси

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ташкил этилганининг 26 йиллиги ва Ватан ҳимоячилари куни муносабати билан байрам табриги. “Халқ сўзи” газетаси 2018 йил 13 январ.

ҳамда эл-юртимизнинг ишончи, ғамхўрлиги ва эътиборидан олади. Ёшларга ҳамиша ўрнатилган ва намуна бўлиб келаётган сиз каби фидойи ҳарбийлардан олади”², деб таъкидлаган сўзларида чуқур маъно, мазмун ва моҳиятга эга эканлигига алоҳида эътибор қаратиб чақириқча ёшларимизни тарбиялашда алоҳида муҳим ўрин тутишини билишимиз зарур. [2]

Айниқса, бугунги кунда дунёда жадаллик билан кечаётган глобал ўзгаришлар, терроризм, наркобизнес, айрим мамлакатларининг ички ишларига аралашиб, “демократияни экспорт қилиш”, халқаро ҳуқуқ меъёрларни бузилиши каби ҳолатлар рўй бераётган бир даврда ҳарбийларнинг ватанпарварлиги, юксак ахлоқи ва маънавияти ўта муҳим бўлган омилга айланиб бораётганлиги бежиз эмас.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномаларида ҳозирда жаҳон миқёсида глобаллашув ва рақобат тобора кучайиб бораётганлиги, унинг таъсир доирасини эътиборга олиш, биз, бугунги кунда дунёда юз бераётган туб ўзгаришлар жараёнида эгаллаб турган ўрнимизни ҳолисона ва танқидий баҳолашимиз, тобора ошиб бораётган ҳаёт талабларига жавоб беришимиз, кечаётган давр билан ҳамқадам бўлишимиз, мамлакатимиз иқтисодиётини янада юксалтириш ва халқимиз фаровонлигини ошириш шарт эканлигига алоҳида эътибор берилган. [9]

Ҳозирги даврда, айниқса ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш учун демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш борасида аниқ мақсадга йўналтирилган ишлар олиб борилаётган шароитда миллий Армиямиз фаолиятида аниқ шакллантирилган ахлоқий қарашлар ва қадриятлар тизими зарур, деб ўйлаймиз.

Шунаёки экан Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Ш.М.Мирзиёевнинг Қуролли Кучларнинг 27 йиллиги муносабати билан Ватан ҳимоячиларига йўллаган байрам табригида белгилаб берилган вазифалар, ҳарбий-ватанпарварлик, маънавий-ахлоқий тарбия ишларни ташкиллаштириш ва ҳуқуқий тартиботни мустаҳкамлаш талабларидан келиб чиққан ҳолда чақирувга қадар ёшларимизни юксак маънавий фазилатлар, мустаҳкам ирода ва Ватан тақдири учун масъулият ҳиссини камол топтириш, уларнинг онги ҳамда қалбига миллий ғоя ва мафкурани чуқур сингдириш, фаол ҳаётий позициялари ҳамда ҳарбий хизмат мажбуриятларини онгли равишда, юксак масъулият билан бажариш кўникмаларини шакллантириш мақсадида маънавий-маърифий тайёргарлик машғулотлар сифатини ошириш бўйича мақсадли ишлар олиб борилмоқда.[3]

² Мирзиёев Ш.М. Миллий Армия ва халқимиз қанча яқин, бир тану бир жон бўлса, шунча қудратли бўлади/“Халқ сўзи” газетаси 2018 йил 13 январ.

Авваломбор ёшларимизни тарбиялашда тарбиявий ва мафкуравий ишларнинг мазмун ва моҳиятига урғу бериб ўтсак.

Тарбия – шахсда муайян жисмоний, руҳий, ахлоқий, маънавий сифатларни шакллантиришга қаратилган амалий педагогик жараён; инсоннинг жамиятда яшаши учун зарур бўлган хусусиятларга эга бўлишини таъминлаш йўлида кўриладиган чоратadbирлар йиғиндиси.

Ҳарбий хизматга тайёрланадиган ёшлар билан олиб бориладиган тарбиявий ва мафкуравий ишлар умумий вазифалар билан бир қаторда алоҳида мақсадларга эга. Чунки ҳарбий раҳбар учун тарбияланган бўйсунувчига, инсонга эга бўлиш етарли эмас, унинг учун ўзининг хизмат вазифасини яхши биладиган, ҳақиқий профессионал ҳарбий хизматчи, ҳарбий мутахассис бўлиб етишиши керак. Бундай бўйсунувчини ҳар бир раҳбар ўзи тарбиялайди.

Мафкура – муайян ижтимоий гуруҳ ёки қатламнинг, миллат ёки давлатнинг жамият эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий ривожланиш тамойилларини ифода этадиган ғоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалар тизимидир. [4]

Ҳар қандай мафкуралар бир тизимга солинган ғоялар мажмуидан иборат бўлади. Шу сабабли дунёқарашнинг асосини ва муайян ишонч-эътиқоднинг асосини ҳам ғоялар ташкил этади.

Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараш ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғоялар тизими жамият мафкурасидир. Бинобарин, миллий мафкура ҳар қандай халқни-халқ, миллатни-миллат қиладиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равшан чароғон этадиган маёқдир.

Тарбиявий ва мафкуравий ишлар – бу бўлажак ҳарбий хизматчиларда ватанпарварлик, фидойилик, ўз бурчига садоқат, Ватан ва миллат тақдирига дахлдорлик, юксак эстетик дид ва кенг дунёқараш каби ахлоқий фазилатлар ва профессионал кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган узлуксиз ва тизимли равишда амалга ошириладиган фаолиятдир.

Тарбиявий ва мафкуравий ишларининг стратегик мақсадларини кўриб чиқадиган бўлсак, уларни қуйидагича белгиласа бўлади. Масалан:

-чақирувга қадар ёшларни Ўзбекистон Республика Президенти - Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондонига, Ватаннинг мустақиллик тимсолларига садоқат, фаол фуқаролик позицияси ва юксак ватанпарварлик руҳида тарбиялаш;

-чақирувга қадар ёшларда миллий армиямизнинг қудратига, халқимизнинг тинчлигини ва осойишталигини ишончли ҳимоя қилишга қодир эканлигига қатъий ишончини шакллантириш;

-чақирувга қадар ёшларнинг маънавий-ахлоқий руҳини кўтариш ва доимий равишда уни қўллаб-қуватлаб туриш.

Ёшларимизни тарбиявий ва мафкуравий ишларини тадбиқ этишда қуйидаги йўналишлар, шакллар ва усулларини кўриб чиқамиз.

Биз тарихдан биламизки, маънавияти бой инсон ўз Ватанининг тақдири, унинг ривожига ва ҳимояси учун доим тайёр тура олади. Шу боис ҳам бизнинг жамиятимиз қалби тоза, имон-эътиқоди мустаҳкам, ҳалол-покиза, гўзал ахлоқли, хушмуомалали, маънавий баркамол инсонларни тарбиялаш масаласини бугунги куннинг энг долзарб вазифалари қаторига киритган. Шахс, унинг тарбияси ҳар қандай жамиятда бўлгани каби бизнинг юртда ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Шу ўринда машҳур Ватандошимиз Абдулла Авлониёв айтганларидек: *“Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидур”* - деган фикрлари бугунги кунда дунёда содир бўлаётган глобаллашув жараёнларининг турли салбий таъсирларидан ҳимояланишнинг ягона йўли, ёшларни замон талаблари асосида тарбиялаш зарурлигини яна бир бор исботламоқда.[7]

Тарбиявий ва мафкуравий ишлар асосан маънавий, маърифий, маданий, ахлоқий-руҳий йўналишлардан иборат бўлади.

Тарбиявий ва мафкуравий ишларда маънавий-маърифий тайёргарлик, маънавият соати, тезкор ахборот, китоб мутооласи, савол-жавоб кечалари, викториналар, экскурсиялар, мавзувий кечалар. “Мардлик ва жасорат” дарслари, учрашувлар (шоир ва ёзувчилар, фан ва маданият арбоблари, фахрийлар ва ёшлар билан), ҳарбий-ватанпарварлик акциялари, музей ва театрларга ташрифлар, телекўрсатувлар томошаси ва муҳокамаси, яқка тартибдаги суҳбат, умумий йиғилишлар, спорт ва интеллектуал уйинлар, кўрик-танловлар, яқунлар, тахлилий ишларни ўтказиш, ахлоқий-руҳий тайёргарлик машғулотлари ва машқларини унинг шаклларига мисол қилиб кўрсатсак бўлади.

Тарбиявий ва мафкуравий ишларнинг усулларига ишонтириш, рағбатлантириш, намуна, машқ, мусобақа, танқид, ўз-ўзини танқид қилиш ва ўзини-ўзи мажбурлашлар киради.

Хулоса қилиб айтганда, Чақирувга қадар ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда мустақил фикрлашга ва кенг дунёқарашли, иймон-эътиқоди ва иродаси мустаҳкам, маънавиятли ва фидойи, ҳар қандай шароитда Ватан муҳофафасига шай ҳарбий хизматчиларни тарбиялаш, уларнинг мантикий, ижодий ва тахлилий фикрлаш доирасини кенгайтириш, она Ватан тақдири учун юксак масъулият ва жавобгарлик хусусиятларини ривожлантириш ҳамда матонат ва жасоратда, ота-боболаримиздан ўрнатилган қадриятларга эътиборни қаратишимиз керак.

Ҳозирги шарт-шароитда нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак. Илм йўқ жойда қолоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади.

Шундай экан Шарқ донишмандлари айтганидек, “Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир!” [5]

Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак деб ўйлайман.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ташкил этилганининг 26 йиллиги ва Ватан ҳимоячилари куни муносабати билан байрам табриги. /“Халқ сўзи” газетаси 2018 йил 13 январ.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий Армия ва халқимиз қанча яқин, бир тану бир жон бўлса, шунча қудратли бўлади/“Халқ сўзи” газетаси 2018 йил 13 январ.
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ташкил этилганининг 27 йиллиги ва Ватан ҳимоячилари куни муносабати билан байрам табриги. /“Халқ сўзи” газетаси 2019 йил 12 январ.
4. Мудофаа вазирлиги қўшинларида тарбиявий ва мафкуравий ишлар органи фаолиятини ташкиллаштириш. Услубий қўлланма.// Воениздат. Тошкент. 2019 й.
5. Мирзиёев Ш.М. Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги мактабда ёшлар билан учрашувда сўзлаган нутқи. Хоразм. 2019 й. 27 декабрь.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура.Т. I - Т: «Ўзбекистон», 1996.
7. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон шаёт – пировард мақсадимиз. «Ўзбекистон», 2000 йил. 28-29-б
8. “Mustaqil O‘zbekiston tarixi” Т.: 2000, 396 б.
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. // Янгиликлар халқ учун. Gazeta.Uz . Ташкент. 2019 й.
10. XOLIQOV, I. (2022). HARBIY TA ‘LIM FAKULTETI TALABALARIDA PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI. *Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali*, 2(2).
11. Roziqovich, X. I., & O‘tkirjonovich, E. U. (2023). HARBIY TA‘LIM FAKULTETI TALABALARIDA TARBIYAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISH USULLARI. *TA‘LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(3), 38-41.
12. XOLIQOV, I. (2022). Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasida milliy qahramonlarimizning o ‘rni. *Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali*, 2(2).
13. XOLIQOV, I. (2022). THE IMPORTANCE OF ARTISTIC LITERATURE IN THE MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH. *Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali*, 2(2).

Modallik kategoriyasining milliy madaniyatni ifodalashdagi roli

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,

BuxDU 1-bosqich tayanch doktoranti

Sattorova Shahlo Shavkat qizi

sattorovashaxlo@buxdupi.uz

Annotatsiya: Modallik kategoriyasi milliy madaniyatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada modallikning turli shakllari va ularning madaniy kontekstdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Modallik, tilshunoslikda, shaxsning fikrlarini, his-tuyg'ularini va niyatlarini ifodalash jarayonida ko'rsatmalarni belgilovchi kategoriyadir. Har bir milliy madaniyat o'ziga xos modallik shakllarini rivojlantiradi, bu esa til orqali o'ziga xos dunyoqarash va qadriyatlarni aks ettiradi. Maqolada modallikning nutqdagi o'rni, uning kommunikativ funksiyalari hamda milliy identitet bilan bog'liqligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: modallik, milliy madaniyat, tilshunoslik, kommunikativ funktsiyalar, identitet, fikr ifodasi, madaniy kontekst.

The role of modality category in the expression of national culture

Teacher of Bukhara State Pedagogical Institute,

1st course doctorate student (PhD) of BuxDU

Sattorova Shahlo Shavkat qizi

sattorovashaxlo@buxdupi.uz

Abstract: Modality category plays an important role in the expression of national culture. This article analyzes different forms of modality and their importance in cultural context. Modality, in linguistics, is a category that designates instructions in the process of expressing a person's thoughts, feelings, and intentions. Each national culture develops its own forms of modality, which reflect its own worldview and values through language. The article describes the role of modality in speech, its communicative functions, and its connection with national identity.

Key words: modality, national culture, linguistics, communicative functions, identity, expression of thought, cultural context.

Роль категории модальности в выражении национальной культуры

Преподаватель Бухарского государственного

педагогического института, 1-курс докторант БухГУ

Сатторова Шахло Шавкатовна.

sattorovashaxlo@buxdupi.uz

Аннотация: Категория модальности играет важную роль в выражении национальной культуры. В данной статье анализируются различные формы модальности и их значение в культурном контексте. Модальность в лингвистике — категория, обозначающая инструкции в процессе выражения мыслей, чувств и намерений человека. Каждая национальная культура вырабатывает свои формы модальности, которые через язык отражают ее собственное мировоззрение и ценности. В статье описывается роль модальности в речи, ее коммуникативные функции, связь с национальной идентичностью.

Ключевые слова: модальность, национальная культура, языкознание, коммуникативные функции, идентичность, выражение мысли, культурный контекст.

Kirish. Modallik kategoriyasi, tilshunoslikda va madaniyatshunoslikda muhim o'rin tutadi. U insonning fikrlash jarayonini, hissiyotlarini va munosabatlarini ifodalovchi asoslardan biridir. Milliy madaniyat esa, har bir xalqning o'ziga xos an'ana, qadriyat va urf-odatlarini to'plamidir. Ushbu maqolada modallik kategoriyasining milliy madaniyatni ifodalashdagi roli tahlil qilinadi.

Modallik — bu tilning ma'lum bir holatini ifodalovchi kategoriyalar to'plamidir. U insonning fikrlarini, his-tuyg'ularini va niyatlarini turlicha ko'rinishlarda aks ettiradi. Modallik orqali insonlar o'z his-tuyg'ularini, istaklarini va ehtimolliklarni ifodalaydilar. Masalan, "men buni qilishim mumkin" yoki "bu juda qiziq" kabi iboralar modallik kategoriyasiga kiradi.

Modallikning o'ziga xosligi shundaki, u nafaqat gaplarning ma'nosini boyitadi, balki ularni yanada aniqroq va samaraliroq qiladi. Tilshunoslar modallikni tahlil qilish orqali inson fikrlarini va ularning ifodalanishini chuqurroq tushunishga harakat qiladilar. Modallik yordamida biz nafaqat voqealarni tasvirlaymiz, balki ularga munosabat bildiramiz: qachonki biz biror narsani bajarishimiz kerak yoki qandaydir natijaga erishishni istasak.

Shuningdek, modallik kommunikativ jarayonda ham muhim ahamiyatga ega. U odamlar orasidagi muloqotdagi noaniqliklarni bartaraf etishga yordam beradi va fikrlar almashinuvida aniqroq ifoda etilishiga xizmat qiladi. Fikrlarni modallar orqali ifodalash orqali biz boshqalarga o'z niyatimizni aniqroq yetkazamiz.

Bu maqolada modallikka oid asosiy tushunchalar, uning turlari hamda tilshunoslikdagi ahamiyati haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, modallikning kundalik hayotdagi qo'llanilishi misollari keltiriladi hamda uning psixologiya va mantiqda qanday rol o'ynashi haqida fikr yuritiladi. Modallikni chuqurroq anglash orqali biz nafaqat tilni yaxshiroq o'rganamiz, balki inson tabiatining murakkabligini ham yaxshiroq tushunamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. *Lug'aviy tahlil:* Modallikning lingvistik asoslari va uning

turli tillardagi ifodalanishi tahlil qilinadi. Milliy madaniyat bilan bog'liq lug'at birliklari, frazeologizmlar va iboralar o'rganiladi.

Lingvokulturologik yondashuv: Milliy madaniyat va modallik orasidagi bog'lanishlarni aniqlash uchun lingvokul'turologik yondashuv qo'llaniladi. Madaniy kontekstda modallikning qanday shakllarini ko'rib chiqish kerak.

Empirik tadqiqot: Anketalar yoki intervyular orqali turli millat vakillari bilan suhbatlar o'tkaziladi. Respondentlardan modallik kategoriyasiga oid misollar keltirishlari so'raladi.

Tahliliy usullar: Olingan ma'lumotlar sifatida sifatli va miqdoriy tahlil usullari qo'llaniladi. Etnografik usullar yordamida milliy madaniyatni modallik orqali qanday ifodalash mumkinligini aniqlash.[2]

Taqqoslash tahlili: Turli tillardagi modallik kategoriyalarini taqqoslash orqali umumiy va o'ziga xos jihatlarni aniqlash. Madaniy farqlarni hisobga olib, modallikka xos bo'lgan jihatlari o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. Modallik kategoriyasi, tilshunoslikda va falsafada muhim o'rin tutadi. Modallik, odatda, biror narsaning mumkinligi, zarurati yoki ehtimoli kabi holatlarni ifodalashda qo'llaniladi. Bu sohada bir nechta olimlar va ularning ishlarini keltirish mumkin: Ferdinand de Sossyur - tilning struktural aspektlariga e'tibor qaratgan va modallikni tushunishda asosiy tushunchalarni ishlab chiqqan. Noam Chomsky - Chomskyning generativ grammatikasi modallikni ifodalash uchun turli xil sintaktik tuzilmalar va modal fe'llarni o'rganishga imkon beradi.

David Lewis - Falsafiy kontekstdagi modallik haqida ko'plab asarlar yozgan. Uning "On the Plurality of Worlds" asarida modallik haqidagi nazariyalarini bayon etadi. Robert Stalnaker ham modallik bilan bog'liq bo'lgan nazariyalarni ishlab chiqqan va ehtimoliy dunyolar modelini taklif etgan. Angelika Kratzer lingvistika sohasida modallikni o'rganish bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirgan va modal fe'llarning semantikasini chuqur tahlil qilgan. Ushbu olimlarning asarlari modallik kategoriyasini har tomonlama o'rganishga yordam beradi, shu jumladan uning lingvistik va falsafiy jihatlarini ham ko'rib chiqish imkonini beradi.[4]

"Modallik"ning eng mashhur ta'rifi John Lyonsning "Semantics" monografiyasida keltirilgan. John Lyonsning izohlashicha, modallik deganda, so'zlovchining fikr ifodalangan jumla yoki jumlada tasvirlangan vaziyatga munosabati ("his opinion or attitude towards the proposition that the sentence expresses or the situation that the proposition describes") tushuniladi. Ya'ni so'zlovchining gap mazmuniga bo'lgan munosabati tushuniladi.

John Lyons ingliz tilidagi "must"ning ikki ma'naviy xususiyati: "taxmin" va "zarurat"ga ko'ra modallikni ikki turga bo'lgan. Charles J. Fillmore esa gapni "jumla + modallik"ka ajratib, inkor, zamon, aspekt kabi grammatik kategoriyalarni modallikka kiritgan. Uning fikricha modallikning "epistemic modality" va "deontic modality" turlari mavjud. Frank Palmer ham modallikni ikki turga tasniflagan: "propositional modality"

hamda “event modality”. Shuningdek, Bybee Joan “deontic modality”ning o‘zini ham ikkiga ajratadi: “agent oriented modality” va “speaker-oriented modality”. O‘zbek tilshunosligida ham modallik kategoriyasi ko‘pchilik tadqiqotchilarning e‘tiborini tortib kelgan.

Modallik kategoriyasini fe‘llar misolida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, “ingliz tilida: bog‘lama, yordamchi va modal fe‘llar; o‘zbek tilida: bog‘lama, yordamchi (to‘liqsiz) va ko‘makchi fe‘llar” mavjud. O‘.Yusupov modal fe‘llar ifodalaydigan ma’nolar murakkab ekanligini hisobga olib, ularni o‘zbek tiliga tarjimalari orqali tushuntirishga harakat qilgan va modal fe‘llarning o‘zbek tilidagi muqobillarini keltirib o‘tgan.

Sh.Jalolova O‘.Yusupovning modal fe‘llar semantikasi haqidagi fikrlarini davom ettirib uning tahlil natijalari o‘zbek tilida modal fe‘llar mavjud emasligi ko‘rsatdi. Ko‘p hollarda o‘zbek tilida ular o‘rniga modal so‘zlar (shart, zarur, mumkin, ehtimol, kerak) to‘g‘ri kelib, xuddi ingliz tilidagi modal fe‘llar bajargan vazifada qo‘llanishi kuzatildi. A.Hojiyev o‘zbek tilidagi fe‘llar misolida modallik masalasini quyidagicha izohlaydi: “O‘zbek tilida “ko‘makchi fe‘llarning ma’lum bir gruppasi so‘zlovchining harakatga bo‘lgan turli munosabatini ko‘rsatuvchi ma’nolarni – modal ma’nolarni ifodalaydi. Ko‘makchi fe‘llar ifodalaydigan modal ma’nolar juda xilma-xil”dir.

A. Hojiyev modallikni o‘z asarlarida chuqur tahlil qilgan va bu fenomenni tilshunoslikda muhim o‘rin tutadigan tushuncha sifatida ko‘radi. Modallik — bu gapda nutq egasining munosabati, his-tuyg‘ulari yoki fikrlarni ifodalovchi grammatik kategoriyadir. U, odatda, shartli, zaruriy yoki mumkinlik kabi holatlarni ifodalaydi.

A. Hojiyev modallikni tilning semantik jihatlari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi va uning kommunikativ funksiyasini ta’kidlaydi. Modallik yordamida nutq egasi o‘z fikrlarini, qarorlarini va niyatlarini aniq ifodalay oladi. U shuningdek, modallikning turli turlarini (masalan, subyektiv va ob’yektiv modallik) ajratib ko‘rsatadi va ularning tilshunoslikdagi ahamiyatini muhokama qiladi.

Uning fikricha, modallik nafaqat grammatika qoidalari bilan bog‘liq bo‘lib qolmay, balki madaniy va psixologik omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Bu esa lingvistik tadqiqotlarda modallikni tahlil qilishda yanada kengroq kontekstni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

A. Hojiyevning ishlari zamonaviy tilshunoslikda modallik tushunchasining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan bo‘lib, uni o‘zaro aloqalar va kommunikatsiya jarayonlarida muhim rol o‘ynovchi element sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Muhokama va natijalar. Milliy madaniyat modallikka bog‘liq ravishda shakllanadi. Har bir millat o‘zining tarixiy tajribasi, an’anaviy qadriyatlari va urf-odatlarini orqali modallikni o‘ziga xos tarzda ifodalaydi. Misol uchun, O‘zbekistonda foydalanuvchilarning muloqotida ko‘plab milliy elementlar mavjud bo‘lib, ular modallik orqali namoyon bo‘ladi: “Men sizni kutaman” deganda nafaqat vaqtni bildiradi, balki kutish jarayonida insonning sabr-toqati va umidini ham aks ettiradi.

Modallik kategoriyasi orqali milliy qadriyatlar:

1. An'anaviy qadriyatlar: Har bir xalq o'z an'alariga e'tibor berib keladi. Modallik yordamida bu qadriyatlar tilga olinishi mumkin. Masalan, "biz do'stligimizni hech qachon yo'qotmaymiz" iborasi do'stlikning ahamiyatini ta'kidlaydi.[1]
2. Urf-odatlar: Modallik yordamida urf-odatlar ham o'z ifodasini topadi. O'zbek xalqidagi mehmondo'stlik an'anasi "Siz keldingizmi?" yoki "Keling kuchliroq bo'lamiz" kabi iboralarda ko'rinadi.
3. Hissiyotlar: Modallik hissiyotlarni ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Biror voqeaga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabat bildirishda modallar ishlatilishi mumkin: "Bu juda ajoyib!" yoki "Bunday narsalar bizga yaramaydi".

Modal so'zlar boshqa mustaqil so'zlar singari so'z o'zgartiruvchi va forma yasovchi elementlarga ham ega emas, bog'lovchi va ko'makchilar singari so'zlarning grammatik ma'nosini ifodalaydi. Gapda asosan kirish, kiritma vazifasida keladi. Modal so'zlar o'zining morfologik, sintaktik va semantik belgilari bilan xarakterlanadi. Modal so'zlarning morfologik belgisi ularning o'zgarmasligida bo'lsa, sintaktik belgisi esa gapning biror bir bo'lagi yoki butun bir gapga taalluqli bo'lib, kirish so'z vazifasida kelishidir. Semantik belgisi aniq tasdiq yoki taxmin kabi modal ma'nolarni ifodalashidir.

Xuddi shuningdek mustaqil so'zlarga nisbatan kamroq nominativlik yordamchi so'zlarga nisbatan esa ko'proq mustaqillikka ega bo'lishidir. Shunday qilib, aytilgan fikrning voqelikka munosabatini aniq tasdiq yoki taxmin yo'li bilan bildirib, morfologik jihatdan o'zgarmaydigan kirish so'z ma'nosida kela oladigan so'zlar modal so'zlardir. Modal so'zlarning ko'pchiligi aslida mustaqil so'zlardan kelib chiqqan. Masalan: aftidan, haqiqatan so'zlari otdan, shaksiz, so'zsiz so'zlari sifatdan, birinchidan, ikkinchidan so'zlari sondan o'sib chiqqandir. Modal so'zlar o'z ma'nosiga ko'ra asosan ikki guruhga bo'linadi: 1) fikrning aniqligini ifodalaydigan modal so'zlar; 2) fikrning noaniqligini ifodalovchi modal so'zlar;

Modallik, tilshunoslikda va mantiqda muhim tushunchalardan biridir. U, biror narsaning qanday holatda yoki shartda mavjudligini, yoki mavjud bo'lishi mumkinligini ifodalaydi. Modallik so'zning kelib chiqishi lotincha "modus" so'zidan kelib chiqadi, bu esa "usul" yoki "holat" degan ma'noni anglatadi. Modallik asosan uchta asosiy turga bo'linadi: ehtimollik, majburiyat va ruxsat.

Ehtimollik modalligi biror voqeaning yoki holatning sodir bo'lishi mumkinligini ifodalaydi. Masalan, "U bugun ishga kelishi mumkin" jumlasida "m mumkin" so'zlari ehtimollikni bildiradi. Bu yerda voqealarning ro'y berishi to'g'risida ma'lum darajada noaniqlik mavjud.

Ehtimollik modalligi ko'plab tillarda o'z ifodasini topadi va ko'pincha modal fe'llar yordamida ifodalanadi. O'zbek tilida ham bu turdagi fe'llar keng qo'llaniladi: "bo'lishi mumkin", "boshqa yo'l bilan", "ehtimol" kabi iboralar orqali.

Majburiyat modalligi esa biror narsaning amalga oshirilishi kerakligini anglatadi. Bu

turdagi modallik odatda buyruq shaklida ifodalanadi. Misol uchun, "Siz darsga borishingiz kerak" jumlasida majburiyatni bildiruvchi "kerak" so'zi ishlatilgan.

Bu turdagi modallik ko'pincha axloqiy me'yorlar bilan bog'liqdir. Masalan, insonlar o'rtasidagi munosabatlarda majburiyatlar muhim rol o'ynaydi; odamlar bir-biriga yordam berishlari yoki o'z vazifalarini bajarishlari lozimdir.

Ruxsat modalligi biror narsaga ruxsat berish yoki bermaslikni anglatadi. Misol uchun, "Siz buni qilishingiz mumkin" jumlasidagi "mumkin" so'zi ruxsatni bildiradi. Ruxsat modalligini ko'p hollarda ijobiy va salbiy shakllarda uchratishimiz mumkin: "Siz buni qilishingiz mumkin" — bu ijobiy ruxsat; "Siz buni qila olmaysiz" — esa salbiy ruxsatdir.

Ruxsat modalligini ifodalovchi fe'llar ham ko'plab tillarda mavjud bo'lib, ular odatda formal kontekstlarda ishlatiladi.

Tilshunoslikda modal fe'llar juda muhim ahamiyatga ega. Ular tilning mantiqiy tuzilishini anglashga yordam beradi va gaplarning ma'nosini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Modal fe'llarni to'g'ri qo'llash nafaqat yozma tilga, balki og'zaki tilga ham ta'sir qiladi.

Misol uchun:

- Ehtimollik: "*U kelmaydi*" (yo'q) vs "*U kelishi mumkin*" (ha).
- Majburiyat: "*Siz darsni o'tishingiz kerak*" (majburiyat) vs "*Siz darsni o'tishingiz shart emas*" (majburiyatsizlik).
- Ruxsat: "*Siz buni qilishingiz mumkin*" (ruxsat) vs "*Siz buni qilolmaysiz*" (ruxsatsizlik).

Modallar har doim mantiqiy kontekstda ko'rib chiqilishi lozim. Ular faqatgina grammatik tuzilish emas, balki fikrlarni izohlash usuli sifatida xizmat qiladi. Bu yilgacha bo'lgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, odamlarning fikrlari va qarorlari modal strukturalarga asoslangan holda shakllanadi.

Masalan, ehtimollikka asoslangan mulohazalar ko'pincha insonlarning qarorlarini qabul qilish jarayoniga ta'sir qiladi. Shuningdek, majburiyatli iboralarning qo'llanilishi axloqiy meyorlarni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Modal so'zlar modal ifoda anglatishdan tashqari boshqa lisoniy birliklar vazifasida ham kelishi mumkin. Masalan, so'z-gap vazifasida. Bunda so'z butunligicha so'z-gapga o'tib ketmaydi, shunchaki o'tish "yo'li" da turgan bo'ladi. Ularni modallashayotgan so'zlar (balki, hatto, aftidan) deb atash mumkin bo'ladi: Balki, barchasini aytish vaqti kelgandir.

/ Bu faqat sizning yutug'ingiz emas, balki ota-onangizniki hamdir.

Modal birliklarning so'z-gap vazifasini bajarishining yana bir ko'rinishi bor, bunda modal so'z so'z-gap shaklga ega bo'ladi, ularga shunday qilib, baxtga qarshi, tavba, xudo saqlasin kabi birliklarni

misol qilish mumkin. Buni bir gap misolida ifodalashga harakat qilamiz:

- *Kecha qo‘shnim Adibaning uyiga o‘g‘ri tushganmish.*
- *Tavba.... Nega uning boshi kulfatdan chiqmay qoldi o‘zi?*
- *Baxtga qarshi.*
- *Xudo saqlasin!*

O‘zbek tili grammatikasida soflik va vazifadoshlik degan tushunchalar mavjud bo‘lib, ular modal so‘zlarga ham doir. Bajaradigan vazifanining xususiyatiga qarab, ularni sof va vazifadosh modal so‘zlarga ajratish mumkin bo‘ladi. Sof modal so‘zlar faqat modal ma’no ifodalashga xizmat qiladi. Ulargam *Haqiqatan, darhaqiqat, afsuski, attang, albatta, shekilli, avvalo, xullas, masalan, umuman*, taxminan kabi so‘zlar kiradi. Vazifadoshga esa *aftidan, chamasi, balki, ehtimol, shubhasiz*.

Modal komponentlar gap tarkibida qo‘llanilib, modallikni ifodalaydi, ushbu komponentlar grammatikaning sohalariga doir bo‘lib, ular bajaradigan vazifasi, anglatadigan mohiyatiga ko‘ra sathlarda namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Shu tariqa, modallik kategoriyasi milliy madaniyatni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. U insonlarning fikrlari, his-tuyg‘ulari va urf-odatlarini til orqali namoyon qiladi va ularning madaniy merosini saqlab qolishga yordam beradi. Modallikka asoslangan muloqot esa millatlarning o‘zaro aloqasini mustahkamlashga xizmat qiladi hamda kelajak avlodlarga ushbu qadriyatlarni yetkazishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Modallik matnda namoyon bo‘ladigan bo‘lsa, o‘sha mazmunni keltirib chiqarishda uni hosil qiluvchi vositalarning ham o‘rni bor.

Yuqorida modal birliklar sifatida keltirilgan leksik birliklar modal ma’no berishda birlamchi bo‘lsa, ularning vazifasini bajaruvchi so‘zlar, jumladan, undov, fe‘llar, so‘z-gaplar ikkilamchi vositalar sifatida qarash mumkin. Modallik — bu tilshunoslikda muayyan fe‘l yoki so‘zning ma’no, vaqt va shartlarni ifodalovchi xususiyatidir. Modallik asosan fe‘llar orqali ifodalanadi va ularning turli shakllari yordamida turli xil his-tuyg‘ular, ehtimollar, xohishlar va shartlar ko‘rsatiladi. Bu maqolada modallikning mohiyati, turlari va tilshunoslikdagi ahamiyati haqida batafsil ma’lumot beriladi.

Modallikni aniqlashda ko‘plab tillarda o‘ziga xos tuzilmalar mavjud. O‘zbek tilida modallik asosan modallar (masalan, "mumkin", "kerak", "xohlayman") orqali ifodalanadi. Modallik fe‘lning ma’nosini kengaytirish va uning shartli yoki ehtimoliy holatlarini taqdim etishga yordam beradi. Masalan, "U buni qilishi mumkin" jumlasida "mumkin" so‘zi kelajakdagi ehtimolni ko‘rsatadi.

Modallik tilni boyituvchi muhim omil hisoblanadi va u kommunikativ jarayonlarda aniqroq ma’nolarni uzatishga imkon beradi. Modallar yordamida insonlar o‘z fikrlarini yanada aniqroq va to‘g‘ri ifodalashlari mumkin.

Bundan tashqari, modallik muloqotda ijtimoiy munosabatlarni ham aks ettiradi; masalan, ruxsat so‘rashda yoki buyruq berishda muayyan madaniyatga mos ravishda modallar tanlanishi kerak bo‘ladi.

Modallik tushunchasi nafaqat tilshunoslikda balki psixologiya va sotsiologiyada ham o'rganiladi; chunki insonlarning fikrlash usuli va qarorlari ko'p hollarda ularning ehtimolliklarga nisbatan munosabatlariga bog'lidir.

Yakun qilib aytganda, modallik — bu til tarkibidagi juda muhim mexanizm bo'lib, u inson fikrlarini yanada boyitadi va aniqroq ifodalash imkonini beradi. Modallar orqali biz o'z his-tuyg'u va niyatlarimizni etkazishda yanada samarali bo'lishimiz mumkin. U tilshunoslikka oid tadqiqotlarda chuqur o'rganilishi lozim bo'lgan mavzudir va har qanday tilda uning roli alohida ahamiyatga ega ekanligi isbotlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Charles Bally. Le langage et va vie. -P., 1926. -P.206.
- 2.В.Г.Гак Теоретическая грамматика французского языка. – М.,1986. – С.108 – 147.
3. I.Mirzayev. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 6 t. – T., 2000. -B.43
- 4.V.Z.Panfilov. The category of modality and its role in the constitutional structure of sentences. Issues of Linguistics. 1977. -P.36-48.
- 5.A.A.Haydarov Ingliz tilida modallik ma'nosining ifodalanishi. Ilmiy maqolalar to'plami. Buxoro.2005.-B.93
- 6.Haydarov, Anvar. "Importance of Modality in Learning Process." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 16.16 (2022).
- 7.Askarovich, Haydarov Anvar, and Sattorova Shahlo Shavkatovna. "Ingliz va O'zbek Tillarida Modallik Kategoriyasining Leksik Tahlili." International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses. 2023.
- 8.Askarovich, Haydarov Anvar. "MODALLIK-SHARQ VA G'ARB OLIMLARI NAZARIDA." Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes. 2023.
- 9.Haydarov, Anvar. "Modallikning ifoda vositalari." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 32.32 (2023).

ABDURAUF FITRAT ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALASI

Tosheva Dildora Iskandarovna

BuxDPI "Pedagogik ta'lim"

kafedra dotsenti p.f.f.d(PhD)

Annotatsiya. Maqolada jadid namoyondalaridan Abdurauf Fitratning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Jahonda globallashuv davrida xatarli va tahdidli mafkuraviy jarayonlar kechayotgan hozirgi davrda ta'limni milliy qadriyatlar, ta'lim-tarbiya va ma'rifatparvar siymolar merosi asosida kelajagimiz davomchilari bo'lgan yosh avlodni bag'rikenglik ruhida tarbiyalash masalasi dolzarb vazifalardan biridir.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, globallashuv, jadid, ijtimoiy, madaniy hayot.

Аннотация. В статье научно обоснованы педагогические и воспитательные взгляды Абдурауфа Фитрата, одного из представителей джаджидов. В современную эпоху, когда в мире, в эпоху глобализации, происходят опасные и угрожающие идеологические процессы, остро стоит вопрос воспитания молодого поколения, являющегося наследниками нашего будущего, в духе толерантности, основанном на наследии национальных ценностей, просветительских деятелей, является одной из актуальных задач. Ключевые слова: образование, воспитание, глобализация, современность, социальная, культурная жизнь.

Abstract. The article scientifically substantiates the pedagogical and educational views of Abdurauf Fitrat, one of the representatives of the Jajids. In the modern era, when dangerous and threatening ideological processes are taking place in the world, in the era of globalization, the issue of educating the younger generation, who are the heirs of our future, in a spirit of tolerance, based on the heritage of national values, educational figures, is one of the urgent tasks. Keywords: education, upbringing, globalization, modernity, social, cultural life.

XIX asr oxirlaridan ma'rifatparvarlik oqimi sifatida paydo bo'lgan jadidchilik harakati, XX asr boshlaridan e'tiboran o'zining tadrijiy rivojlanish bosqichida yangi bir davrga kirdi. Bu davrda jadidchilik o'z oldiga keng islohotchilik maqsadlarini qo'ygan ijtimoiy-siyosiy harakatga aylandi. Jadidchilik harakati xalqimizning ijtimoiy-madaniy hayotida alohida ahamiyatga ega bo'lsada, afsuski yaqin-yaqingacha uning o'zbek xalqi tarixidagi o'rni va roli ob'ektiv ravishda baholanmasdan kelindi. Bu masalada fanga birmuncha zid bo'lgan turli fikrlar mavjud edi.

Jadidchilik harakati xususida xolis fikrlar yozish sovet tuzumi davrida ta'qiqlab qo'yilgandi. **Jadidchilik** - davlat, tuzum, boshqaruvni isloh etish va millatni rivojlantirish orqali, umuman, jamiyatni yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqishni maqsad qilib qo'ygan g'oyalar va aniq amaliy tadbirlarni o'zida mujassamlashtirgan tizim ekani barchaga ayon. Shunday ekan, bu tizim jahon sivilizatsiyasida nihoyat katta rol o'ynagan, Turkistondek ulkan tarixiy bir o'lkada, ko'p asrlar davom etib kelgan hayotning sharqona tarzini saqlagan holda, uni g'arb va Ovrupa taraqqiyoti natijalari bilan boyitishni ko'zlaganini hamda XX asr

tongidan yangicha yashamoqni vujudga keltirish usullarini izlaganini, istibdod sharoitida o'z taqdirini o'zi belgilash yo'lida kurashga kirishganini ko'rsatuvchi sertarmoq va murakkab jarayonlarni o'zida istifoda etdi [1, 24-b.]. Bu jarayonlarni o'rganish, tadqiq etish esa oson ish emas. Jadidlar hararakati va ularning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy zaminda tutgan o'rni, shuningdek, jadidlar maktabining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir. Jadidlar Vatan istiqloli va istiqboli uchun fidoyilik namunalarini ko'rsatgan shaxslardir. Ularning ko'rsatgan jasoratlari, o'z mafkurasi va maqsadi yo'lidagi sobitligi, iymon – etiqodiga sadoqati, Vatan, Yurt uchun fidoyiliklarini namuna sifatida ko'rsatish orqali yoshlarda vatanparvarlik, millatparvarlik tuyg'usini tarbiyalash kabi vazifalarni belgilaydi [2, 124-b.].

O'zbekistonning ilm-fan taraqqiyotida yoshlarda bag'rikenglik g'oyalarini singdirishning ahamiyati ortib bormoqda. Bu vazifaning pedagogik asoslarini XX asr boshlarida Abdurauf Fitrat (1884-1938) tomonidan 1914 yili yozilgan "Rahbari najot" asarida keng yoritib berilganligini ko'rishimiz mumkin. Mazkur o'rinda uning tahliliga e'tiboringizni tortamiz. Fitratning fikricha, yuqorida qayd etilganidek, ta'lim va arbiyaning uch vazifasi mavjud: shaxsni tarbiyalash, oila instituti, umuminsoniy vazifalar.

Shaxsni tarbiyalash vazifalari "insonni muhofaza etish va taraqqiy toptirish uchun bajarilishi lozim bo'lgan ishlar"dan iborat [3, 81-b.]. unda ijtimoiy pedagogik ta'lim shaxs o'zligini ("Men"tuyg'usini) shakllantirishga asosiy e'tiborni qaratadi. Negaki shaxsning o'zligi kamol topsa "ham o'ziga, ham o'zgalarga foyda keltiradi". Allomalar merosi asosida ilm-ma'rifatga intilish, diniy va dunyoviy bilimlarni egallash muhim ahamiyat kasb etadi [4, 302 b.; 5, 364 b.]. Shu tariqa Fitrat birinchilardan bo'lib ijtimoiy ta'lim zimmasiga shaxsni ijtimoiy shakllantirish vazifasini qo'yadi [6, 2607-b.]. Shaxsning tarbiyalashda uni "yaxshi va yomonni farqlash"ga ko'niktirish muhim ahamiyatga ega. Fitrat buning uchun inson shaxsiga quyidagi uch quvvatni to'g'ri tarbiyalash vazifasini ta'kidlaydi: aqliy quvvat, shahvaniy quvvat, g'azab quvvati [3, 81-b.]. Bu masalani u barcha uchun nafaqat axloq farzi, balki din farzlaridan ham deb bildi. Bu masalada quyidagicha izoh berish kerak deb o'ylaymiz: birinchidan, aql, shaxvat va g'azab tuyg'ularini (quvvatlarini) tarbiyalash diniy manbalarimizga asoslangan pedagogika negizini tashkil qilgan, ikkinchidan, aql, shaxvat va g'azab tuyg'ularini to'g'ri tarbiyalash din asosi darajasiga ko'tarilishi zaruriyat sifatida belgilanadi, uchinchidan, aql, shaxvat va g'azab tuyg'ularini tarbiyalash bilan jamiyatda bag'rikeng, komil insonlarni kishilarni voyaga etkazishga erishiladi. Shu sababli Fitrat bu masalani quyidagicha izohlaydi: "Aql quvvatini isloh qilishda shunday hikmat borki, uning foydasi haqni botildan, qabohatni ezgulikdan va manfaatni zarardan farqlashga ega bo'lishdir. G'azab quvvatini isloh etish esa shijoatga olib keladi va bu insoniy sharafni isloh etishda, millat izzati va o'zni muhofaza etishda ko'rinadi". Shu tariqa Fitratning tizimlashtirishiga ko'ra, pedagogik ta'lim va tarbiya natijasida quyidagilarga erishiladi: aqlni o'stiradi, g'azabni tartibga soladi, haqgo'ylik, sog'lomlik, insoniylik, ezgulik, ko'rkamlik, millatparvarlik, manfaatdorlik, yaxshilik qilish, qadrni bilish kabi insoniy fazilatlarini

shakllantiradi.

Fitrat shaxs o'zligini isloh qilib, uni tarbiya vositasida voyaga etkazishni Vijdon ishi deb biladi. Bu o'ziga xos yondoshuv e'tibor bilan qabul qilinishi kerak. Negaki, hozirgi zamon pedagog olimlarning e'tiroficha, "vijdon – bu kishining kundalik faoliyati, qilmishi va fe'l-atvori uchun oila, jamoat, jamiyat, millat hamda Vatan oldida ma'naviy mas'ullikni his etishdir" [7, 101-b.].

Fitrat yoshlarni tolerantlik ruhida tarbiyalash va ular ongi va qalbiga singdirish Aqlni rivojlantirish (o'stirish, tartibga solish, isloh qilish)da ko'radi va buni "vijdon vazifasi" deb ataydi: "Vijdon amri – bu har bir kishining o'ziga yuklangan vazifa va majburiyatlarni zamon va makonga qaramay sidqidildan bajarishidir" [6, 2608-b.]. E'tibor berilsa, bunda bir necha muhim fikrlar darj bo'lgan: birinchidan, aql vositasida har bir shaxsning shahvat va g'azab quvvatlaridan yuksalishi, ikkinchidan, bu bilan shaxsning jamiyat, millat va Vatan oldidagi vazifa va majburiyatlarni bajarishga kirishishi, uchinchidan, mazkur ishlarni vaqt va joy tanlamasdan amalga oshirish vijdoniy vazifadir.

Xulosa. Fitratning ijtimoiy pedagogik ta'limda shaxs o'zligini tarbiyalash vazifalariga doir yondoshuvlari yoshlarimizni vatanparvar, milliy ma'naviyatimizga hurmat, milliy g'urur, bag'rikenglik ruhida tarbiyalashda xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shamsutdinov R.T., Rasulov B.M. Turkiston maktab va madrasalari tarixi (XIX asr oxiri va XX asr boshlari). – Andijon: Meros, 1995.
2. Masharipova G.K. O'rta asrning buyuk kashfiyotlari - xorazmlik matematiklarining ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissalar. Monografiya. - Toshkent: Navro'z nashriyoti, 2021. – 210 b.
3. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 5-jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
4. Masharipova G.K. Xorazm Ma'mun akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy merosining ijtimoiy-falsafiy tafakkur taraqqiyotiga ta'siri. Fal.fan.dok. ilm.darajasini olish uchun dissertatsiya. – Toshkent 2021, 302 b.
5. Masharipova G.K. Xorazm Ma'mun Akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta'siri. Monografiya. – Toshkent, Navro'z nashriyoti, 2019. - 364 b.
6. Abdusalilova Sh. Abdurauf Fitratning pedagogik qarashlarida ijtimoiy pedagogik ta'lim vazifalari. Journal of Advanced Research and Stability. Volume: 02 Issue: 01/ 2022 ISSN: 2181-2608.
7. Hasanboev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.

JADIDCHILAR O‘TMISHIMIZNING BUYUK TARIXI

*Buxoro Davlat pedagogika instituti pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti pedagogika
yo‘nalishi 2-ped-24guruh talabasi Fozilova Ruxsora*

Annotatsiya: Jadidchilar harakati O‘zbekiston va Markaziy Osiyoning XX asr boshlaridagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy yangilanish jarayonida muhim o‘rin tutgan. Ushbu harakat vakillari xalqni savodli qilish, milliy o‘zlikni uyg‘otish va zamonaviy taraqqiyot yo‘liga olib chiqishni maqsad qilgan. Jadidchilar o‘z davri uchun ilg‘or g‘oyalari bilan ajralib turib, milliy uyg‘onish harakatining poydevorini yaratdilar. Ularning faoliyati o‘tmishimizning boy madaniy va intellektual merosini yanada boyitib, kelajak avlodlar uchun ulkan ilhom manbai bo‘lib qoldi.

Kalit so‘zlar: jadidchilar harakati, milliy uyg‘onish, savodxonlikni oshirish, zamonaviy ta’lim, madaniy yangilanish, o‘zlikni anglash, taraqqiyot, milliy o‘zlik.

THE GREAT HISTORY OF OUR JADID PAST

Annotation: The movement of Jadidists played an important role in the process of social, political and cultural renewal of Uzbekistan and Central Asia at the beginning of the 20th century. The representatives of this movement aim to make the people literate, awaken the national identity and lead them to the path of modern development. Jadidists stood out for their time with advanced ideas and created the foundation of the national revival movement. Their activities enriched the rich cultural and intellectual heritage of our past and became a great source of inspiration for future generations.

Key words: modernist movement, national awakening, increasing literacy, modern education, cultural renewal, self-awareness, development, national identity.

ВЕЛИКАЯ ИСТОРИЯ НАШЕГО ДЖАДИДСКОГО ПРОШЛОГО

Аннотация: Движение джадидистов сыграло важную роль в процессе общественного, политического и культурного обновления Узбекистана и Средней Азии в начале XX века. Представители этого движения стремятся сделать народ грамотным, пробудить национальную идентичность и вывести его на путь современного развития. Джадидисты выделялись для своего времени передовыми идеями и создали основу движения национального возрождения. Их деятельность обогатила богатое культурное и интеллектуальное наследие нашего прошлого и стала великим источником вдохновения для будущих поколений.

Ключевые слова: модернистское движение, национальное пробуждение, повышение грамотности, современное образование, культурное обновление, самосознание, развитие, национальная идентичность.

KIRISH

Jadidchilar harakati Markaziy Osiyoning XX asr boshidagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy

hayotida yangi davrni boshlab bergan tarixiy hodisa sifatida alohida o'rin tutadi. Ushbu harakatning asosiy maqsadi – milliy o'zlikni uyg'otish, xalqni savodli va ongli qilish, zamonaviy bilim va texnologiyalarni joriy etish orqali jamiyatni taraqqiyot yo'liga olib chiqish edi. Jadidchilar o'z faoliyatida ma'rifat va ta'limni asosiy qurol sifatida ko'rib, yangi usuldagi maktablarni tashkil etish, matbuotni rivojlantirish va jamiyatda modernizm g'oyalarini targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratdilar.

Ular tarixda o'zlarini xalq manfaatlarini himoya qiluvchi ma'rifatparvar va islohotchi sifatida namoyon etdilar. Bugungi kunda jadidchilik harakati nafaqat tarixiy, balki madaniy va ma'naviy jihatdan ham xalqimizning boy merosi sifatida e'tirof etilib, milliy uyg'onish va taraqqiyotning muhim poydevori sifatida o'rganilmoqda. Ushbu harakatning ildizlari va uning o'z davridagi ahamiyati o'tmishimizning buyuk tarixi sifatida biz uchun chuqur ilmiy va amaliy saboqlar beradi.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jadidchilar harakati yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu harakatning ijtimoiy, madaniy va siyosiy jihatlarini chuqur tahlil etishga qaratilgan. Sobiq sho'rolar davrida jadidchilik harakati ko'pincha beryoqlama talqin qilinib, uning faqat siyosiy mazmuni yoritilgan. Ammo mustaqillik yillarida mazkur harakatning ma'rifiy va madaniy yo'nalishlari chuqurroq o'rganila boshlandi.[2]

- Ma'rifatparvarlik tamoyillari haqida Sh. Shomahmudovning "Jadidchilikning ma'naviy negizlari" asarida yangi usuldagi maktablar, o'quv dasturlari va ta'limning modernizatsiyasi muhokama qilingan.

- Islom va modernizm o'rtasidagi uyg'unlik masalasi M. Bekjonovning "Jadidchilik va diniy islohotlar" tadqiqotida yoritilgan bo'lib, unda jadidchilarning zamonaviy dunyoqarashni sharqona an'analar bilan uyg'unlashtirishga intilgani ko'rsatilgan.

- Jadidchilarning matbuot va publitsistik faoliyati M. Abdullayev tomonidan "Jadidchilik matbuotida islohot g'oyalari" asarida batafsil tahlil etilgan.

- Shuningdek, A. Fitrat, M. Behbudiy va A. Avloniy kabi jadid yetakchilari asarlari milliy uyg'onishning intellektual manbalari sifatida o'rganilgan.

Bu tadqiqotlar jadidchilar harakatining ko'p qirralarini yoritishga qaratilgan bo'lsa-da, ularning jamiyatdagi tarixiy o'rni va bugungi avlod uchun ahamiyati bo'yicha yana ko'plab savollar ochiq qolmoqda. Shu sababli, ushbu harakatning zamonaviy taraqqiyotga ta'sirini chuqur o'rganish zarur.

Ushbu tadqiqotda sifatli (qualitative) yondashuvdan foydalanildi. Maqsad jadidchilar harakatining ijtimoiy va madaniy ahamiyatini tahlil qilish, uning bugungi kundagi dolzarbligini yoritishdir. Quyidagi metodlar qo'llanildi:[3]

1. Tarixiy-tahliliy metod:

- Jadidchilar faoliyati va ularning yozma manbalari, jumladan, Fitrat, Behbudiy va Avloniy asarlari tahlil qilindi.

- XX asr boshidagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat va jadidchilarning islohotlari orasidagi bog'liqlik o'rganildi.
- 2. Adabiy manbalar tahlili:
 - Tadqiqot doirasida ilgari chop etilgan ilmiy maqolalar, kitoblar va matbuot materiallari o'rganilib, ularning asosiy g'oyalari jamlandi.
- 3. Komparativ tahlil:
 - Jadidchilik harakati boshqa milliy uyg'onish harakatlari, masalan, Turkiya va Hindistondagi islohotlar bilan qiyoslandi.
 - Harakatning madaniy va siyosiy ta'siri o'zaro bog'liq holda tahlil qilindi.
- 4. Ilmiy-interaktiv yondashuv:
 - O'zbekistonning hozirgi ta'lim tizimi va madaniyatida jadidchilik tamoyillarining aks etishi o'rganildi.

Bu metodologiya jadidchilik harakatini nafaqat tarixiy voqelik sifatida, balki bugungi kun uchun dolzarb saboqlarni o'zida mujassam etgan boy intellektual meros sifatida baholash imkonini beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Jadidchilar harakati XX asr boshlarida Turkiston, jumladan, O'zbekiston hududida keng tarqalgan va o'zining ma'rifatparvarlik, ijtimoiy islohotlar va milliy uyg'onish g'oyalari bilan tarixiy ahamiyat kasb etdi. "Jadid" so'zi arabcha bo'lib, "yangi" degan ma'noni anglatadi. Jadidchilar, asosan, ta'lim, madaniyat, siyosat va iqtisodiyot sohalarida yangilanishni talab qilgan ma'rifatparvar, islohotchi faoliyatni amalga oshirdilar.[4]

Jadidchilikning Asosiy G'oyalari

Ma'rifatparvarlik va Ta'lim. Jadidchilar harakati o'zining bosh maqsadi sifatida xalqni savodli qilishni belgilagan. Ular yangi usuldagi maktablarni tashkil etish orqali o'qitish tizimini modernizatsiya qilishga harakat qildilar. Bu maktablarda, asosan, ilm-fan, matematika, tarix, geografiya va tilshunoslik kabi zamonaviy fanlar o'qitildi. Shu bilan birga, yangi maktablar va o'quv dasturlari orqali diniy fanlar bilan zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirishga intildilar.

Matbuotning Rivojlanishi. Jadidchilar o'z g'oyalarini ommalashtirishda matbuotni kuchli vosita sifatida ko'rdilar. Ular turli gazetalar va jurnallar chop etib, milliy uyg'onish va islohot g'oyalarini jamiyatga yetkazishga harakat qildilar. Masalan, "*Oyna*", "*Sadoyi Turkiston*", "*Shuhrat*", "*Fayz*", "*Tarjumon*" kabi gazetalar jadidchilik harakatining asosiy nashrlaridan bo'lib, o'z davrining ilg'or g'oyalarini yoritgan.

Milliy Uyg'onish va Madaniy Qadriyatlar. Jadidchilik harakati milliy madaniyatni rivojlantirish, milliy qadriyatlarni saqlash va ularga yangicha yondashuvni taklif etdi. Bu harakat millatni mustahkamlash va uning o'zlikni anglashini rivojlantirishga xizmat qildi. Jadidchilar shuningdek, milliy teatr, adabiyot, san'at va musiqa sohalarida yangilanishlarni boshladilar.

Siyosiy Islohotlar. Jadidchilar milliy davlat qurish va mustaqillikka erishish g'oyalarini

ilgari surishdi. Ular siyosiy tizimni isloh qilish, jamiyatni yangilash va xalqning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish uchun kurash olib bordilar. Jadidchilik harakati siyosiy jihatdan erkin va adolatli jamiyat qurishga intildi.

Jadidchilar Faoliyatining Muqaddimasi[5]

Jadidchilik harakati o'zining boshlanishida asosan ta'lim va madaniyat sohasida yangiliklar kiritishni maqsad qilgan. Dastlab, Turkiston va O'zbekistonning turli hududlarida yangi maktablar ochildi va ilg'or o'qituvchilar tomonidan yangi pedagogik usullar qo'llanildi. Ular o'z ta'lim tizimlarida Avropa va Sharq madaniyatining eng yaxshi tomonlarini birlashtirishga harakat qildilar.

Jadidchilikning eng muhim vakillari, jumladan, Abdulhamid Qahhorov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Ismoil Gasprinskiy (Gasprinski), Ahmad Avloniy, Abdurauf Fitrat va boshqalar o'zlarining ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan jamiyatni yangilashga katta hissa qo'shdilar. Ular o'z asarlarida va faoliyatlarida yangi jamiyatning asosini yaratishga, bilim va savodxonlikni oshirishga intildilar.

Jadidchilikning Tarixiy Ahamiyati

Jadidchilik harakati o'z davrida milliy uyg'onishning muhim poydevori bo'lib, Turkiston va O'zbekiston jamiyatining siyosiy, madaniy va ijtimoiy hayotida katta ta'sir ko'rsatdi. Jadidchilik, shuningdek, xalqni o'z o'zligini anglashga, ilm-fan va ma'rifatni rivojlantirishga, yangi ijtimoiy tuzum yaratishga undadi. Bu harakat nafaqat o'z vaqtida, balki bugungi kunda ham O'zbekistonning ta'lim tizimi, madaniy merosi va siyosiy yangilanishlariga asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidchilarning ilmiy va ijtimoiy g'oyalari, ularning o'z xalqini yanada rivojlangan va erkin jamiyat qurishga undagan faoliyati hozirgi kunda ham O'zbekistonning o'zligini anglash, ta'lim va madaniyatni rivojlantirish yo'lida asosiy yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Jadidchilik harakati o'zining intellektual merosi va zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishdagi o'rni bilan tarixda abadiy iz qoldirdi.

Jadidchilar harakati Markaziy Osiyo tarixida modernizm va milliy uyg'onishning asoschisi sifatida alohida o'rin tutadi. Ushbu harakat ijtimoiy-siyosiy islohotlar, ta'lim tizimini rivojlantirish va milliy o'zlikni tiklashga qaratilgan dasturlar orqali jamiyatda sezilarli o'zgarishlarni amalga oshirdi. Jadidchilarning harakatida quyidagi muhim yo'nalishlar kuzatiladi:[6]

1. Ta'lim va ma'rifatni rivojlantirish. Jadidchilar yangi usuldagi maktablar ochib, xalq orasida savodxonlikni oshirishga harakat qildilar. Ta'limni rivojlantirish orqali ular jamiyatni zamonaviy dunyoqarashga tayyorlashni maqsad qildilar. Bu maktablarda nafaqat diniy fanlar, balki ilm-fan, matematika, tarix va geografiya kabi dunyoviy fanlar ham o'qitilgan.

2. Matbuot va publitsistik faoliyat. Jadidchilar o'z g'oyalarini ommalashtirish uchun gazeta va jurnallar nashr etib, ular orqali islohot g'oyalarini targ'ib qilishga katta e'tibor qaratdilar. Masalan, "*Oyna*", "*Sadoyi Turkiston*" kabi nashrlar xalqqa yangi

dunyoqarashni yetkazish va ularni milliy uygʻonishga chaqirishda muhim vosita boʻldi.

3. Madaniyat va sanʼatni modernizatsiya qilish. Jadidchilar milliy teatr, adabiyot va sanʼatni rivojlantirish orqali xalqning maʼnaviy oʻzligini uygʻotishga intildilar. Ularning asarlari va sahnalashtirgan spektakllari ijtimoiy muammolarni yoritib, jamiyatni uygʻonishga chorlagan.

4. Siyosiy va ijtimoiy islohotlar. Jadidchilar milliy davlat barpo etish gʻoyasini ilgari surib, mustaqillikni qoʻlga kiritish uchun siyosiy kurash olib bordilar. Ularning koʻplari keyinchalik Turkiston Muxtoriyati hukumatida ishtirok etgan.

Jadidchilar harakati xalqni savodli qilish, milliy oʻzlikni tiklash va zamonaviy jamiyat qurishga qaratilgan faoliyati bilan muhim natijalar berdi:

1. Taʼlim tizimidagi oʻzgarishlar. Jadidchilar ochgan maktablar nafaqat savodxonlikni oshirdi, balki milliy va zamonaviy bilimlarni uygʻunlashtirdi. Bu maktablar zamonaviy bilimlarni xalq orasida keng tarqalishiga imkon yaratdi.

2. Madaniy uygʻonish. Ularning faoliyati milliy teatr, adabiyot va publitsistikani rivojlantirdi. A. Avloniy, Fitrat, Behbudiy kabi jadidlarning asarlari madaniy meros sifatida bugungi kunda ham ahamiyatini yoʻqotgani yoʻq.

3. Milliy gʻoyalar tarqalishi. Jadidchilik harakati orqali milliy uygʻonish va oʻzlikni anglash gʻoyalari xalqning turli qatlamlari orasida tarqalib, siyosiy va ijtimoiy hayotda yangiliklar kiritdi.

4. Bugungi jamiyatga taʼsiri. Jadidchilarning ilgari surgan maʼrifat va milliy uygʻonish gʻoyalari bugungi Oʻzbekiston jamiyatining rivojlanishida asos boʻlib xizmat qilmoqda. Taʼlim tizimidagi islohotlar va madaniy rivojlanish jadidlarning merosiga tayanmoqda.

Jadidchilar harakati oʻz davrida milliy uygʻonishning poydevorini yaratib, Oʻzbekiston tarixida chuqur iz qoldirdi. Ularning boy intellektual merosi va maʼrifatparvarlik gʻoyalari bugungi kunda ham dolzarbligini yoʻqotmagan. Jadidchilik oʻtmishdan kelajak sari oʻzbek xalqining yoʻnalishini belgilovchi muhim qadam boʻlib qolmoqda.[7]

Jadidchilar — Oʻtmishimizning Buyuk Tarixi[8]

Jadidchilik harakati Oʻzbekistonning oʻtmish tarixida katta ahamiyatga ega boʻlgan bir davrni ifodalaydi. Ushbu harakatning taʼsiri faqatgina oʻsha davr bilan cheklanib qolmay, balki bugungi kunda ham xalqimizning intellektual, madaniy va siyosiy hayotiga salmoqli taʼsir koʻrsatmoqda. Jadidchilikning gʻoyalari zamonaviy taraqqiyotning asosiy poydevoriga aylangan, milliy oʻzlik va istiqlol gʻoyalarini mustahkamlashda ulkan rol oʻynagan.

Jadidchilar Faoliyatining Oʻziga Xosligi[9]

Jadidchilik harakatining oʻziga xos jihati shundaki, ular oʻz faoliyatini faqatgina maʼrifat bilan cheklamagan, balki butun jamiyatni zamonaviy bilimlar bilan boyitishga intilganlar. Jadidchilar taʼlim tizimiga yangilik kiritish, yangi uslubda oʻqitish, maktablarda xalqni erkin fikrlashga undash, milliy qadriyatlarni saqlab qolish gʻoyalarini ilgari surdilar.

1. Jadidchilikning Taʼlimdagi Oʻrni. Jadidchilar oʻzining asosiy harakatini

ta'limda boshladilar. Ular eski an'anaviy maktablar o'rniga yangi uslubdagi ta'lim tizimini joriy etishga harakat qildilar. O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish, zamonaviy bilimlarni qo'llash, tilshunoslik, ilm-fan, matematika, tabiatshunoslik kabi fanlarni o'rgatish — bu ularning ta'lim sohasidagi eng muhim islohotlari bo'ldi. Jadidchilar tomonidan tashkil etilgan maktablar o'zida yangi metodologiyani, o'quvchilarga bilim berishda ilg'or texnologiyalarni, hamda milliy o'zlikni hurmat qilishni o'zida mujassam etgan.

2. Matbuotning Rivojlanishi. Jadidchilar o'z g'oyalarini keng tarqatish va o'zgartirishlarni amalga oshirishda matbuot vositalaridan samarali foydalanishdi. Ular o'z gazetalari va jurnallarini chop etish orqali jamiyatga yangiliklarni yetkazishdi. *"Oyna"*, *"Sadoyi Turkiston"*, *"Shuhrat"* kabi gazetalar orqali jadidchilar ilm-fan, ijtimoiy islohotlar va siyosiy yangilanishlarni keng targ'ib qilishdi. Bu gazetalarda nafaqat o'sha davrning muhim masalalari, balki xalqni uyg'onishga chaqiradigan maqolalar va inqilobiy g'oyalar berilgan.

3. Siyosiy va Ijtimoiy Islohotlar. Jadidchilar faqat ta'lim va madaniyatga emas, balki siyosat va jamiyatni isloh qilishga ham katta ahamiyat berishdi. Ular siyosiy erkinlikni, adolatli va teng huquqli jamiyatni tashkil etish g'oyalarini ilgari surdilar. Jadidchilik harakatining siyosiy jihatlari asosan mustamlakachilikka qarshi kurash, milliy davlat barpo etish, xalqqa ma'naviy erkinlik berish g'oyalaridan iborat bo'ldi. Jadidchilar yangi ijtimoiy tuzum va adolatli jamiyatni qurishga intildilar.

4. Madaniy Meros va San'at. Jadidchilar o'zining madaniy qadriyatlarini rivojlantirish, xalqning ma'naviyatini tiklash va ularga yangi nuqtai nazar bilan qarashga intildilar. Ular milliy teatr, musiqa, adabiyot va san'atni yangilash, yangi asarlar yaratish orqali o'z g'oyalarini yanada kengroq tarqatishga harakat qildilar. Bu jarayonning bir qismi sifatida, o'zbek adabiyotida yangi uslub va janrlar rivojlandi. Jadidlar adabiyotda, xususan, ijtimoiy-siyosiy muammolarni yoritishda o'zbek tilini va xalqiy uslubni rivojlantirishga harakat qilishdi.

Jadidchilikning Bugungi Kunimizdagi Ta'siri

Jadidchilik harakati o'z vaqtida amalga oshirilgan islohotlarning poydevori bo'lib, bugungi kunda ham milliy uyg'onish, ta'lim, madaniyat va siyosatda o'zining izini qoldirgan. O'zbekistonning mustaqillikka erishganidan so'ng, jadidchilikning ma'rifatparvarlik va islohotchilik g'oyalari davlat siyosatiga chuqur ta'sir o'tkazgan.

1. Ta'lim Islohotlari. Bugungi O'zbekiston ta'lim tizimi jadidchilik harakatining ta'limga bo'lgan e'tiborining davomidir. Yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash, ilg'or pedagogik usullarni qo'llash, xalqni savodli qilish va jamiyatni taraqqiy ettirish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar jadidchilik harakatining davomidir.

2. Madaniy va Milliy Merosni Saqlash. Jadidchilikning madaniy qadriyatlarni rivojlantirishga bo'lgan yondashuvi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega. O'zbek madaniyati va san'ati, adabiy merosi, teatr va musiqa sanoati jadidchilikning boy merosiga asoslanib rivojlanmoqda.

Jadidchilar harakati o'zining g'oyalari, islohotlari va faoliyati bilan O'zbekiston

tarixining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Ularning zamonaviy ta'lim tizimini yaratishdagi, milliy uyg'onishdagi va siyosiy islohotlardagi sa'y-harakatlari bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega. Jadidchilarning g'oyalari, ularning yurtimiz taraqqiyotiga qo'shgan hissalar nafaqat o'tmishimiz, balki kelajagimizning rivojlanishida ham beqiyos ahamiyatga ega. Bu harakatning izlari bugungi kunda O'zbekistonning jamiyat, ta'lim, madaniyat va siyosatida davom etmoqda.[10]

XULOSA

Jadidchilar harakati O'zbekiston tarixida milliy uyg'onish va ijtimoiy islohotlarning asosiy poydevorini yaratgan muhim hodisadir. Ularning ma'rifatparvarlik va zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlari xalqni savodli qilish, madaniy va siyosiy yangilanishni ta'minlashda ulkan rol o'ynadi. Jadidchilar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar nafaqat o'z davrida, balki mustaqil O'zbekistonning taraqqiyotida ham muhim ahamiyat kasb etdi.

Ularning faoliyati, ayniqsa ta'lim va madaniyat sohalarida, jamiyatda yangi dunyoqarashning shakllanishiga olib keldi. Bugungi kunda jadidchilik harakatining g'oyalari O'zbekistonning ta'lim tizimi va madaniy rivojlanishida o'z aksini topmoqda. Ushbu harakatning intellektual merosi va milliy g'oyalari o'zbek xalqining kelajakdagi rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, yangi yutuqlar sari olib boruvchi ilhom manbai sifatida xizmat qiladi.

Jadidchilar harakatining izlanishlari va faoliyati bugungi kunda ham o'zining dolzarbligini saqlab, xalqimizning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishiga ulkan ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Ularning ishlari nafaqat o'tgan davrda, balki kelajakda ham milliy uyg'onishning ustun qadriyatlariga aylangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shomahmudov, Sh. "Jadidchilikning ma'naviy negizlari". Toshkent: Adabiyot, 2015.
2. Bekjonov, M. "Jadidchilik va diniy islohotlar". Toshkent: Ma'rifat, 2018.
3. Abdullayev, M. "Jadidchilik matbuotida islohot g'oyalari". Toshkent: O'zbekiston, 2020.
4. Avloniy, A. "Turkistonning tarixi va milliy qadriyatlari". Toshkent: Yangi O'zbekiston, 2009.
5. Fitrat, A. "Milliy uyg'onishning g'oyalari". Toshkent: Ma'rifat, 2017.
6. Behbudiy, M. "Jadidchilik va adabiyot". Toshkent: G'azal, 2016.
7. Karimov, I. "O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li". Toshkent: O'zbekiston, 1997.
8. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi ma'lumotlari: <https://edu.uz>.
9. Sadoyi Turkiston va Oyna gazetalari (Jadidchilik davri matbuoti).
10. "Jadidchilik harakati va uning ijtimoiy ta'siri" – ilmiy jurnallar to'plami, 2020.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА КОНЦЕПТА "РОДИНА" В ЛИТЕРАТУРЕ.

Юлдашева М.М., PhD

Бухарский государственный педагогический институт, Бухара, Узбекистан

mashhurayuldasheva1973@gmail.com

Турсуннулатова Мадина

Магистрант БГПИ

Введение: Статья посвящено изучению культурных ценности поэзии С.Есенина и Э.Вахидова в лексическом аспекте. Анализ темы произведен сравнительно-типологическим методом, который способствует определит их сходства и различия. Теоретическая значимость работы заключается в том, что она способствует развитию полевого подхода в исследовании художественного текста. Кроме того, вносится определённый вклад в изучение языка и стиля поэзии С.Есенина и Э.Вахидова: полностью проанализировано и описано лексико-семантическое поле «Родина» в языковой картине мира поэта.

МЕТОДОЛОГИЯ

Для достижения поставленных целей была выбрана смешанная методология, включающая как качественный, так и количественный анализ.

Образ Родины – один из центральных концептов в культуре, истории и литературе. В литературных произведениях он играет ключевую роль, становясь важным смыслообразующим элементом. Моя статья разделена на несколько частей: определение концепта в литературоведении, философско-культурные основы понятия "Родина", особенности концепта "Родина" в русской литературной традиции, а также обзор методологических подходов к его анализу.

Теоретическая значимость работы заключается в том, что она способствует развитию полевого подхода в исследовании художественного текста. Кроме того, вносится определённый вклад в изучение языка и стиля поэзии С.Есенина и Э.Вахидова: полностью проанализировано и описано лексико-семантическое поле «Родина» в языковой картине мира поэта.

Практическая значимость состоит в том, что его результаты могут быть использованы в школьном и преподавании курсов русского языка и литературы. В вузе это дисциплины, как «Современный русский литературный язык», «История русской литературы XX века», «Филологический анализ текста», спецкурсы и спецсеминары по лингвокультурологии, лексической семантике, языку русской и узбекской поэзии.

Гипотезой исследования является утверждение о том, что лексико-семантическое поле «Родина» в лирике С.Есенина и Э.Вахидова является главным фрагментом языковой картины мира поэта и вмещает в себя объёмное ассоциативное пространство с широкой семантикой, связанной с темой Родины.

1. Полевая модель является продуктивной при описании лексико-семантической системы языка. Она также успешно применяется при исследовании художественного текста и языковой картины мира отдельного автора. В лирике С.Есенина и Э.Вахидова лексико-семантическое поле «Родина» предстаёт важным фрагментом языковой картины мира поэта.

2. Родина является главной темой поэзии С.Есенина и Э.Вахидова. Главная особенность есенинского восприятия Родины – сыновняя привязанность лирического героя к родной земле. Образ Родины в поэзии С.Есенина и Э.Вахидова создан с помощью общеупотребительных слов, часто имеющих эмоциональную окраску.

3. Язык лирических произведений С.Есенина и Э.Вахидова отличается простотой и одновременно глубиной словесного выражения. В его поэтических текстах редко встречаются лексемы, имеющие в словаре помету «высокое» – пафос не свойствен есенинскому стилю. Важной языковой особенностью лирики С.Есенина и Э.Вахидова предстаёт явление синкретизма: различные семы и лексико-семантические варианты слов совмещаются, органично сосуществуют.

Одной из идиостилевых доминант лирики С.Есенина и Э.Вахидова является авторизация, проявляющаяся в повторе отдельных фрагментов текста (в том числе и репрезентантов образа Родины) на протяжении всего творческого пути автора.

4. Лексико-семантических полей «Родина» в лирике С.Есенина и Э.Вахидова имеет чёткую структуру: ядро, образованное гиперонимом родина; центр, куда входят синонимы и антонимы данного гиперонима и производные слова; периферию (ближнюю и дальнюю), включающую в себя ассоциативное пространство лексем с семантикой «родина». Ряды лексем находятся в холопартитивных отношениях. В целом элементы поля связаны между собой эпидигматическими, парадигматическими, синтагматическими, деривационными и ассоциативными отношениями. Последние оказываются наиболее представленными в языковой картине мира поэта.

5. Языковая картина мира поэта характеризуется пересечением лексико-семантических полей в структуре лексико-семантических полей «Родина»: лексико-семантических полей «Природа», лексико-семантических полей «Свет», лексико-семантических полей «Грусть», лексико-семантических полей «Покой», лексико-семантических полей «Сон», лексико-семантических полей «Любовь», лексико-семантических полей «Путь», лексико-семантических полей «Время», лексико-семантических полей «Память» создают есенинский образ Родины. Важным языковым средством при этом оказывается ассоциативная семантика и символизация лексем, входящих в перечисленные лексико-семантические поля.

Начнем с понимания концепта в литературоведении. Концепт – это многослойное и многоаспектное образование, включающее в себя различные представления, эмоции

и культурные смыслы, связанные с определенной идеей или явлением. Концепты отражают особенности национального сознания и культурного кода, и именно поэтому исследование концепта "Родина" важно для понимания национальной идентичности.

В литературе концепт "Родина" нередко выступает не просто как место происхождения или географический объект, а как объект эмоционального и духовного переживания. При анализе концепта в литературных текстах используется ряд подходов: лингвокультурологический, когнитивный, семиотический, историко-философский и другие, каждый из которых раскрывает разные аспекты образа Родины.

2. Историко-философские и культурные основы концепта "Родина"

Концепт "Родина" в русской литературе имеет долгую и глубокую историю, и его развитие тесно связано с историко-философским контекстом. С одной стороны, он содержит элементы традиционных представлений о земле, родных местах, природе, а с другой – включает сложные духовные и этические смыслы. Философы и мыслители, такие как Н.А. Бердяев, И.А. Ильин и Л.Н. Толстой, в своих трудах подчеркивали, что образ Родины связан не только с патриотизмом, но и с глубоким моральным и духовным чувством.

Значение Родины также изменялось с течением времени: в эпохи революций, войн и культурных трансформаций он наполнялся новыми, более сложными смыслами, отражая тревоги и надежды народа.

Концепт "Родина" в русской литературной традиции

Литературное воплощение концепта "Родина" в России имеет свои специфические черты. Русские классики, такие как А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Л.Н. Толстой и Ф.М. Достоевский, по-своему раскрывали и осмыслили этот образ. В их произведениях Родина представлена как объект глубокой любви, источник страданий и радостей, а также нравственный ориентир для героев.

Важной чертой русского концепта "Родина" является его тесная связь с природой, духовностью и народными корнями. Эволюция образа Родины особенно заметна в литературе XX века: в советскую эпоху "Родина" стала символом не только традиционных ценностей, но и новой, социалистической идеологии. В современной литературе образ Родины становится более личным, часто связанным с ностальгией и утратой.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты исследования показывают, что его результаты могут быть использованы в школьном и преподавании курсов русского языка и литературы. В вузе это дисциплины, как «Современный русский литературный язык», «История русской литературы XX века», «Филологический анализ текста», спецкурсы и спецсеминары по лингвокультурологии, лексической семантике, языку русской и узбекской поэзии. Гипотезой исследования является утверждение о том, что лексико-семантическое поле «Родина» в лирике С.Есенина и Э.Вахидова является главным фрагментом языковой картины мира поэта и вмещает в себя объёмное ассоциативное пространство с широкой семантикой, связанной с темой Родины.

Литературные средства выражения концепта "Родина"

Концепт "Родина" в литературе реализуется через различные художественные приемы и образы. Природные пейзажи, символы земли и дома, национальные мотивы и культурные артефакты – всё это служит для передачи определенного смысла, связанного с Родиной. Для создания эмоционального и символического образа Родины авторы используют ассоциации, поэтические фигуры, противопоставления и звуковые повторы, которые подчеркивают особенности литературного восприятия концепта.

Методологические подходы к анализу концепта "Родина" в литературе

Для анализа концепта "Родина" можно использовать несколько методологических подходов:

«Лингвокультурологический анализ» позволяет рассмотреть языковые средства, с помощью которых раскрывается концепт "Родина", и их культурные корни.

«Когнитивный подход» фокусируется на концепте как многослойном образе в сознании, который отражается в языке и литературе.

«Семиотический анализ» выявляет знаковые аспекты и символы Родины в художественном тексте, их значение для построения нарратива.

«Историко-культурный подход» позволяет проследить, как восприятие Родины менялось в литературе разных эпох.

Эти методы позволяют исследовать, каким образом "Родина" становится центральным элементом художественного мира произведения, способствующим раскрытию национальной идентичности, эмоционального и духовного опыта героев.

С момента своего рождения человек познает окружающий мир, учится узнавать предметы, соотносить их друг с другом, делать обобщения, учится обрабатывать и запоминать значительное количество информации, выражать результаты своей познавательной деятельности с помощью языка. В результате у человека формируются общие понятия, которые затем объединяются в систему знаний о мире, в так называемую картину мира.

Картина мира состоит из концептов разного уровня сложности и абстракции, сформированных различными способами. Для обозначения отдельных частей концептов картины мира в когнитивной лингвистике используются понятия *концептуальная область/концептуальная сфера*, или *концептосфера*, например *концептосфера времени*.

Концепты представляют собой идеальные абстрактные единицы, смыслы, которыми человек оперирует в процессе

Теоретические положения когнитивной лингвистики мышления. Они отражают содержание полученных знаний, опыта, результатов всей деятельности человека в виде определенных «квантов» знания. Содержание концепта включает сведения об объектах и их свойствах, о том, что человек думает, предполагает, воображает об объектах мира. В отличие от *понятия*, которое отражает наиболее общие, существенные признаки предметов/явлений, концепт может отражать один или несколько, любые, не обязательно существенные, признаки объекта. Концепт — это всё, что известно об объекте, это отражение не только существенных признаков объекта, но и всего культурно обусловленного знания о нем (Болдырев, 2000; Иванова, 2006, с. 45).

Рассмотрим подробнее соотношение терминов «понятие» и «концепт». Ю. С. Степанов пишет об этом следующее: «В самом простом виде понятие — это определение предмета, дефиниция, дефиниция же производится мышлением (достигается) через указание ближайшего рода и его видового отличия, или, как очень точно выражаются со времен схоластической, т. е. формальной, логики — это «ближайший род» и «видовое отличие» (*genus proximum differentia specifica*), например *корова* — «домашнее молочное животное, самка быка».

При установлении (словесном описании, определении) понятия прежде всего приходится иметь дело с двумя типами слов: первый тип слов — это то, что определяет «ближайший род» (в приведенном примере *«домашнее молочное животное»*, второй тип слов — это то, что определяет «видовое отличие» (в приведенном примере *«самка быка»*). Вполне понятно, что проделать даже такое простейшее определение понятия невозможно без использования наличных слов данного языка. Обычно определение начинают с какого-либо имени существительного (оно задает ближайший род), а затем прибавляют видовое отличие (им часто оказывается какое-либо определение (простое прилагательное, развернутое словосочетание и т. п.)). Весь состав наличных слов данного языка применительно к логическим определениям называется универсальным набором. Понятно также, что «универсальный набор» в действительности никогда не может быть действительно универсальным, он всегда представляет собой некоторое

ограничение или выборку, это ограничение очень важно для понимания того, что такое «понятие». Ограничения поставлены общепринятыми в данном обществе представлениями о лексиконе данного языка и до некоторой степени даже типом используемого словаря...

«"Концепт" есть понятие, создаваемое без каких-либо ограничений, наложенных указанными требованиями, т. е. не требуется — хотя, как правило, очень удобно и желательно использовать формально-логические дефиниции, не требуется присутствие "ближайшего рода" и "видового отличия", не требуется использовать — хотя очень желательно, чтобы быть понятным тому, для кого сообщается — наличный универсальный код, допустимо создавать часть слов из своего собственного кода, главная цель при этом — быть понимаемым, способствовать коммуникации» (Степанов, 2007, с. 19—20).

Таким образом, главное различие между концептом и понятием состоит в том, что концепт является результатом обыденного познания (т. е. когниции), а понятие — результатом теоретических построений (Болдырев, 2000).

Следует заметить, что в настоящее время вопрос о содержании термина «концепт» далеко не решен. Как отмечает М. В. Пименова, термин «концепт» в отечественной лингвистике имеет несколько толкований.

Во-первых, концепт (*conceptus* — «суждение, понятие, представление [о предмете]») рассматривается как часть классической схемы «предмет — ощущение — восприятие — представление — понятие», отражающей этапы чувственно-практической (созерцание) и логической (абстрактной) деятельности мышления человека:

- а) концепт — это *представление* («общее представление») (С. А. Аскольдов);
- б) концепт — это *понятие*’;
- в) концепт — это *синкретичная единица мышления* («единица мышления, представляющая целостное, нерасчлененное отражение факта действительности») (П. В. Чесноков).

Во-вторых, концепт исследуется как *означаемое* (сигнификат) в составе модели «семантического треугольника»:

- а) концепт — *значение* («алгебраическое выражение значения», по Д. С. Лихачеву; «созначения национального колорита», согласно В. В. Колесову; «инвариант значения лексемы», по мнению Е.В. Рахилиной);

- б) концепт — это *смысл* (интенционал, содержание понятия, «термин *концепт* становится синонимичным термину *смысл*» в трактовке Ю. С. Степанова).

В-третьих, концепт анализируется как синтез *означаемого* (значения и понятия), *означающего* (языкового знака) и *обозначаемого* (денотата и референта):

- а) концепт — это *этимон слова* (conceptum — «зародыш, зерно», «исходная точка семантического наполнения слова»);
- б) концепт — *слово-концепт* («ключевые слова») (А. Вежбицкая).

Исследователей когнитивной лингвистики все чаще и чаще интересуют конкретные принципы выделения концептов. Дж. Лакофф предположил, что категории формируются когнитивными структурами, получившими название идеализированных когнитивных моделей, под которыми понимаются особые когнитивные сущности, лежащие в основе языковых категорий. Он отмечает четыре основных типа:

- пропозициональные модели, определяющие характер элементов категории, их свойства и отношения между ними;
- образ-схематические модели, отражающие основные 10 образные понятия;
- метафорические модели, позволяющие представить некоторую абстрактную область посредством отождествления ее с другой областью;
- метонимические модели, действующие совместно с тремя первыми типами и обеспечивающие перенос характеристик одного элемента множества на всё множество.

Стоит отметить, что каждый язык имеет свою систему концептов, с помощью которой человек (носитель языка), получив информацию из внешнего мира, может ее воспринимать, интерпретировать и анализировать. Человек в принципе мыслит концептами. Они организуют концептосферу, а по ней уже можно судить о ментальной модели действительности, которая находит свое проявление в разных языках и языковом сознании.

Абстрактный характер концептов обеспечивает наличие огромного количества разнообразных типологий и классификаций. Дж. Лакофф разделил концепты скорее в литературном ключе, подчеркнув их художественную принадлежность. Опираясь на мысли Поповой и Стернина, можно прийти к выводу, что концепты подразделяются на вербализуемые (устойчивые, имеющие закрепленные за ними языковые средства репрезентации, коммуникативно востребованные) и скрытые (неустойчивые, глубоко

личностные, невербализуемые) [25, с. 28].

Если рассматривать концепты по принадлежности к определенным группам носителей, то можно выделить следующие концепты:

универсальные;

этнические;

индивидуальные;

групповые;

цивилизационные.

Следует подчеркнуть, что концепты могут сохранять свои основные функции – являться единицами мыслительного процесса и структурировать знания, но при этом, они могут быть достаточно различны по своему содержанию и организации. В силу этого факта и того, что различаются типы знаний, мы понимаем всю важность и необходимость типологии концептов.

С.Г. Воркачев [8, с. 272] говорит о концептах высшего уровня (долг, счастье, любовь, совесть) и обычные концепты. В то время как М. В. Пименова [25, с. 117] рассматривает следующие виды концептов: образы (Россия, Русь, мать), идеи (коммунизм, социализм) и символы (лебедь), а также концепты культуры, которые делятся на несколько групп: универсальные категории культуры – время, пространство, причина; социально-культурные – труд, свобода, справедливость, богатство; категории национальной культуры – для русских это дух, воля, душа; этические категории – добро, зло, правда, долг; и мифологические категории – боги, духи, домовые, ангелы-хранители. А.П. Бабушкин [4, с.56] разграничивает мыслительные картинки, схемы, гиперонимы, фреймы, инсайты, сценарии, клейдоскопические концепты.

Все языковые значения способны отразить лишь некую часть наших представлений о мире. Основная доля этих знаний хранится в памяти человека в виде разного рода структур. Здесь можно выделить как раз вышеупомянутые структуры - фреймы, сценарии, схемы, а также когнитивные модели и др. Н.Н. Болдырев также включает в свою 12 классификацию такое понятие как фрейм. По его словам фрейм – это «объемный, многокомпонентный концепт, представляющий собой «пакет» информации; знания о стереотипной ситуации как результат ассоциативных связей» [6, с. 37].

Подытожив все вышеперечисленные высказывания и предложенные типологии, мы можем сделать вывод, что не существует единой классификации концепта. Это напрямую связано с фактором индивидуализации человеческого мышления и тем, что у каждого индивида существует свое восприятие мира и представление его в собственных мыслях. Тем самым, каждый может выбрать для себя более удобную и близкую для него классификацию или же представить свою. В своих исследованиях

мы будем опираться на типологию, представленную М.В. Пименовой и А.П. Бабушкиным.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение отмечу, что концепт "Родина" в литературе представляет собой сложное, многослойное явление, вбирающее в себя элементы истории, культуры, философии и национальных представлений. Его анализ позволяет глубже понять не только литературные произведения, но и самосознание народа, культурные и духовные основы общества.

Эта глава посвящена теоретическому рассмотрению концепта "Родина" как философской, культурной и литературной категории. Концепт "Родина" в литературоведении трактуется как динамическая единица, обладающая символической и культурной ценностью. Будет раскрыта методология работы с концептами в сравнительно-типологическом анализе, а также освещены особенности подходов к концепту Родины в русской и узбекской литературе.

Ключевые слова: полевая модель, языковая картина, лексико-семантическое поле, концепт, лингвокультурологический анализ, когнитивный подход, семиотический анализ, историко-культурный подход.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Персидские мотивы» стихотворный цикл // Современная Россия .1925г.
2. «Литература о жизни и творчестве» библиографический справочник //1921-2014гг.
3. Юлдашева, М. (2024). ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ И ТОЛЕРАНТНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТНЫХ ПОДХОДОВ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 45(45).
4. Юлдашева, М. (2020). Розвиток толерантності в історії східної культури. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету, (46), С-158.
5. Юлдашева, М. (2024). QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA TOLERANTLIK TAFAKKURI VA FUQAROLIK POZITSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 45(45).

ANIQ VA TABIIY FANLAR

O'ZBEKISTONNING TABIATI, TABIIY BOYLIKLARI VA ULARNI MUHOFAZA QILISHNI O'RGANISH

*G'ulomova Kubaro, Buxoro Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar kafedrası
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi talabasi*

Anotatsiya. Inson tabiatdan oladigan barcha moddiy boyliklar yer osti va yer usti boyliklari suv, havo, tuproq, o'simliklar, hayvonot olami va boshqalar tabiiy resurs(boylik) hisoblanadi. Shuni nazarda tutgan holda, ushbu maqola tabiat va tabiiy boyliklar haqida malumotlar va ularga insonning qay darajada ta'siri va bu ne'matlardan samarali foydalani O'zbekiston misolida ko'rib chiqishingiz mumkin.

Kalit so'zlar; O'zbekistonning Qizilkitobi, Milliy bog'lar, biosfera rezervatlari, zakazniklar, tugaydigan va tugamaydigan tabiiy resurslar, quyosh radiatsiyasi, kosmik resurslar va shamol energiyasi.

Гуломова Кубаро, студентка факультета естественных наук Бухарского государственного института по специальности «География и основы экономических знаний».

Аннотация. Все материальные блага, которые человек получает природы, подземные и поверхностные богатство, вода, воздух, почва, растения, животный мир и.т.д. являются природными ресурсами (богатство). Имея этой виду, в этой статье представлена информация о природе и природных ресурсах, а также о степени влияния на них человека, и вы можете рассмотреть эффективное использование этих блага примере Узбекистана.

Ключевые слова; Красная книга Узбекистана, Национальные парки, биосферные заповедники, исчерпаемые и неисчерпаемые природные ресурсы, солнечная радиация, космические ресурсы энергия ветра.

Gulomova Kubaro, a student of the Department of Natural Sciences of the Bukhara State Pedagogical Institute, majoring in Geography and Basics of Economic Knowledge.

Annotation. All the material wealth that man gets from nature, underground and surface wealth, water, air, soil, plants, animal world, etc, are natural resources(wealth). With this in mind, this article provides information about nature and natural resources, and the extent to which humans have influenced them, and you can consider the effective use of these blessings in the case of Uzbekistan.

Key words; Red book of Uzbekistan, National parks, biosphere reserves, exhaustible

and non-exhaustible natural resources, solar power, space resources and wind energy.

Kirish:

O'zbekiston tabiati O'zining turli-tuman va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ozbekiston hududining katta qismi quruq va yarim quruq cho'llardan iborat, jumladan, dunyodagi eng yirik cho'llardan biri bo'lgan Qizilqum cho'li. Bundan tashqari, Farg'ona vodiysi kabi serhosil vodiylar va Tyan-shan hamda Hisor-Oloy tizmalari kabi tog'li hududlarga ega, bu yerlar betakror tabiati va boy biologik xilma-xilligi bilan mashhur.

Umuman olganda, tabiiy resurslar ikki guruhga bo'linadi va ular ham o'z navbatida guruhlarga bo'linadi.

Tugaydigan tabiiy resurslar – Tiklanadigan va tiklanmaydigan. Tiklanadigan tabiiy resurslarga tuproq qoplami, o'simliklar, hayvonot dunyosi va suv kiradi. Tiklanmaydigan resurslarga yer osti tabiiy boyliklari kiradi.

Tugamaydigan tabiiy resurslar esa kosmikva Iqlim resurslariga bo'linadi. Kosmik resurslar bu quyosh radiatsiyasi, iqlim resurlari esa atmosfera havosi va shamol energiyasidir.

Mamlakatning suv resurslariga keladigan bo'lsak, Amudaryo va Sirdaryo kabi yirik daryo qishloq xo'jaligi va ekologik tizimlar uchun juda muhim ahamiyatga ega. Lekin, Orol dengizi inqirozi kabi ekologik muammolar suv resurslarining kamayishiga va tabiiy muhitga jiddiy zarar yetishiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston tabiati o'ziga xos o'simlik va hayvonot dunyosiga ega. Qizilqum cho'lida sayg'oq kabi noyob hayvonlar uchrasa, tog'larda bo'ri va tog' echkisi kabi yovvoyi hayvonlar yashaydi. O'zbekiston yo'qolib ketgan va yo'qolib borayotgan o'simlik va hayvonlarni qayd etib borish uchun Qizil kitobni tashkil etgan. Qizil kitobga kiritilgan ko'plab noyob o'simlik va hayvonlar mavjud bo'lib, ularni saqlab qolish uchun maxsus qo'riqxonalar va milliy bog'lar tashkil etilgan.

1963-yilda Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi (IUCN) tomonidan chop etildi. Xalqaro qizil kitob doimo yangilanadi, uni tuzish bilan bir guruh olimlar shug'ullanadi. O'zbekiston o'zining milliy qizil kitobiga ega va Xalqaro muhofaza qilish ittifoqiga a'zo.

-Nima uchun kitob yashil emas? Axir, bu tabiat haqida-ku.

-Qizil rang xavfli belgi hisoblanadi! Bu jamoatchilik e'tiborini yo'qolib ketayotgan turlarning muammasiga kam e'tibor berayotganligiga jalb qilishga urinishdir.

Misol uchun: XX asrning boshlarida, 100 yil oldin, Amudaryo daryosining irmoqlari va qamishlarida yo'lbarslar bor edi. Ov va yashash joylarini qisqarishi tufayli, yo'lbarslar asrning o'rtalariga kelib yo'qola boshladilar. Asrning oxiriga kelib, Turon yo'lbarslari g'oyib bo'ldilar va tog' o'rmonlari va kiyiklar xavf ostida qoldilar. Qizilkitob turlari hayvonlari va o'simliklari ovlash va yo'q qilish katta miqdorda jarimaga tortiladi. Noyob hayvonlarni va o'simliklarni himoya qilish uchun zapovedniklar, milliy tabiat bog'lari, zakazniklar va zaxiralar yaratilgan. Olimlar noyob o'simliklarning urug'larini yig'adilar va

gerbaryilarini to'playdilar va ularni botanika bog'larida o'stiradilar, keyin ularni tabiatga chiqaradilar.

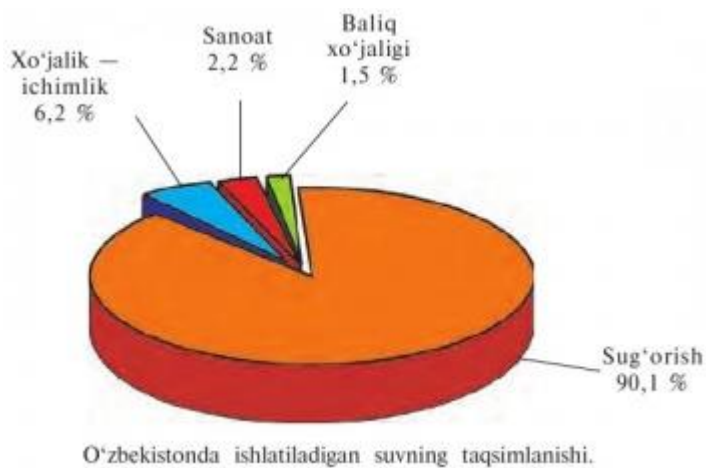
Demak, Qizilkitobga hayvon yoki o'simlikning tashqi ko'rinishi, tarqalish xaritasi, xavfsizlik holati, qolgan soni, tashqi ko'rinishiga sabab bo'luvchi omillar, saqlash va naslchilik markazlari, himoy choralari va yashash hayot tarzilari kabi ma'lumotlar beriladi.

Milliy bog' va qo'riqxonalaridan Nurato-Qizilqum biosfera rezervati, Zomin milliy bog'I kabi joylar O'zbekistonning tabiiy boyliklarini asrashga xizmat qiladi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi uchun esa turizm va ekologiya sohalari uchun katta ahamiyatga ega.

..O'zbekiston tabiativa tabiiy boyliklarini muhofaza qilish – inson uchun zarur bo'lgan qazilma boyliklaridan oqilona foydalanish, suv va havoni toza saqlash, tuproqni eroziyadan saqlash, o'simlik va hayvonot dunyosini tabiiy holicha asrab qolib, qayta tiklashni hamda xushmanzara joylar(sharshara, buloq,va boshqalar)ni tabiiy holicha saqlash kabilarni o'z ichiga oladi.

Lekin hozir tabiatga inson xo'jaligi faoliyatining ta'siri natijasida respublikaning ba'zi okruglari (Orolbo'yi, Surxon vodiysi, Quyi Zarafshon va Quyi Amudaryo)da ekologik holat yomonlashib borayotganini ta'kidlab o'tishimiz lozim. O'zbekiston havosining ifloslanishida energetika, neft-gaz sanoati, transport, kimyo sanoati, metallurgiya sanoati, maishiy-komunal xo'jalikning hissasi kattadir.

Shuningdek, O'zbekistonda suvni ifloslanishiga sabab bo'luvchi tarmoqlarning 72%i sug'orish yerlari uchun, 18%i sanoatda va qolgan 10%i komunal xizmatlardan ifloslanadi.

Respublikamiz havosini toza saqlash uchun korxonalarda zamonaviy tozalovchi inshootlarqurish zarur. Bunda ifloslovchi moddalarni ushlab qolib, uardan qayta foydalqanish imkoniyati vujudga keladi. Mamlakatimiz daryolari sanoat korxonalari, maishiy xizmat ko'rsatish, sog'lomlashtirrish tashkilotlari, parrandachilik majmuyi va chorvachilik fermalridan chiqqan suvlar hamda zovur suvlari bilan ifloslanmoqda.

Suv boyliklarini toza saqlashdagi asosiy vazifa o'sha korxonalardan chiqayotgan iflos

suvlarni tozalab, zararsizlantirib, so'ngra suv havzalariga tashlashga erishishdan iborat.

O'zbekistonning tuproq qatlamini eroziyadan saqlash uchun, uning unumdorligini tiklash uchun kurashish kerak. Buning uchun ekinlarni sug'orish qoidasiga rioya qilish, sug'orishning ilg'or usullaridan foydalanishga o'tish zarur. Ekinlarning hosildorligini oshirish uchun ko'proq organik o'g'itlardan foydalanib, qishloq xo'jaligi zararkunandalariga qarshi kurashishga erishish zarur hisoblanadi.

Xulosa:

O'zbekiston o'rining tabiat boyliklari va resurslariga boyligibilan ajralib turadi. Ushbu boyliklarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish esa xalqimiz kelajagini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Qizilkitobga kiritilgan turlarni himoya qilish, tabiat bog'lari va qo'riqxonalarni rivojlantirish, shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini, jumladan quyosh va shamol energiyasini keng qo'llash – bu kelajakuchun barqaror qadamdir. Resurslarni saqlab qolish uchun ta'lim, ekologik xabardorlikni oshirish va samarali boshqaruv tizimlarini joriy qilish zarur. O'zbekiston o'z tabiiy boyliklarini saqlash orqali nafaqay iqtisodiy rivojlanishni, balki ekologik barqarorlikni ham ta'minlash yo'lida ulkan imkoniyatlarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekistonning tabiiy resurslari" A.Ergashev.
2. O'zbekistonning Milliy "Qizil kitob"i.
3. "O'zbekistonda ekoturizm".
4. <https://geografiya.uz/ozbekiston-tabiiy-geografiyasi/11722-ozbekistonning-tabiiy-boyliklari-va-ularni-muhofaza-qilish.html>
5. <https://arxiv.uz/uz/documents/slaydlar/ekologiya/o-zbekistonning-tabiiy-boyliklari-va-ularni-muhofaza-qilish>

**SPORT ENERGETIKLARI VA ALKOGOLLI ENERGETIKLARNING
TAXLILIIY NATIJALARI
АНАЛИТИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ СПОРТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ
И АЛКОГОЛЬНЫХ ЭНЕРГЕТИКОВ
ANALYTICAL RESULTS OF SPORTS ENERGETICS AND ALCOHOL
ENERGY SUPPLIES**

Radjabova Lobar Ramazonovna Buxoro davlat
pedagogika instituti Kimyo kafedrasi dotsenti
texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
rajabova1981@gmail.com +998909885853

Ergashov Mansur Yarashovich Buxoro davlat
Pedagogika instituti Kimyo kafedrasi professori
kimyo fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sport energiyasi va alkogolli spirtli ichimliklar bo'yicha tadqiqotlar natijasida olingan tahliliy natijalarning umumiy ko'rinishini taqdim etadi. Sport energiyasi kontekstida kofein, taurin va B-vitaminlarini qo'llash bilan bog'liq bo'lgan chidamlilik va konsentratsiyani oshirish kabi ijobiy ta'sirlar ta'kidlangan. Biroq, mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlar, jumladan, yurak muammolari va uyqusizlik qayd etilgan. Alkogolli spirtli ichimliklarga kelsak, ulardan foydalanish bilan bog'liq xavflar, xususan, alkogol bilan aralashtirilganda ta'kidlangan. Tadqiqotlar xavfli xulq-atvor amaliyotlari va sog'liq uchun salbiy oqibatlarining potentsial o'sishini ko'rsatadi. Turli mamlakatlarda aholi salomatligini muhofaza qilish maqsadida alkogolli spirtli ichimliklar savdosini tartibga solish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Maqolada ushbu sohadagi ma'lumotlarni doimiy monitoring qilish va yangilash muhimligini ta'kidlaydi, chunki yangi tadqiqotlar va qoidalar sport va alkogolga asoslangan energiyaning inson tanasiga ta'siri haqidagi tushunchamizni o'zgartirishi mumkin.

Аннотация: В этой статье представлен обзор аналитических результатов исследований спортивных энергетических и алкогольных энергетических напитков. В контексте спортивной энергетики были отмечены такие положительные эффекты, как повышение выносливости и концентрации, связанные с употреблением кофеина, таурина и витаминов группы В. Однако сообщалось о возможных побочных эффектах, включая проблемы с сердцем и бессонницу. Что касается алкогольных энергетических напитков, то были подчеркнуты опасности, связанные с их употреблением, особенно

в сочетании с алкоголем. Исследования показывают потенциальное увеличение рискованных поведенческих практик и неблагоприятных последствий для здоровья. Регулирование продажи алкогольных энергетических напитков в целях защиты здоровья населения становится актуальным вопросом в различных странах. В статье подчеркивается важность постоянного мониторинга и обновления информации в этой области, поскольку новые исследования и нормативные акты могут изменить наше представление о влиянии спорта и энергетики на основе алкоголя на организм человека.

Abstract: This article provides an overview of analytical results from studies on sports energy and alcoholic energy drinks. In the context of sports energy, positive effects such as increased endurance and concentration associated with the use of caffeine, taurine and B-vitamins have been highlighted. However, possible side effects, including heart problems and insomnia, have been reported. As for alcoholic energy drinks, the dangers associated with their use, particularly when mixed with alcohol, have been highlighted. Studies show a potential increase in risky behavioral practices and adverse health outcomes. Regulation of the sale of alcoholic energy drinks in order to protect public health is becoming an urgent issue in various countries. The article emphasizes the importance of continuous monitoring and updating of information in this area, as new studies and regulations may change our understanding of the effects of sports and alcohol-based energy on the human body.

Kalit so‘zlar: analitik natijalar, sport energiyasi, spirtli ichimliklar, spirtli energiya ichimliklar, ishlash samaradorligini oshirish, sog'likka ta'siri, kofein tarkibi, jismoniy chidamlilik, xavf-xatarni baholash, normativ chora-tadbirlar

Ключевые слова: аналитические результаты, спортивная энергия, энергетические напитки, алкогольные энергетические напитки, повышение работоспособности, влияние на здоровье, содержание кофеина, физическая выносливость, оценка риска, меры регулирования.

Key words: analytical results, sports energy, energy drinks, alcoholic energy drinks, performance enhancement, health effects, caffeine content, physical endurance, risk assessment, regulatory measures.

KIRISH. Sport spirtli ichimliklari va alkogolli spirtli ichimliklar ham faol sportchilar, ham oddiy iste'molchilar e'tiborini tortadi. Kofein, taurin, vitaminlar va boshqa faol moddalar bilan boyitilgan bu ichimliklar jismoniy faoliyatni yaxshilash va energiyani oshirishga qaratilgan. Ushbu maqolada biz sport spirtli ichimliklar va alkogolli spirtli ichimliklarni o'rganishda olingan tahliliy natijalarni ko'rib chiqamiz.

Sport energiyasi: Ijobiy ta'sirlar: Tadqiqot natijalari tahlili kofein va taurin tarkibiga ko'ra, sport energiya ichimliklarining chidamlilik va konsentratsiyaga ijobiy ta'sirini aniqladi. Ushbu komponentlar jismoniy faollikni oshirishga va tananing reaksiyasini yaxshilashga yordam beradi. Salbiy jihatlar: Shu bilan birga, tahliliy ma'lumotlar, shuningdek, mumkin

bo'lgan yurak muammolari, uyqusizlik va yuqori darajadagi faol moddalarga salbiy reaksiyalar kabi potentsial salbiy ta'sirlarni ko'rsatadi.

Alkogolli energiya ichimliklar: Aralashtirish va xavflar: Alkogolli spirtli ichimliklar bo'yicha tadqiqotlar ularni alkogol bilan birgalikda ishlatish bilan bog'liq xavflarni aniqlaydi. Ushbu ichimliklarni aralashtirish mastlik darajasini idrok etishga ta'sir qilishi mumkin, bu esa xavfli xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Qoidalar va cheklovlar: Tahliliy dalillar alkogolli spirtli ichimliklar savdosini aholi salomatligini tashvishga solgan holda tartibga solish zarurligini ta'kidlaydi. Bir qator davlatlar allaqachon cheklovlar joriy etish choralari ko'rishgan. Sport spirtli ichimliklari va alkogolli spirtli ichimliklar organizmga ta'sirini hisobga olgan holda faol tadqiqot mavzusidir. Ijobiy va salbiy tomonlar potentsial xavf va foydalarni yaxshiroq tushunish zarurligini ta'kidlaydi. Keyingi tadqiqotlar va tartibga solish ushbu ichimliklardan turli xil kontekstlarda xavfsiz va samarali foydalanishni ta'minlash uchun muhim bo'ladi.

Kirish qismida tadqiqotda aniqlangan muammolar, o'rganilmagan muammolar, tadqiqot maqsadini va vazifalarni aniqlash talab etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kofeinning yuqori dozalari yomon ruhiy salomatlik, tashvish va asabiylashishga olib kelishi mumkin. Buni, ayniqsa, spirtli ichimliklarning yoshlar orasida mashhurligini hisobga olgan holda hisobga olish juda muhimdir. Sport energiyasi va spirtli energiya tananing jismoniy va aqliy faoliyatini yaxshilash uchun ikki xil yondashuvni ifodalaydi. Ushbu maqolada biz ushbu sohalaridagi tahlil natijalarining maqsadi va ularning salomatlik va mahsuldorlikka ta'sirini ko'rib chiqamiz.

Sport energiya mahsulotlari tanani energiya bilan ta'minlash va mashg'ulotlar va musobaqalarda yuqori ko'rsatkichlarni saqlash uchun mo'ljallangan. Ushbu jarayonning asosiy jihatlaridan biri tadqiqot va sportchilarni sinovdan o'tkazish natijasida olingan natijalarni tahlil qilishdir. Sport energiyasidagi analitik natijalarning maqsadlari: Mahsulot samaradorligini aniqlash: Analitik ma'lumotlar sport energiyasi mahsulotlarining chidamlilik, kuch va mashg'ulotdan keyingi tiklanishda qanchalik samarali ekanligini aniqlashga yordam beradi.

Yondashuvni shaxsiylashtirish: Sinov natijalari individual ehtiyojlar va tana xususiyatlarini hisobga olgan holda energiya qo'shimchalari uchun shaxsiy tavsiyalar va rejimlarni yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

Xavfsizlik va sifat: Tahlil mahsulot xavfsizligini ta'minlash, taqiqlangan moddalarni yo'q qilish va sport energiya mahsulotlarida yuqori sifat standartini saqlab qolish uchun zarurdir.

Salomatlik ta'sirini o'rganish: Tahlillarning maqsadi, shuningdek, sport energiyasi mahsulotlarining sog'liqqa uzoq muddatli ta'sirini, shu jumladan xavf va foydalarni baholashni o'rganishdir.

Tahlil natijalaridan maksimal natijalarga erishishga qaratilgan o'quv dasturlari va strategiyalarini takomillashtirish uchun foydalanish mumkin. Bozorning ushbu segmenti

nafaqat iste'molchilarning, balki bunday ichimliklarning tanaga ta'sirini baholovchi tadqiqotchilarning ham diqqat markaziga aylandi. Spirtli ichimliklar energiyasida tahliliy natijalarning maqsadlari: Iste'mol xavfsizligi: Tadqiqotlar spirtli ichimliklar va stimulyatorlarning kombinatsiyasi bilan bog'liq sog'liq uchun xavflarni hisobga olgan holda alkogolli spirtli ichimliklar iste'mol qilishning xavfsiz darajasini aniqlashga qaratilgan.

Ta'sirni tushunish: Analitika bunday ichimliklarning inson tanasiga, jumladan, jismoniy va ruhiy farovonlikka ta'sirini, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nojo'ya ta'sirlar xavfini tushunishga yordam beradi.

Qonunchilik standartlari: Tadqiqot natijalari alkogolli spirtli ichimliklar ishlab chiqarish va reklamasini tartibga soluvchi qonun hujjatlariga ularning xavfsizligi va muvofiqligini ta'minlashga ta'sir qiladi.

Suiiste'mollikning oldini olish: Tahlillarning maqsadi, shuningdek, spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilishning mumkin bo'lgan xavflarini aniqlash va profilaktika choralarini ishlab chiqishdir.

Jamiyatni tarbiyalash: Tahliliy ma'lumotlar aholini alkogolli ichimliklarni iste'mol qilish oqibatlarini haqida ma'lumot berishda, iste'molchilarning to'g'ridan-to'g'ri tanlovini osonlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sport va spirtli ichimliklar energetikasi sohasidagi tahliliy natijalar iste'molchilar xavfsizligi, samaradorligi va sog'lig'ini ta'minlashning muhim vositasidir. Ushbu yo'nalishlar bo'yicha uzluksiz izlanish va tahlillar sanoatni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, jamiyatni energiya mahsulotlaridan to'g'ri va oqilona foydalanish bo'yicha ma'rifatga xizmat qiladi.

TAHLIL VA METODLAR. Spirtli ichimliklar karsinogen moddalar toifasiga kiradi. Bu degani, ular saraton kasalligiga yetaklashi mumkin. Yangi izlanishlarga ko'ra esa alkogol organizm uchun genetik darajada ham zararli ekan. Olimlar spirtli ichimliklarni kamroq iste'mol qilish yoki ulardan voz kechishni tavsiya etmoqda. So'nggi o'n yilliklarda sport va alkogolli energiya sanoati ilmiy hamjamiyat, iste'molchilar va sog'liqni saqlash tashkilotlarining e'tiborini kuchaytirdi. Adabiyotlarni o'rganish va tahliliy usullar ushbu ikki sohadagi mahsulotlarning samaradorligi, xavfsizligi va oqibatlarini tushunishda asosiy rol o'ynaydi.

“Alkogol aynan qanday qilib organizmga ziyon yetkazishi jumboq bo'lib turibdi. Xulosamiz shuki, spirt hazm bo'layotganda, energiyaga aylanish jarayonida toksinlar paydo bo'lib, genlar majmuasiga hujum qiladi. Buzilgan DNK qayta tiklanmaydi”, - deydi Ketan Patel, izlanish muallifi. Toksinning nomi - asetaldegid. Bu kimyoviy modda hujayralarga qanday ta'sir ko'rsatishi laboratoriyada sichqonlarda sinab ko'rilgan. “Organizmda hujayraning muhim bir turi bor - u ham bo'lsa ildiz hujayra. Asetaldegid moddasidan tanamizda yangilanib turuvchi ana shu ildiz hujayra ziyon ko'radi”, - deydi olim.

Sog'lom hujayralar o'zini tiklay olmasligi rak kasalligi paydo bo'lishiga olib keladi. “Izlanish davomida qon hujayralaridagi xromosomalar, ya'ni DNK, fundamental jihatdan o'zgarganini ko'rdik. Hujayralar yangilanib turishi yoki saratonga yetaklashini ana shu

o'zgarish belgilab beradi", - deydi Ketan Patel. Organizmda asetaldegid moddasi katta miqdorda yig'ilib qolmasligi zarur. Aksariyat odamlar organizmda buni ta'minlovchi fermentlar bor. "Sichqonlarda bu fermentlarni olib tashlaganimizda shuni kuzatdikki, oz miqdorda ichish ham qon hosil qiluvchi hujayralarga jiddiy zarar yetkazar ekan". Organizmda genlar majmuasini ta'mirlovchi tabiiy mexanizmlar bor, deydi olim, lekin ichkilikbozlik bu himoya tizimlarini ishdan chiqaradi.

Sport energetiklarida adabiyot tahlili: Trendlar va yangi tadqiqotlar. Sport energetikasi sohasidagi adabiyotlarni tahlil qilish hozirgi tendentsiyalarni va yangi tadqiqotlarni aniqlash imkonini beradi. Ixtisoslashgan ilmiy maqolalar, sharhlar va meta-tahlillar energiya qo'shimchalarining tanaga ta'siri, ularning samaradorligi va potentsial xavflar sohasidagi so'nggi kashfiyotlar haqida ma'lumot beradi.

Shaxsiylashtirilgan yondashuv asosida adabiyotlarni tahlil qilish, shuningdek, sport energetikasiga shaxsiy yondashuvning muhimligini ochib beradi. Energiya mahsulotlarining turli tarkibiy qismlariga tananing reaksiyasidagi farqlar optimal natijalarga erishish uchun individual tavsiyalar va dozalash rejimlari zarurligini ta'kidlaydi. Sport energiyasi mahsulotlarining sog'liqqa ta'siriga qaratilgan tadqiqotlar iste'molchilar xavfsizligini ta'minlash uchun ham muhimdir. Adabiyotlarni ko'rib chiqish yurak-qon tomir ta'siri, nevrologik jihatlar va uzoq muddatli foydalanish ta'siri kabi mavzularni qamrab olishi mumkin. Sport energiyasini tahlil qilishning asosiy usullaridan biri biokimyoviy testlar va tadqiqotlardir. Ular qon, siydik va to'qimalarni tekshirish, muhim metabolitlar, energiya moddalari va fermentlar darajasini o'lchashni o'z ichiga oladi.

Fiziologik testlar yurak tezligi, nafas olish, qon bosimi va jismoniy faoliyat davomida kislorod iste'moli kabi o'lchov parametrlarini o'z ichiga oladi. Ular real sharoitlarda energiya mahsulotlarining samaradorligini baholash imkonini beradi. Metabolik tahlil tananing energiyadan qanday foydalanishi haqida ma'lumot beradi. Bu metabolizmni, kaloriya sarfini va ozuqaviy moddalardan foydalanish samaradorligini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Spirтли ichimliklar energiyasi bo'yicha adabiyotlar tahlili: Alkogolli energiyadagi adabiy tahlil kombinatsiyalangan ichimliklarning tanaga ta'sirini tushunishga yordam beradi. Tadqiqotlar psixomotor funksiyaga, muvofiqlashtirishga va umumiy jismoniy faoliyatni amalga oshirish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatdi. Adabiyotni o'rganish, shuningdek, spirтли ichimliklarni iste'mol qilishning psixologik jihatlariga, shu jumladan alkogolli mastlikni idrok etishga ta'siri va ko'p miqdorda ichish xavfiga ta'sir qiladi.

Alkogolli ichimliklar adabiyotining tahlili bunday ichimliklarning potentsial xavfi va suiiste'molini, shu jumladan ularning spirтли ichimliklarni iste'mol qilish xavfi, baxtsiz hodisalar va sog'liq muammolari bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Adabiyotlarni o'rganish va zamonaviy tadqiqot usullarini qo'llashni birlashtirish sport va alkogol energetikasini chuqurroq tushunishning asosiy elementlari hisoblanadi. Ushbu ma'lumotlar yanada samarali va xavfsizroq mahsulotlarni ishlab chiqishga yordam beradi va ulardan foydalanish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi. Ushbu

sohalarda davom etayotgan tahlillar nafaqat sanoatni rivojlantiradi, balki iste'molchilar salomatligi va farovonligiga ham xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Sport energiyasi va spirtli ichimliklar energiyasi - bu mahsulotlarning tanaga ta'siri salomatlik va ishlash uchun juda muhim bo'lgan ikkita soha. Biz ushbu sohalardagi tahliliy tadqiqotlar natijalarini ko'rib chiqamiz, shuningdek, tahlil davomida aniqlangan asosiy masalalarni muhokama qilamiz.

1-jadval

Sport energiyasi va spirtli ichimliklar energiyasi zararli oqibatlarini quyidagicha:

Energetik Ichimliklar toifasi	Umumiy effektlarga misollar	Izoh
Spirtli ichimliklar (masalan, pivo, sharob, spirtli ichimliklar)	Fikrlash qobiliyatining buzilishi, reflekslarning sekinlashishi, vosita funksiyasining buzilishi, uyquchanlik, komaning haddan tashqari dozasi o'limga olib kelishi mumkin.	Chiqib ketish og'ir bo'lishi mumkin; homiladorlik paytida haddan tashqari foydalanish homila uchun xavflidir
Depressantlar (masalan, uyqu dorilari, sedativlar, ba'zi trankvilizatorlar)	Diqqatsizlik, sekinlashgan reflekslar, depressiya, muvozanatning buzilishi, uyquchanlik, koma-dozani oshirib yuborish halokatli bo'lishi mumkin.	Chiqib ketish og'ir bo'lishi mumkin
Opiatlar (masalan, morfin, heroin, kodein, retsept bo'yicha ba'zi og'riqli dorilar)	Qiziqishning yo'qolishi, "bosh iring'adi" - haddan tashqari doz o'limga olib kelishi mumkin. Teri ostiga yoki tomir ichiga suiiste'mol qilish gepatit B, C va OIV / OITSni igna bilan birgalikda yuborishi mumkin.	

Stimulyatorlar (masalan, kokain, amfetaminlar)	Ko'tarilgan kayfiyat, haddan tashqari faollik, zo'riqish/tashvish, tez yurak urishi, qon tomirlarining siqilishi	Surunkali og'ir foydalanish paranoid psixozga olib kelishi mumkin. In'ektsiya yo'li bilan foydalanish gepatit B, C va OIV/OITSni igna bilan ulashish orqali tarqalishi mumkin
--	--	---

Sport energetiklari optimal echimlarni izlashda sinov natijalari quyidagicha:

1. Mahsulot samaradorligi- ko'pgina tahliliy natijalar chidamlilikni saqlash va jismoniy faoliyatni yaxshilashda sport energiyasining yuqori samaradorligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, karnitin, kreatin va B vitaminlari kabi ba'zi birikmalar energiya bilan ta'minlash va mashqdan keyin tiklanishni tezlashtirishda asosiy rol o'ynaydi.

2. Shaxsiylashtirilgan yondashuv- tahlil, shuningdek, sport energiya mahsulotlarini iste'mol qilishda shaxsiy yondashuv muhimligini ta'kidlaydi. Har xil turdagi mashg'ulotlar, tananing individual xususiyatlari va hatto iqlim sharoitlari natijalarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin va bu tavsiyalarni ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak.

3. Xavfsizlik va sifat- analitik tadqiqotlar natijalari mahsulotlarning xavfsizligi va sifati bilan bog'liq. Ular allergik reaksiyalar yoki yurak-qon tomir tizimiga ta'sir qilish kabi sog'liq uchun mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarni bartaraf etish uchun qattiq sifat nazorati standartlari muhimligini ta'kidlaydi.

Muhokama jarayoni quyidagicha: 1. Foydalanishni optimallashtirish: Natijalarni muhokama qilish sport energiyasidan foydalanishni optimallashtirish zarurligini ko'rsatadi. Tavsiyalarni har bir sportchining o'ziga xos ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirish eng yaxshi natijalarga erishishning kalitidir.

2. Yangi ingredientlarni tadqiq qilish- Analytics sport energiya mahsulotlariga yangi ingredientlarni izlash va joriy etish masalasini ko'taradi. Adaptogenlar yoki uglevodlarning yangi shakllari kabi innovatsion komponentlar samaradorlikni oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratishi mumkin.

3. Iste'molchilarga ta'lim-muhokama, shuningdek, iste'molchilarni tarbiyalashning ahamiyatiga ham to'xtalib o'tadi. Sport energiyasi kuchli vosita bo'lishi mumkin, lekin faqat to'g'ri ishlatilganda. Iste'molchilar mutaxassis bilan maslahatlashish va tavsiyalarga amal qilish zarurligi haqida xabardor bo'lishlari kerak.

Spirтли ichimliklar energiyasi: o'yin-kulgi va salomatlikni muvozanatlash: sinov natijalari quyidagicha:

1. Organizmga ta'siri- analitik ma'lumotlar spirтли energiyaning organizmga murakkab ta'sirini ochib beradi. Kofein va boshqa stimulyatorlarning yuqori darajasi spirтли ichimliklarni zaharlanishiga qaramay, yolg'on uyg'onish hissini berishi mumkin.

2. Salomatlik uchun xavflar-tadqiqotlar spirtli ichimliklarni iste'mol qilishning sog'liq uchun potentsial xavflarini, jumladan, ruhiy kasalliklar va spirtli ichimliklarni haddan tashqari iste'mol qilish xavfini ko'rsatadi.

3. Qonunchilik jihatlari- natijalar spirtli ichimliklarni tartibga solishning qonunchilik jihatlari haqida ham savollar tug'diradi. Ko'pgina mamlakatlar sanoat rivojlanishi va iste'molchilar xavfsizligini muvozanatlashtiradigan qonunlarni ishlab chiqishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda.

Sport energetiklari va alkogolli energetiklarning taxliliy natijalari quyidagicha:

1. Suiiste'mol qilish ehtimoli natijalarni muhokama qilish, ayniqsa, yoshlar orasida spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilish potentsialini ta'kidlaydi. Bunday mahsulotlarni sotish va reklama qilish ustidan nazoratni kuchaytirish zarurati muhokama mavzusiga aylanmoqda.

2. Profilaktika va tarbiya- muhokama profilaktika va tarbiya masalalariga ham to'xtalib o'tadi. Aholini alkogolli ichimliklar xavfi haqida ma'lumot berish uchun ta'lim dasturlari va kampaniyalarini kengaytirish mas'uliyatli iste'mol qilishga yordam beradi.

3. Muvozanatli yondashuv-ma'lumotlarning muhokamasi alkogolli ichimliklarga muvozanatli yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Sanoat, tadqiqotchilar va qonunchilar o'rtasidagi ochiq muloqot aholi salomatligini mustahkamlashga qaratilgan siyosatni ishlab chiqishning asosiy vositasiga aylanmoqda.

Sport va alkogol energetikasi sohasidagi tahliliy ma'lumotlarning natijalari va muhokamasi doimiy tadqiqot va ushbu mahsulotlardan foydalanishga yondashuvlarni yangilash muhimligini ta'kidlaydi. Xavfsizlik, samaradorlik va oqilona iste'molni ta'minlash ilmiy jamoatchilik, sanoat va umuman jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladigan ustuvor vazifaga aylanadi.

Hozirgi paytda yoshlar o'rtasida energetic ichimliklar iste'moliga o'rganib qolayotganlarni ko'rishimiz mumkin. Uning alkogolli va alkogolsiz xili mavjud. Alkogolsiz spirtli ichimlik balog'atga yetmagan yoshlar o'rtasida juda ommalashdi. O'yin-kulguga ruju qo'ygan yoshlar uning xuddi "tetiklashtirganday" xususiyatiga aldanib, bimalol iste'mol qilishda davom etishyapti. O'z ixtiyorlari bilan ulardan voz kecha olmaydigan darajaga kelganlarida esa kech bo'lishini, uning vaqtinchalik "sehrli" ta'sirining salbiy oqibatini hayollariga ham keltirishmayapti.

Spirtli ichimliklar insonning ma'nan va aqlan rivojlanishiga katta zarar yetkazadi. Undan ortiqcha iste'mol qilgan kishi na oilasi uchun, na jamiyat uchun foyda keltiradi, balki ularga katta talafotlar keltiradi. Ichkilik odamni subutsiz, beburd, yolg'onchi, razil kishiga aylantirib qo'yadi. U miyaga qattiq ta'sir etib, jigarni, asabni ishdan chiqaradi, yurak faoliyatini zaiflashtiradi. Ichkilikka berilgan kishining hayoti, albatta, fojia bilan tugaydi. Bunday odam or-nomus, urf-odat va mulozamatlarni unutadi, rahm shafqat degan tushunchalardan uzoqlashib ketadi, parishonxotir, nafosatsiz, didsiz bir maxluqqa aylanib qoladi. Hakimlarning yozishicha, ichkilikka ruju qo'ygan kishida har turli illatlar paydo bo'ladi. Kaykovus ta'biri bilan aytganda esa: «Sharobxo'rlikning hosili ikki narsadir: yo bemorlik, yo

devonalikdir, chunki sharobxo'r yo mast bo'ladi, yo maxsur. Agar mast bo'lsa, devonalar jumlasidan bo'ladi, agar maxsur bo'lsa, bemorlar hisobiga kiradi, chunki xumor bemorlikning bir navidir. Demak, bunday ishga moyil bo'lishning nima keragi borki, yo kishi devona bo'ladi yoki bemor bo'ladi...» Ichkilik turli jinoyatlarning onasidir. Dalillarga murojaat qilinsa, 70 foizga yaqin qotillik, 80-90 foiz bezorilik asosan mastlikda ro'y beradi. Agar fuqarolar tomonidan spirtli ichimliklarni iste'mol qilish 35 foizga kamaytirilsa, qotillik kamida 40 foizga, bezorilik 25 foizga kamayishi aniqlangan. 100 gramm aroq ichish kishi jismidagi faol ishlayotgan 7500 to'qimani yo'q qiladi. 75 gramm aroq iste'mol qilingandan so'ng mushaklarning kuchi 20 dan 40 foizgacha kamayadi. Bu esa o'z-o'zidan mehnat unumdorligining pasayishiga olib keladi. 25 foizga yaqin aroqxo'rlar mastlik paytida o'zini o'zi o'ldirishni o'ylaydi. 100 gramm spirtli ichimlik sportchini ikki haftaga ishdan chiqaradi. Spirtli ichimliklar ichish, chekish, ayniqsa, ayollar va yosh bolalarga kuchli va tez ta'sir etadi. Ayol kishi bir-ikki yil mobaynidayoq alkogolga o'rganib qoladi. 13-14 yoshli o'g'il yoki qiz bolaga beriladigan bir qadah kuchsiz vino katta yoshli odamning bir shisha aroq ichgani kabi yomon ta'sir etadi. Oilada ichkilikbozlikmi, giyohvandlikmi, kashandalikmi, nosvoy chekishmi — qaysi biri mavjud ekan, u yerda sog'lom fikrli farzand kamoloti, oilaviy baxtiyorlik, hamjihatlik, o'zaro hurmat-izzat haqida gap bo'lishi mumkin emas.

Spirtli ichimliklar zamonaviy turmush tarzining ajralmas qismiga aylanib, bedorlik va energiyani oshirish va'dalari bilan e'tiborni tortadi. Biroq, yaltiroq yorliqlar va tezkor reklama ortida sog'liq uchun mumkin bo'lgan xavflar yotadi. Ushbu maqolada biz natijalarni ko'rib chiqamiz va spirtli ichimliklar ichish bilan bog'liq xavflarni muhokama qilamiz. Tadqiqot natijalariga asosan yurak-qon tomir tizimiga ta'siri kuchli ta'siri aniqlangan. Ko'pgina tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, spirtli ichimliklar ichish qon bosimi va yurak urish tezligining vaqtincha oshishiga olib kelishi mumkin. Bu omillar yurak-qon tomir tizimiga, ayniqsa, yurak-qon tomir kasalliklariga moyil bo'lgan shaxslarda stressni keltirib chiqarishi mumkin.

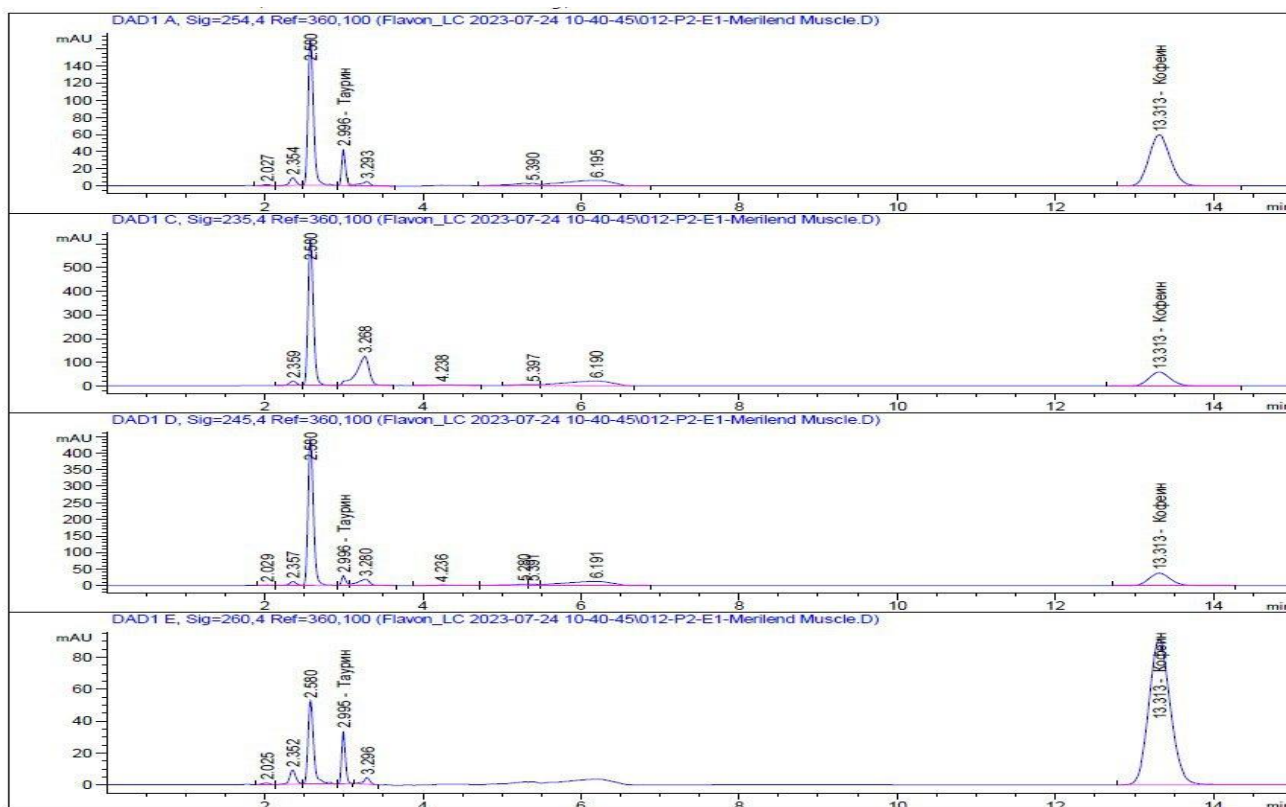
Tadqiqot natijalari energiya ichimliklarining asab tizimiga ta'sirini ham ko'rsatadi. Kofeinning yuqori darajasi uyqusizlik, asabiylashish va xavotirga olib kelishi mumkin, ayniqsa stimulyatorlarga sezgir bo'lgan odamlarda. Tadqiqotlar energiya ichimliklarini iste'mol qilishni metabolik kasalliklar bilan bog'ladi. Ichimlikdagi ortiqcha shakar semizlik va diabet rivojlanishiga yordam beradi. Psixologik jihatlar ham ta'sir qiladi. Spirtli ichimliklar asabiylashish, tashvish va ba'zi hollarda hatto tajovuzkor xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Spirtli ichimliklarning tarkibni tartibga solish zarurati mavjud. Natijalarni muhokama qilish spirtli ichimliklar tarkibini tartibga solish zarurligini ko'rsatadi. Kofein va shakarni kamaytirish sog'liq uchun xavflarni sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Iste'molchilarning xabardorligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Samarali axborot kompaniyalari va ta'lim dasturlari odamlarga spirtli ichimliklarni iste'mol qilish bo'yicha ko'proq ongli qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Sog'liqni saqlash va ta'lim muassasalari spirtli ichimliklar xavfi haqida ma'lumot berishda faol rol o'ynashi kerak. Bunga

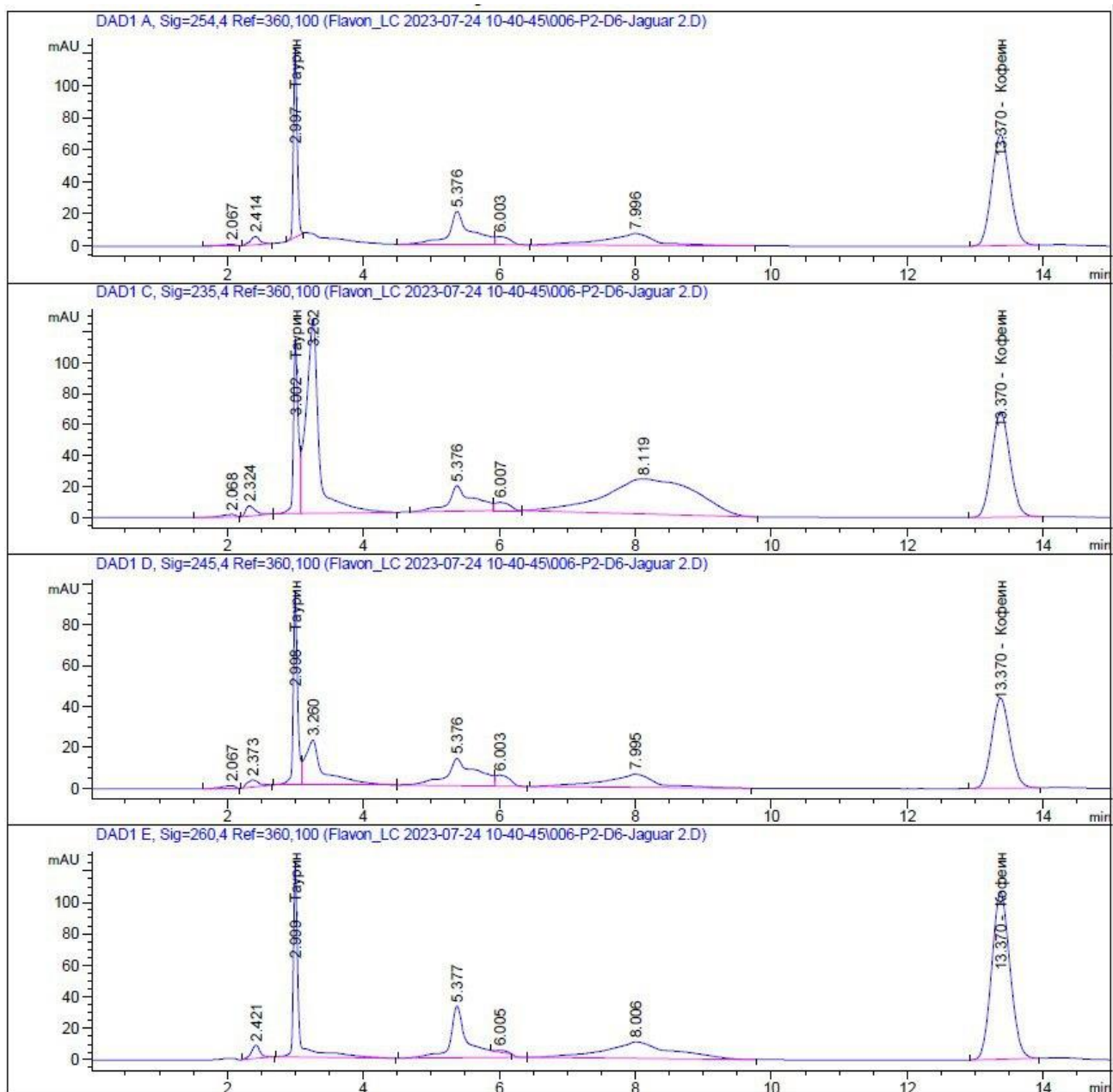
ogohlantiruvchi ma'ruzalar o'qish va ma'lumot risolalarini tarqatish kiradi.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti 2010 yilda e'lon qilgan sog'liqni saqlash statistikasida qayd etilishicha, asosiy aholisi musulmonlar bo'lgan Yaqin Sharq davlatlari va Turkiyada spirtli ichimliklar iste'mol qilish me'yori oshgan. The Economist jurnali turli manbalardan to'plangan hisobotlarni yig'ib quyidagicha xulosa qilgan: "Musulmon davlatlarida 2001-2011 yillar ichida spirtli ichimliklar iste'mol qilish 72 foizga ko'paygan".

Natijalarning muhokamasi, shuningdek, spirtli ichimliklarning tanaga ta'sirini yaxshiroq tushunish uchun keyingi tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaydi. Keng qamrovli, ko'p markazli tadqiqotlar xavfsiz iste'mol bo'yicha tavsiyalar berish uchun qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Natijalarga ko'ra spirtli ichimliklarning zararlari muhokamasi hushyor turish va sog'lom bo'lishni muvozanatlash muhimligini ta'kidlaydi. Ta'lim, tartibga solish va qo'shimcha tadqiqotlar potentsial xavflarni kamaytirish va kundalik hayotda spirtli ichimliklardan xavfsiz foydalanishni ta'minlash uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo'lishi mumkin.

1-rasm: Merilend Muscle- sport energetiki tarkibidagi kofein va taurin kimyoviy moddalarining suyuqlik xromotografiyasidagi tasviri

2-rasm: Yaguar spirtli energetik ichimligi tarkibidagi kofein va taurin kimyoviy moddalarining suyuqlik xromotografiyasidagi tasviri

XULOSA. Ma'lumotlardan kelib chiqib shuni xulosa qilishimiz mumkinki, har ikkala energetik ichimlikda kofein va taurin kimyoviy xavfli moddalar me'yordan ko'pligi isbotlangan. Spirtli energetik ichimliklarni haddan tashqari iste'mol qilish juda katta salbiy ta'sir ko'rsatadi. Inson salomatligida va ko'p a'zolar yetishmovchiligining rivojlanishiga olib keladi va bu birinchi navbatda yurak-qon tomir tizimiga, markaziy asab tizimi, shuningdek, jigar va buyraklarga zarar yetkazadi. So'nggi o'n yilliklarda spirtli ichimliklar hushyor turish va energiyani oshirishning mashhur usuliga aylandi. Sog'likka potentsial xavflar va buzilish ta'siri tufayli sport va spirtli ichimliklarni birlashtirish odatda tavsiya etilmaydi. Spirtli ichimliklar jismoniy ko'rsatkichlarga, muvofiqlashtirishga va

fikrlashga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Spirtli ichimliklar ta'sirida sport bilan shug'ullanish baxtsiz hodisalarga olib kelishi va jarohatlarga moyilligini oshirishi mumkin. Ammo, agar siz spirtli ichimliklarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan sport yoki energetik ichimliklar tayyorlashni nazarda tutayotgan bo'lsangiz, spirtli ichimliklarni energetik ichimliklar bilan birlashtirish ham tavsiya etilmaydi. Energetik ichimliklardagi kofeinning ogohlantiruvchi ta'siri alkogolning tinchlantiruvchi ta'sirini yashirishi mumkin, bu esa alkogol bilan bog'liq jarohatlar va alkogol bilan zaharlanish xavfini oshiradi.

Spirtli ichimlikka qarshi kurash islomning asosiy tamoyillaridan biri sanaladi: hayotni, mulkni, naslni va dinni saqlash – musulmonning burchi. Sog'likka zarar yetkazadigan, cho'ntakni qoqlaydigan, aqlni zaiflashtiradigan, insonni dindan uzoqlashtiradigan va kelajak avlodni nobud qiladigan narsalar bilan har taraflama kurashish sog'lom aqlli kishilarning muqaddas vazifasidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Shalygin L.D., Eganyan R.A. Spirtli ichimliklar bolalar, o'smirlar, yoshlar va kattalar salomatligi uchun haqiqiy xavfdir. // O'quv qo'llanma. 2020 y. 250 b.
2. Mustafoqulov Jonibek Spirtli ichimliklar tarkibi va ularning alohida komponentlarining organizmga ta'siri maqola Profilaktik tibbiyot. 2016; 19(1):56-63. DOI: 10.17116 // PROFMED201619156-63.
3. Mustafoqulov Jonibek "Alkogolsiz energetik ichimliklar sifatini ekspertizadan o'tkazish" // Marketing kompaniyasi Akademiyasi Xizmat. Uzbek Scholar Journal Volume-09, Oct., 2022 www.uzbekscholar.com
4. Higgins J.P., Yarlagadda S., Yang B. Cardiovascular complications of energy drinks. Beverages.// 2015; (1): 104–126. DOI: 10.3390/BEVERAGES1020104.
5. Q.M.Karimqulov, O.A.Xasanov, B.Yo.Abdug'aniev, I.R.Asqarov. Bojxona ekspertizasi, Tovarlarini xalqaro sertifikatlash: // Darslik. - T: "Yoshlar matbuoti OOO" nashriyoti, 2013 y. -296 bet.
6. Лабораторный практикум по дисциплине «Товарный менеджмент и экспертиза молочных и жировых товаров» // Сост. Г.Г. Романюк – М.: ГОУ ВПО «РГТЭУ», 2011. – 32 с.
- 7.. Методическое пособие (рабочие инструкции) по отбору проб и образцов товаров, перемешаемых через таможенную границу (34 товарные группы) // Ред. Нестеров А. В. – Новосибирск: Наука - 1998. - 112 с.
8. Соложенцев В.А Экспертиза в таможенном деле.// Новосибирск: Наука, 1998. – 144 с.

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA , PSIXOLOGIYA VA METODIKA

Jumayev F. Sh. Ta'lim muassasalarida tarbiya jarayoni samaradorlogining asosiy psixologik shart- sharoitlari	3
Adizova N. B., Nematova M. H. Boshlang'ich sinflarda ertak janrini o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish.....	9
Salimova S. F. Application of the qualimetric approach in the management of quality of student training in modern universities.....	13
Ikramova A. A. O'zbekistonda ingliz tili fanini o'qitishda sun'iy intellekt orqali metodikasini rivojlantirish.....	18
Jumayev R. X., Ibodullayeva M. M. 3-sinf o'qish savodxonligi darsligidagi "chin do'st" ertagini kreativ tahlil qilish usullari.....	23
Boymurodova M. G'. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni innovatsion texnologiyalar asosida intellektual salohiyatini rivojlantirish.....	30
Ro'ziyeva N. K. The notion of communicative strategy and its types.....	34
Kamolova U. M. O'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari va aruz nazariyasini o'rgatish masalasi	38
Qandov Z. N., Ismoilov H. Oliy ta'lim talabalarining ma'naviyatini shakllantirishga yangicha yondashuv - davr talabi.....	44

FILOLOGIYA FANLARI

Ziyoyeva M. Xalq dostonlarida tibbiy birliklarning qo'llanilishi.....	52
Sattorova M. Sh. O'zbek va ingliz tillaridagi lingvokulturemalarning qiyosiy tahlili.....	57
Abdullayeva F. N., Hamroqulova Sh. H. Matn oliy darajadagi kommunikativ birlik va yozma nutqni rivojlantirish vositasi sifatida.....	64
Райхонова З. Ш., Халимова М. Периодизация развития узбекской и русской литературы.....	71

IJTIMOIY FANLAR

Abdullayev Y. Z., Темиров Ў. Х. Ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда тарбиявий ва мафкуравий ишларнинг мазмунини ўрганиш.....	80
Sattorova Sh. Sh. Modallik kategoriyasining milliy madaniyatni ifodalashdagi roli.....	86
Tosheva D. I. Abdurauf Fitrat asarlarida ta'lim-tarbiya masalasi.....	94
Fozilova R. Jadidchilar o'tmishimizning buyuk tarixi.....	97
Турсунпулатова М., Юлдашева М.М. Теоретические аспекты анализа концепта "родина" в литературе.....	104
ANIQ VA TABIIY FANLAR	
G'ulomova K. O'zbekistonning tabiati, tabiiy boyliklari va ularni muhofaza qilishni o'rganish.....	113
Radjabova L. R., Ergashov M. Y., Sport energetiklari va alkogolli energetiklarning taxlilii natijalari.....	117

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

№. 4

BOSH MUHARRIR

Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, p.f.d. (DSc), professor
MA'MUROV BAHODIR BAXSHULLAYEVICH

Muharrir:

Texnik muharrir:

Sahifalovchi:

Dizayner:

A. Kalandarov

G. Samiyeva

Z. Elmurotova

M. Arslonov

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original – maketdan
bosishga ruxsat etildi: 01.07.2024. Bichimi: 60/84 ¹/₁₆ «Palatino Linotype»
garn. Ofset bosma usulida. Ofset bosma qog'ozi. Bosma tabog'i 6,75
Adadi 50. Buyurtma № 124. Bahosi kelishilgan holda.

«Sharq-Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar O'zbekiston Mustaqilligi ko'chasi, 70/2 uy.
Tel: 0(365) 222-46-46